

კ ა დ მ ო ს ი

ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი

13.2021

K A D M O S

A Journal of the Humanities

13.2021

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ILIA STATE UNIVERSITY

თბილისი 2021 Tbilisi

რედაქტორი: ნინო დობორჯგინიძე
სარედაქციო კოლეგია: ნინო აბაკელია
შუქია აფრიდონიძე
ვინფრიდ ბოდერი
ზურაბ კიკნაძე
ლუიჯი მაგაროტო
თამარ მახარობლიძე
დონალდ რეიფილდი
გურამ ყიფიანი
ნინო ჭიჭინაძე
ელენე ტატიშვილი (პასუხისმგებელი მდივანი)

Editor-in-Chief: Nino Doborjginidze

Editorial Board: Nino Abakelia
Shukia Apridonidze
Winfried Boeder
Nina Chichinadze
Zurab Kiknadze
Guram Kipiani
Luigi Magarotto
Tamar Makharoblidze
Donald Rayfield

Editorial Assistant: Elene Tatishvili

ჟურნალი რეფერირებადია

This journal is peer-reviewed

ყდაზე: სამადლოს ელინისტური ხანის პითოსის მოხატულობის
ფრაგმენტი (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)

On the cover: a fragment of a decorated Hellenistic pithos from
Samadlo (The Georgian National Museum)

© 2021, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

© 2021, Ilia State University

ISSN 1987-8788 ბეჭდური

ISSN 2449-3147 ელექტრონული

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ქაქუცა ჩოლოყაშვილის 3/5, თბილისი, 0162, საქართველო

ILIA STATE UNIVERSITY PRESS

3/5 Cholokashvili Ave, Tbilisi, 0162, Georgia

2012 წლის 28 ივნისს EBSCO-სთან (EBSCO Publishing) გაფორმებული სალიცენზიო შეთანხმების საფუძველზე ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი „კადმოსი“ EBSCO-ს საერთაშორისო რეფერირებადი ჟურნალების ნუსხაში შევიდა. EBSCO-ს მონაცემთა ბაზა უზრუნველყოფს ჟურნალ „კადმოსში“ გამოქვეყნებული პუბლიკაციების ინტერნეტსივრცეში განთავსებას, გავრცელებასა და ავტორიზებულ მომხმარებელთათვის მათ ხელმისაწვდომობას.

On 28 June 2012, Ilia State University signed a license agreement with EBSCO Publishing Inc. on the dissemination of the content of *Kadmos* through EBSCO Publishing databases.

სარჩევი Contents

სტატია / Articles

- ეფრემ ლომიძე** – წმ. ნინო. ქალის მიერ საქართველოს გაქრისტიანება და ამით განპირობებული გამოწვევები ეკლესიისთვის.....9
- Ephräm Lomidze** – Die hl. Nino. Zur Christianisierung Georgiens durch eine Frau und die damit verbundenen Herausforderungen für die Kirche36
- Ephrem Lomidze** – Saint Nino. On the Christianisation of Georgia through the Agency of a Woman, and the Related Challenges for Its Church (Summary)60
- თამარ მახარობლიძე, თამარ არჩვაძე** – დანიშნულების შესტის მორფო-სემანტიკა ქართულ შესტურ ენაში63
- Tamar Makharoblidze, Tamar Archvadze** – On Morphosemantics of the Destination Sign in GESL.....81
- ნიკა ხოფერია** – მომთაბარეები იმპერიებს შორის: ჰუნები და ალანები ლაზიკის ომში (VI ს.).....96
- Nika Khoperia** – The Nomads between the Empires: The Huns and Alans during the Lazic War (6th century)108

რეცენზია / Brief Review

- Elene Ladaria** – Tiziana Suarez-Nani, Tamar Tsopurashvili (eds). Hérítages platoniciens et aristotéliens dans l'Orient et l'Occident (IIe–XVIe siècles)119
- ელენე ლადარია** – პლატონური და არისტოტელური მემკვიდრეობა აღმოსავლეთსა და დასავლეთში (II-XVI საუკუნეები)
- აბსტრაქტი / Abstract**.....128
- იუბილე / Jubilees**130
- მზექალა შანიძე** – 95
- ჰაინც ფენრიხი** – 80
- აბსტრაქტი / Abstract**.....163

უცხოური ქართველოლოგია / *Kartvelian Studies Abroad*

ბერნარ უტიე – ხელნაწერი თბილისი A-249: არაბულიდან
თარგმნილი კრებული და მისი პირველადი სახე (ფრანგულიდან
თარგმნა ცისანა ბიბილეიშვილმა) 164

Bernard Outtier – Le manuscrit Tbilisi A-249: un recueil traduit de
l'arabe et sa physionomie primitive (translated from French
by Tsisana Bibileishvili)

ჩვენი ავტორები / *Contributors*..... 177

მზექალა შანიძე – 95*

ჰაინც ფენრიხი – 80**

*ფოტო გადაღებულია ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში საპატიო დოქტორის წოდების მინიჭების ცერემონიაზე

**ფოტოს ავტორია იან-პეტერ კასპერი (იენის უნივერსიტეტი)
Autor des Fotos: Jan-Peter Kasper (Universität Jena).

სტაბია

ეფრემ ლომიძე

წმ. ეფრემ ასურის სახელობის აღმოსავლურ-დასავლური
სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრი

წმ. ნინო

ქალის მიერ საქართველოს გაქრისტიანება და ამით განპირობებული გამოწვევები ეკლესიისთვის

საკვანძო სიტყვები: ქართლის მოქცევა (გაქრისტიანება), თეოგ-
ნოსტა, წმინდა ნინო, საეკლესიო იერარქია, საქართველოს ეკლესია,
სამოციქულო მემკვიდრეობა, ლიტურგია, მარტირია და დიაკონია

წმინდა ნინო საქართველოს (იბერიის) განმანათლებლად
ითვლება.¹ უჩვეულო აქ ის არის, რომ ეს პატარა, ძველი ქრისტიანუ-
ლი ქვეყანა ქალმა მოაქცია,² რაც აგრეთვე უჩვეულო უნდა ყოფილიყო
პატრიარქალური საზოგადოებისთვის. წინამდებარე ნაშრომში, ჩემთ-
ვის ხელმისაწვდომ ქართულ თუ არაქართულ პირველად წერილობით
წყაროებზე დაყრდნობის და ამ წყაროების თეოლოგიური ანალიზი-
სა და ისტორიულ-კრიტიკული მეთოდის საფუძველზე, პასუხი უნდა
გაეცეს შემდეგ კითხვებს: შეეძლო თუ არა საქართველოს განმანათ-
ლებელ ქალს ძირითად საეკლესიო საიდუმლოებრივ (საკრამენტულ)
მსახურებათა აღსრულება ანდა ეკლესიის სამი ძირითადი თვისებ-
რივი მახასიათებლის (მარტირია, ლიტურგია და დიაკონია) რომელ
სფეროში მოქმედებდა ის. ამისათვის პირველ ნაწილში მოკლედ მიმო-

1 წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს 2021 წლის 15 ივნისს ვენის უნივერსიტეტში
ჰაბილიტაციის პროცესში წაკითხული მოხსენების წერილობით რედაქციას.

2 ქართლის მოქცევის შესახებ ყველაზე ადრეული წერილობითი ფიქსაცია
შემონახულია რუფინუსთან, იხ. Rufinus, *Kirchengeschichte*, X, 11; Edition: Eusebius
von Cäsarea, *Die Kirchengeschichte/Historia ecclesiastica*. Teil 2: *Die Bücher VI bis X. Über
die Märtyrer in Palästina*. Herausgegeben von Eduard Schwartz. Die lateinische Überset-
zung des Rufinus bearbeitet von Theodor Mommsen. Griechisch und Lateinisch (GCS 9/2)
(Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1908), 973–976, PL 21, 480–482; ქართლის
მოქცევის შესახებ გერმანული თარგმანი იხ.: Ilma Reißner, *Georgien, Geschichte –
Kunst – Kultur* (Freiburg u.a.: Herder, 1989), 24–26.

ხილულია ადრექრისტიანული ეკლესიის წევრი ქალების მიერ განვლილი გზების ვარიანტები. ეს ვარიანტები უკვე კონკრეტულად განიხილება მომდევნო ნაწილში წმინდა ნინოს საქართველოში შემოსვლის მაგალითზე სხვადასხვა ენაზე შექმნილ წყაროებზე დაყრდნობით. მესამე ნაწილში კი ამ მსჯელობას მოსდევს დისკუსია წმინდა ნინოს, როგორც განმანათლებელ ქალზე, რა დროსაც განიხილება როგორც მისი მასკულინიზაციის ტენდენციები, ასევე პოზიტიური შეფასების მაგალითები. მეოთხე და მთავარ ნაწილში, წმინდა ნინოს მაგალითზე, წყაროებზე დაყრდნობით გაანალიზებულია ქალის სამოქმედო სივრცე ძველ ეკლესიაში, კერძოდ ეკლესიის ზემოთ ხსენებული ცნობილი სამი ძირითადი თვისებრივი მახასიათებლის შუქზე.

1. ადრექრისტიანული ეკლესიის წევრი ქალების გზები

პირველი ქრისტიანული ეკლესიის წევრი ქალების მსვლელობათა სხვადასხვა ფორმაა ცნობილი, რაც ორ ძირითად გზამდე დაიყვანება, ესენია: ქალების, როგორც პირველი ქრისტიანი პილიგრიმების ნებაყოფლობით სვლა და ტყვე ქალთა უნებლიე გზები. მეოთხე საუკუნის დამდეგიდან მოყოლებული ქრისტიანმა მომლოცველებმა, განსაკუთრებით კი ქალებმა, დაიწყეს პილიგრიმობა იერუსალიმსა და მის შემოგარენში. ქალთა ამ პირველი დიდი ნებაყოფლობითი, ქრისტიანული რწმენით მოტივირებული მსვლელობის შემთხვევაში, საქმე გვაქვს „დასავლური წარმომავლობის ქალთა“ ქრისტიანულ *peregrinatio*-სთან. 2019 წლიდან ხელმისაწვდომია საკითხის მეცნიერული გამოკვლევა ევა-მარია გერტნერის წიგნში სათაურით: წმინდა მიწის მომლოცველები ლათინური დასავლეთიდან მეოთხე საუკუნეში. მათი ბიოგრაფიების, მოგზაურობის, ჩანაწერებისა და მოტივების პროსოპოგრაფიული კვლევა.³ ამ კუთხით ავტორი წიგნში განიხილავს პილიგრიმ ქალებს ევთროპიას, დედოფალ ელენეს, მელანიას, ეგერიას, პაულას, იულია ევსტოხიუმს, ფაბიოლას, პიმენიასა და სილვიას. პილიგრიმობის მოტივაციის ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ ნიმუშს ვხვდებით წმინდა ეფრემ ასურთან (გარდ. 373), კერძოდ, რწმენას იმისა, რომ პილიგრიმის ცხოვრების წესი ღმერთის შეცნობის გზაა, როგორც ამას მარტინ გეორგე განმარტავს თავის სტატიაში პილიგრიმობის ესქატოლოგიური დასაბუთების შესახებ.⁴ ქალთა ამ ნებაყოფლობით

3 შდრ. Eva-Maria Gärtner, *Heilig-Land-Pilgerinnen des lateinischen Westens im 4. Jahrhundert. Eine prosopographische Studie zu ihren Biographien, itinerarien und Motiven* (JThF 34) (Münster: Aschendorff, 2019), 14.

4 შდრ. Martin George, „Die eschatologische Begründung des Pilgers in der evangelischen Theologie und Spiritualität,“ in *Pieigrzymi, drogi, święte miejsca Pilgern – Wege, Heilige Orte. Seelsorge im Kontext von Menschen unterwegs*, Michaela C. Hastetter und Maciej Ostrowski,

თი ქრისტიანული მოძრაობის გვერდით აუცილებლად უნდა შევეხოთ ქრისტიანი ტყვე ქალების გზებს, რომლებიც იძულებული იყვნენ დაეტოვებინათ თავდაპირველი ადგილსამყოფელი.

ადრექრისტიანულ ხანაში ქალების მსვლელობის ამ ორი, ნებაყოფლობითი და უნებლიე, გზის გასაყარზე დგას წმინდა ნინო, რომელიც IV–V საუკუნეების ადრეულ არაქართულ წყაროებში იხსენიება, როგორც *captiva*, ანუ ტყვე, ხოლო გვიანდელ, X საუკუნის ქართულ წყაროებში წარმოჩენილია როგორც *peregrina*, ანუ პილიგრიმი და მოგზაური მისიონერი. წყაროების ეს ცნობები უფრო დეტალურად ქვემოთ იქნება განხილული.

2. ქალების გზა და საქართველოს გაქრისტიანება – წყაროების ცნობები

2.1 ნინო, როგორც *captiva* (ტყვე) IV საუკუნით დათარიღებულ და გვიანდელ წყაროებში

უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია წყაროები, რომლებიც გვაწვდიან ცნობებს ნინოს, როგორც ტყვე ქალის შესახებ. ჩვენამდე მოღწეული ყველაზე ძველი ასეთი წყაროა რუფინუსის ლათინური ჩანაწერი თავის *ეკლესიის ისტორიაში*, რომელიც ეფუძნება ქართული სამეფო გვარის წარმომადგენლის, ვინმე ბაკურის ზეპირ მონათხრობს.⁵ არსებობს სამეცნიერო ვარაუდი, რომ რუფინუსი ეყრდნობა გელასი კესარიელის *ეკლესიის ისტორიას*, ბერძნულ ენაზე დაწერილ წყაროს, რომელიც დაკარგულად ითვლება. ამდენად, არსებობს საკმარისი საფუძველი იმის დასამტკიცებლად, რომ ბაკურის მიერ ქართლის გაქრისტიანების შესახებ თავდაპირველი ზეპირი გადმოცემის სახით, საქმე გვაქვს თავად ქართულ ექსპორტთან უცხოეთში, რაც გელასი კესარიელისა თუ რუფინუსის ლიტერატურული ძეგლების მეშვეობით იქნა ტრადირებული.⁶ სავარაუდოდ, ბაკური ისტორიული პირია, რომლის ცხოვრების შესახებ მოკლე ჩანაწერი ჩნდება რუფინუსის უძველეს მონათხრობში საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ:

(Kraków-Trumau: Unum, 2016), 460f.

5 ბაკურის შესახებ იხ. აგრეთვე, ნიკო ნიკოლოზიშვილი, „თემისტიოსი და ბაკური იბერიელის რომაული სამხედრო კარიერის დასაწყისი“, ქართული წყაროთმცოდნეობა 12 (2010), 123–138.

6 შედარებისთვის იხ. უფრო დაწვრილებით Anton Glas, *Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia: die vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins* (Byzantinisches Archiv 6) (Leipzig u.a.: Teubner, 1914).

ამის შესახებ მეტად სანდო ბაკურმა გვიამბო, იმ ხალხის მთავარ-მა და ჩვენი იმპერატორის ოჯახის წევრმა, რომელმაც რწმენისა და სიმართლის მსახურებაში დიდი გულმოდგინება დაამტკიცა, მაშინ როცა ჭეშმარიტად მეგობრულად განწყობილი ჩვენთან ერთად იმყოფებოდა იერუსალიმში, როგორც მთავარსარდალი, იმპერიის პალესტინის საზღვრის მცველი.⁷

რუფინუსთან ბაკურის ნაამბობი ასე უღერს:

მაშინ პონტოს ზღვის პირას მცხოვრებმა იბერებმაც ისმინეს ღვთის სიტყვა და ირწმუნეს სასუფეველი ღვთისა. ეს დიდი მაღლი მათ ერთი ტყვე ქალის (*mulier quaedam captiva*=დატყვევებული ქალის) წყალობით მოიპოვეს, რომელიც მათთან დარჩა.⁸

ამ მოტივს – *captiva* რუფინუსის გადმოცემიდან მეტნაკლებად სრულად (ოდნავი განსხვავებებით), იმეორებენ სხვა ბერძენი ავტორებიც. მათ შორისაა სოკრატე⁹, სოზომენი¹⁰, თეოდორიტე კვირელი¹¹, კიზიკელი ანონიმი ავტორი¹² და თეოფანეს ქრონოგრაფია¹³. ყველა ამ ავტორს საერთო აქვს ის, რომ უცნობი რჩება *captiva*-ს სახელი და წარმომავლობა, ისე როგორც მისი ტყვეობაში ყოფნისას განვლილი გზა. ტყვეობას (*captiva*) მიაწერენ მას V–VIII საუკუნეების ადრეული ბერძნული წყაროებიც. *captiva* იყო ქალი, რომელმაც ქრისტიანობა იბერი-აში (საქართველოში) შეიტანა – რწმენა, რომელიც ქართულმა სამეფო საგვარეულომ და სრულიად ერმა მიიღო.

7 Rufinus, X, 11; გერმანული თარგმანი: Reißner, 24.

8 იქვე.

9 შდრ. Sokrates, *Kirchengeschichte*, V, 16,9; იხ. *Sokrates Kirchengeschichte*. Kritisch ediert und herausgegeben von Günther Christian Hansen. Mit Beiträgen von Manja Sirinjan (GCS. NF 1) (Berlin: De Gruyter, inc, 1995), 290.

10 შდრ. Sozomen, *Kirchengeschichte*, II, 7, Erster Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Günther Christian Hansen (FC 73/1) (Turnhout: Brepols, 2004), 1-12.

11 შდრ. Theodoret von Cyrus, *Kirchengeschichte*, I, 24,1-13; ბერძნული გამოცემა: Theodoret, *Kirchengeschichte*. Herausgegeben von Leon Parmentier, durchgesehen von Günther Christian Hansen (GCS. NF 5) (Berlin: Akademie-verl., 1998³), 76-78; გერმანული თარგმანი: Theodoret von Cyrus, *Kirchengeschichte*. Aus dem Griechischen übersetzt und mit Einleitung und Anmerkungen versehen von Andreas Seider (BKV I/51), Bd. 2 (Kempten, München: Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1926), 74-77.

12 შდრ. Anonymus von Cyzicus, *Kirchengeschichte*, III, 10,1-21; გერმანული თარგმანი: *Historia ecclesiastica. Kirchengeschichte*. Zweiter Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Günther Christian Hansen (FC 49/2) (Turnhout: Brepols, 2008), 392-403.

13 Theophanis, *Chronographia*. Recensvit Carolus de Boor. Textvm Graecvm Continens, Bd. 1 (Lipsiae: B. G. Teubneri, 1883), 24, Z. 10-18; ინგლისური თარგმანი იხ.: *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern history AD 284-813*. Translated with introduction and commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex (Oxford: Clarendon Press, 1997), 37f.

ამ ლათინურ-ბერძნული ტრადიციის მიმართულების გვერდით აღსანიშნავია VI-VII საუკუნეების კოპტურ-საჰიდური წყაროები¹⁴, სადაც ტყვე ქალი პირველად მოიხსენიება სახელით. წყაროები მოგვითხრობენ ქალწულზე, სახელად თეოგნოსტაზე, თუმცა ეს საკუთარი სახელი კი არა, უფრო თეოლოგიური არსის მქონე სიმბოლური სახელწოდება უნდა იყოს, რაც უნდა ნიშნავდეს ღმერთის შემცნობელ ქალს. ამით სახელში გამოიხატა ღვთაებრივი აქტი, როცა ქალწულის ღვაწლით წარმართმა საქართველომ ღმერთი შეიცნო (*theognosis*). სავარაუდოდ, თავდაპირველად ბერძნული გადმოცემებიდან მოპოვებულმა ცოდნამ უსახელო *captiva*-ს შესახებ ზეპირი ტრადიციის გავრცელების გზით ეგვიპტეს მიაღწია და იქ ქალწულის საქმეთა არსი ადამიანის სახელში კრისტიალიზირდა. ქალწულ თეოგნოსტას გზა პირველად აღწერა იოანე ნიკიუსმა თავის ქრონიკებში, თუმცა საქართველოს გაქრისტიანების ამბავი, გადამწერის შეცდომის გამო, გადაიტანა იემენში, არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთში:

106. მისი [იმპერატორ კონსტანტინეს] გარდაცვალების შემდეგ, იემენის ხალხმა ერთი წმინდანი ქალის, სახელად თეოგნოსტას, შემწეობით, შეიცნო ღმერთი და მოეფინა მას უფალი ჩვენი იესო ქრისტეს დიდების ნათელი – დიდება მასდა!

107. ის [თეოგნოსტა] იყო ქრისტიანი ქალწული, რომელიც მოიტაცეს რომის იმპერიის საზღვრის კიდესთან მდებარე მონასტრიდან და მიჰგვარეს იემენის მეფეს ძღვნად.¹⁵

საქართველოს განმანათლებლის გზის საწყისი ადგილი გაურკვეველი რჩება. სახელდება მხოლოდ რომის იმპერიის განაპირა საზღვრებთან მდებარე მონასტერი, ყოველგვარი დამატებითი მითითების გარეშე. თუმცა, აქ წმინდანი კვლავინდებურად *captiva*-დ მოიხსენიება, რომელიც, როგორც ადრექრისტიანული ხანის ქალი, 337 წლიდან (კონსტანტინეს გარდაცვალების თარიღი) მოყოლებული, გზაშია, უფრო ზუსტად – გაუყენეს გზას.

სომხურ წყაროებსა და თარგმანებში *captiva*-*Theognosta* იძენს ახალ სახელს, რომლის შესახებაც ბევრი მოსაზრება გამოთქმულა. სოკრა-

14 შდრ. ლათინური აღწერა, Nr. CLXVIII მესამე ნაწილში „Codices Sahidici“, in Zoega, Georgio, *Catalogus Codicum Coptorum manuscriptorum qui in museo Borgiano Velitris adservantur. Cum VII Tabulis aeneis* (Romae: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1810), 287; Oscar von Lemm, „Kleine koptische Studien I-IX“, *Bulletin de l'Académie impériale des Sciences* 10 (1899), 427-430; Johannes von Nikiu, *Chronicle LXXVII*, 106-112; ინგლისური თარგმანი: *The Chronicle of John, Coptic Bishop of Nikiu (c. 690 A.D.)*. Translated by Robert Henry Charles (Text and Translation Society, London 3) (Amsterdam u.a.: APA Philo Press, 1916), 58-70.

15 Johannes von Nikiu, LXXVII, 106f.

ტეს ეკლესიის ისტორიის¹⁶ ფილონ ტირაკისეულ სომხურ თარგმანში ტყვე ქალს ნუნე დაერქვა, რაც გადმოიღო მოვსეს ხორენაცმა.¹⁷ თანამედროვე კვლევებში განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს იმის თაობაზე, თუ რომელი ტექსტის ფენაა უადრესი – მოვსეს ხორენაცის ნაშრომი თუ ფილონ ტირაკის თარგმანი.¹⁸ ჩვენი საკვლევი თემისთვის კი აქ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ფილონ ტირაკი ნუნეს მწირობის მიზეზს „ქრისტეს გულისთვის დევნაში“¹⁹ ხედავს და მის გზასაც, როგორც დღეს ვიტყვით, ლტოლვილთა მიგრაციის რიგს მიაკუთვნებს.

2.2 ნინო, როგორც peregrina (პილიგრიმი) და მოგზაური მისიონერი (X საუკუნისა და უფრო გვიანდელი წყაროებში)

გაცილებით უფრო გვიანდელი თხრობის ტრადიცია, რომელიც ქართულ წყაროებში მხოლოდ X საუკუნეში ჩნდება, იბერიის განმანათლებელს წარმოაჩენს პილიგრიმად და მოგზაურ მისიონერად, რომელიც ამჯერად არა ლათინური დასავლეთიდან, არამედ ბიზანტიური აღმოსავლეთიდან, თვით იერუსალიმიდან გაემართა საქართველოსკენ. ამით ნინოს გზა წარმოგვიდგება, როგორც ნებაყოფლობითი მსვლელობა, ამ შემთხვევაში, ერთი წმინდა ადგილიდან მეორემდე. წყაროები გვთავაზობენ აგრეთვე მიზეზთა ფართო პალიტრას, თუ

16 შდრ. Klein Sokrates, *Kirchengeschichte I*, 23; *Sokratay sk'olastikosi, Ekelec' akan Patmut' iwn ew Patmut' iwn va-ruc' srboyn Silbestrosi episkoposin*. Herausgegeben von Mesrop Tēr-Movsēsean, Bd. 1 (Vagharshapat, [Verlag unbekannt], 1897), 61–67. – ტექსტის ამ ნაწილის ინგლისური თარგმანი იხ. [Klein Sokrates], *The Armenian adaptation of the ecclesiastical history of Socrates Scholasticus [commonly known as “The Shorter Socrates”]*. Translation of the Armenian Text and Commentary by Robert W. Thomson (Hebrew University Armenian Studies 3) (Leuven: Peeters, 2001), 55–57.

17 შდრ. Moses von Chorene, *Geschichte Gross-Armeniens*, II, 85–86; გერმანული თარგმანი: Moses von Chorene, *Geschichte Gross-Armeniens*. Aus dem Armenischen übersetzt von Max Lauer (Manz u.a.: PU: Salzwasser-Verlag GmbH, 1869), 146–148; მოვსეს ნაშრომის „დიდი სომხეთის ისტორიის“ სომხური ორიგინალისთვის შდრ. Gyzoghian, Hovhanness, ed., *Armenian. Classical Authors. 5. Jh.* (Armenian Library of the Calouste Gulbenkian Foundation), Bd. 2 (Beirut: Armenian Catholicosate of Celicia, 2003), 1981–1985. ხოლო „დიდი სომხეთის ისტორიის“ ინგლისური თარგმანი შდრ. Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*. Translation of Patmut' iwn Hayots' and commentary on the literary sources by Robert W. Thomson (Cambridge: Harvard University Press, 2006³).

18 შდრ. დისკუსია: Ephrām Givi Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion des apostolischen Ursprungs der Kirche Georgiens Zur Frage der Tradition der antiochenisch-petrinischen Sukzession auf der Basis der Quellen bis Mitte des 12. Jh.s*. Manuskript der katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien 2021 eingereichten Habilitationsschrift (მზადდება გამოსაცემად). Band 4 der Reihe Theologische Orient&Okzident-Studien, St. Ottilien: EOS-Verlag, 2022), 341f.

19 Klein Sokrates I, 23.

როგორ და რატომ ჩამოვიდა ეს გოგონა იბერიაში, ანუ აღმოსავლეთ საქართველოში.

X საუკუნის მეორე ნახევრით დათარიღებული წყარო „მოქცევაჲ ქათლისაჲ“²⁰ წარმოადგენს კომპილაციურ კრებულს, სადაც სხვადასხვა ავტორის თხუთმეტიოდე დამოუკიდებელ თავში მოთხრობილია საქართველოს გაქრისტიანების ამბები.²¹ ჩვენი კონტექსტისთვის მნიშვნელოვანია თავი I, საქართველოს ისტორიის ინტეგრაცია ერთგვარ მსოფლიო ქრონიკაში²², ამას გარდა თავი II, საქართველოს გაქრისტიანების დასრულების შესახებ, თავი III და IV – პირველ პირში მოთხ-

20 ყარაულაშვილის მიხედვით, არსებობს ოთხი რედაქცია, რომლებსაც ის X საუკუნის ბოლოთი ათარიღებს. შდრ. Irma Karaulashvili, Les caractéristiques de l'identité du premier roi chrétien dans les narrations syriaques, grecques, arméniennes et géorgiennes de l'Antiquité tardive et du début du Moyen Age, in *L'Europe et le Caucase. Les relations interrégionales et la question de l'identité. Actes du colloque*, ed. Mzaro Dokhtourichvili et al. (Tiflis: Universiit d'Etat ilia, 2012), 82–103, (შეადარე აგრეთვე დამატებით ლიტერატურას, შენიშვნა 62–113): (1) შატბერდის ხელნაწერი (X საუკუნის დასასრული), ილია აბულაძე, რედ., *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები*, ტ. 1 (თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1963), 81–163; (2) ჭელიშის კოდექსი (XIV ს.), იქვე. ამას გარდა (3–4) სინას ორი რედაქცია Geo. N 48 (XIV–XV სს.) და Sin. Geo. N 50 (IX–X სს.), ზაზა ალექსიძის რედაქციით, წმინდა ნინოს ცხოვრების უძველესი რედაქციები. კრებულში წმინდა ნინოს ცხოვრება და ქართლის მოქცევა, red. სოსო მახარაშვილი (თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2009); მისივე: *მოქცევაჲ ქართლისაჲ და მისი სინური რედაქციები* (თბილისი: მერიდიანი), 2007. ახალი ქართული ხელნაწერი N Sin 50 წარმოადგენს ფაქსიმილურ გამოცემას: Zaza Aleksidzé (Ed.), *Le nouveau manuscrit géorgien sinaïtique N Sin 50. Édition en fac-similé. Introduction par Zaza Aleksidzé, Traduite du géorgien par Jean-Pierre Mahé* (CSCO 586. Subs. 108) (Louvain: Peeters, 2001). – ლილიენფელდი იხსენებს, რომ „ქართლის მოქცევის“ სინას ორივე ხელნაწერის (Sin 48 და Sin 50) აღმოჩენისას თავდაპირველად ისინი ასევე „სომხური“ ეგონათ. სინას ხელნაწერების 1990/91 წწ. ზამთარში ზაზა ალექსიძის ხელმძღვანელობით (იმხანად საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორი) ქართველ მეცნიერთა მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგად, დადგინდა, რომ ეს ხელნაწერები „ქართულია“ (დაწვრილებით იხ. Fairy von Lilienfeld, *Amt und geistliche vollmacht der heiligen Nino, „Apostel und Evangelist“ von Ostgeorgien, nach den ältesten georgischen Quellen*, in: *Horizonte der Christenheit, Festschrift für Friedrich Heyer zu seinem 85. Geburtstag*. Herausgegeben von Michael Kohlbacher und Markus Lesinski (Oikonomia 34) (Erlangen: Univ. Erlangen-Nürnberg [u.a.], 1994), 227, განსაკუთრებით შენიშვნა 19). სომხური წარმომავლობის რეცეფციის შესახებ იხ. Constantine B. Lerner, *The Well-spring of Georgian Historiography. The Early Medieval Historical Chronicle the Conversion of Kartli and the Life of St. Nino* (London: Bennett & Bloom, 2004), 78–88. – შდრ. სხვა გამოცემები: [უცნობი ავტორი], *მოქცევაჲ ქართლისაჲ კრებულში შატბერდის კრებული X საუკუნისა, რედ.-ები ბაქარ გიგინეიშვილი და ელგუჯა გიუნაშვილი* (თბილისი: მეცნიერება, 1979); გერმანული თარგმანი: Anonymus, „Die Bekehrung Georgiens Mokcevy Kartlisay“ (Verfasser unbekannt). Übersetzt und mit Anmerkungen versehen – ohne textkritischen Apparat – von Gertrud Pätsch, *BeKa* 33 (1975), 291–337.

21 შდრ. Lilienfeld, 228–232.

22 შდრ. იქვე, 228.

რობილი („მე მოთხოვნილი“) ცხოვრებანი წმინდა ნინოსი „ხატოვნად“²³ გადმოცემული მეფის მეუღლის, სალომეს მიერ.

2.2.1 ქართლის მოქცევა, თავი I

პირველ თავში მოთხოვნილი ისტორიაში საქართველოს განმანათლებელი *captiva* – კოპტურ-საჰიდურში თეოგნოსტა, ხოლო სომხურ წყაროებში ნუნე პირველად გარდაიქმნება ქართულად ნინოდ. წყაროს ამ ნაწილში იცვლება არამხოლოდ წმინდანის სახელი, არამედ მისი საქართველოში შემობრძანების მიზეზის ახსნაც. აქ აღრეულია *captiva*-ს და *peregrina*-ს მამოძრავებელი მიზეზები: კერძოდ, ვკითხულობთ:

მით ჟამითგან მეათესა წელსა წარვიდა ჰელენე იერუსალჴმდ ძიებად პატიოსნისა ჯუარისა. და მეათოთხმეტესა წელსა ივლტოდა დედაკაცი ვინმე მეფეთა ევადაგი, სახელით რიფსიმე, რომლისა-მე მიზეზისათჳს დედა-მძუძითურთ.

და იყო მის თანა ტყუე ერთი დედაკაცი შუენიერი, სახელით ნინო, რომლისა საქმჴს მისი გამოიძია ჰელენე დედოფალმან. და იყო იგი ჰრომი მთავარი, და თვთ მოევლო გზად თჳსი და ექმნნეს კურნებანი. და მოწვენულ იყო საბერძნეთად და ჰმოძღურიდა მთავარსა მას რიფსიმეს.

და ვითარცა წარმოივლტოდა რი[ფ]სიმე ზღუად, გად[ა]ნე და ნინო და სხუანი ვინმე მათ თანა გამოვიდეს არეთა სომხით[ი]სათა, საყოფელსა თრდატ მეფისასა. და იგინი იმარტკლნეს მუნ.

ხოლო ნინო დაშთა და წარმოემართა მათათა კერძო ჩრდილომსათა და მოვიდა მდინარესა მტკუარსა, მოჰყვა და მოვიდა მცხეთად, ქალაქსა დიდსა მეფეთა საჯდომელსა.²⁴

წმინდა ნინო აქ ჯერ კიდევ მოიხსენიება ტყვედ, თუმცა ამავედროულად კეთილშობილი საჩინო ოჯახის შვილად, რომელიც თავისი ნებით მოგზაურობს, აღწევს საქართველოს, სადაც იგი ქრისტეს ქადაგებს, კურნავს სნეულებს, მეფესა და დედოფალს ქრისტეს რჯულზე მოაქცევს, ეკლესიას აღაშენებინებს და ბოლოს, იმპერატორ კონსტანტინეს მღვდელმსახურთა გამოგზავნას სთხოვს. სამღვდელოების ჩამოსვლის შემდეგ ინათლება სამეფო საგვარეულო და მთელი ერი.²⁵

23 იქვე, 230.

24 Anonymus, Die Bekehrung..., 293.

25 შდრ. Anonymus, Die Bekehrung..., 303.

2.2.2 ქართლის მოქცევა, თავი II

როგორც ევა სინეკი აღნიშნავს თავის ვრცელ გამოკვლევაში „წმინდა დედები ადრექრისტიანულ ხანაში“, მოქცევა ქართლისაჲს II თავი იწყება წმინდა ნინოს ერთგვარი ანდერძით, სადაც ის გარდაცვალების წინ ორ მეგობარ ქალს თავისი ცხოვრების ამბავს მოუთხრობს.²⁶ წმინდანის ავტობიოგრაფიის ჩამწერები გადმოგვცემენ, რომ ნინოს ღვაწლით ქართველმა ხალხმა „ირწმუნა მამა, ძე და სულიწმიდა“²⁷. საუბრისას მცხეთელი ქალები შეიტყობენ, რომ წმინდა ნინო ტყვე ყოფილა:

ეტყოდეს დედოფალი სალომე უჟარმელი და პეროჟავრა სივნიელი და მათ თანა ყოველნი მთავარნი ჰკითხვიდეს მას და ეტყოდეს: ვინაჲ ანუ ვითარ მოშუერ შენ ქუეყანასა ჩუენსა მაცხოვრად ჩუენდა, ანუ სადა-მე იყო აღზრდაჲ შენი, დედოფალო? მაუწყე ჩუენ საქმჳ შენი! რამსა იტყვ ტყუეობასა, ტყუეთა მკსნელო, სანატრელო!²⁸

აქ საქმე გვაქვს წმინდანის ტყვეობის მდგომარეობის თეოლოგიურ ინტერპრეტაციასთან, კერძოდ: ნამდვილი *captiva* ანუ ტყვეები თავად წარმართობის წყვდიადის ტყვეობაში მყოფი ქართველები არიან, მაშინ როცა ნინო, როგორც ქრისტიანი, ჭეშმარიტად თავისუფალია. განმანათლებელი *captiva* იქცევა მართლაც ტყვეთა განმათავისუფლებლად. მხოლოდ III თავში ემატება *captiva* მოტივის *peregrina* მოტივი.

2.2.3 ქართლის მოქცევა, თავი III

III თავში პილიგრიმობის მოტივი ნინოს წინაპრებთანაა დაკავშირებული, კერძოდ კი კაპადოკიელი გიორგის მოწამეობის ჟამს წმინდა ნინოს დედის დიდგვაროვანი მშობლები კაპადოკიიდან რომში გადასახლებულან.²⁹ ამ გადმოცემის თანახმად, მათ ორი შვილი ჰყოლიათ: იუბენალი (ზაბულონი), იერუსალიმის მომავალი პატრიარქი და სოსანა, წმინდა ნინოს დედა. მშობლების გარდაცვალების შემდეგ, რომში ობლად დარჩენილი იუბენალი (ზაბულონი) და სოსანა იერუსალიმში წასულან.³⁰ III თავში აღწერილ ნინოს ცხოვრებაში ვკითხულობთ:

26 შდრ. Eva Maria Synek, *Heilige Frauen der frühen Christenheit. Zu Frauenbildern in hagiographischen Texten des christlichen Ostens* (Das östliche Christentum. NF 43) (Würzburg: Augustinus-verl., 1994), 90.

27 Anonymus, *Die Bekehrung...*, 302.

28 იქვე, 303.

29 იხ. იქვე, 304.

30 იხ. იქვე, 304.

აღდგეს და წარვიდეს წმიდად ქალაქად იერუსალჰმდ, იმედ-ყვეს სასოვებად იგი ყოველთა ქრისტიანეთად – წმიდად აღდგომად და მივედრნეს მუნ.³¹

ციტირებული ნაწყვეტიდან ვიგებთ, რომ ასევე ნინოს დედა და ბიძა პილიგრიმები ყოფილან. წმინდა ნინოს მოტივაციას – ყმაწვილ-ქალობაში დადგომოდა იერუსალიმიდან საქართველოსკენ მიმავალ გზას, *captiva*-ტყვეობა კი არ უდევს საფუძვლად, არამედ *peregrina* – მომლოცველობისა და განმანათლებლობის სურვილი.

2.2.4 ქართლის მოქცევა, თავი IV

IV თავი მოგვითხრობს, რომ საქართველოში დამკვიდრებული ერთი ებრაელი კაცი ქრისტეს ჯვარცმის დროს იერუსალიმში ყოფილა. ამ ქართველ ებრაელს „მოუპოვებია ქრისტეს კვართი (χρῆσθαι ἀρραβίς) და საქართველოში ჩამოუბრძანებია.“³² შემდეგ წყარო გვამცნობს, რომ 12 წლის ნინო „იერუსალიმში მშობლებს აღსაზრდელად ღირსეული სომეხი ქალისთვის, მიაფორისთვის მიუბარებიათ. მისგან შეუტყვია ნინოს, რომ ქრისტეს კვართი მცხეთელ ებრაელს რგებია წილად.“³³ ამას მოსდევს წმინდა ნინოს შეკითხვა აღმზრდელისადმი: „სადა არს ჩრდილოდსა იგი ქუეყანად, ანუ სადა არს სამოსელი იგი უფლისა ჩუენისაჲ?“ რაზეც აღმზრდელი პასუხობს: „ჩრდილოდსა ქუეყანად სომხითისა მთელ არს, საწარმართოდ ქუეყანად.“³⁴ წმინდა ნინოს ადრეულ ასაკში გასჩენია სურვილი მოელოცა წმინდა ადგილი, სადაც უფლის კვართი ინახებოდა. გადმოცემის თანახმად, ეს საქართველო იყო.

მისი ბიძის, იერუსალიმის პატრიარქის მოწოდებით, მისი ლოცვა-კურთხევით, ნინოს ერთგვარი მისია დაეკისრა. მაგრამ წყაროს თანახმად, მანამ, სანამ წმინდანი მოსალოცად გაემართებოდა, მას ნათლობის რიტუალი აღუსრულებია. საუბარია წმინდა რიფსიმეს მონათვლაზე, რომელსაც სომხურ საეკლესიო ტრადიციაში, გაიანესა და მის დებთან ერთად, თაყვანს სცემენ, როგორც მოწამეებს.³⁵ მოქცევა ქართლისად IV თავში სიტყვასიტყვითაა ნათქვამი:

31 იქვე, 304.

32 Givi Lomidze und Thomas Kremer, „Liturgische Texte zum Fest der Lebenspendenden Säule und des Leibbrockes Christi in den georgischen Menaen,“ in *Pielgrzymi, drogi, świętemiejsca Pilgern – Wege, Heilige Orte. Seelsorge im Kontext von Menschen unterwegs*, Michaela C. Hastetter und Maciej Ostrowski, Hrsg., (Kraków-Trumau: Unum, 2016), 276.

33 Lomidze und Kremer, 277.

34 Anonymus, *Die Bekehrung...*, 308.

35 შდრ. იქვე, 309; Wolfgang Hage, *Das orientalische Christentum* (RM 29/2) (Stuttgart: W. Kohlhammer, 2007), 29, შენიშვნა 565.

და ოდეს მივედით სახიდ მისა, მუნ ვპოვეთ დედუფალი ვინმე მეფეთა [ე]ვადაგი, სახელით რიფსიმე, რომელი ელოდა იერუსალჴმით ნათლის-ღებასა და ქრისტეს აღსაარებისათჳს სუროდა. მაშინ მიმცა მე კელთა მისთა დედაკაცმან მან, და მივეც მას ნათელი კელსა ქუეშე ჩემსა, მას და ორმეოცსა სულსა მის თანა სახლისა მისისათა.³⁶

რიფსიმეს ნათლობიდან მხოლოდ ორი წლის შემდეგ შედის წმინდა ნინო საქართველოში, როგორც პილიგრიმი და მისიონერი და იწყებს წარმართ(ულ)ი საქართველოს გაქრისტიანებას.

შუალედური დასკვნა. X საუკუნის ქართულ წყაროებში წარმოდგენლი ისტორიული ტრადიციის ამ მრავალშრიან რთულ ქსოვილში საქართველოს გაქრისტიანება წარმოჩნდება მრავალწლიან პროცესად, მთლიანად ამ წმინდანი ქალის ღვაწლის შედეგად. თავად საქართველოში წმინდა ნინო არ მოდის როგორც წარმართი ხალხის – ლიტურგიული მნიშვნელობით – ნათლისმცემელი. ამისთვის ის მღვდელმსახურებს ქვეყნის გარედან იწვევს.

2.3 *captiva* თუ *peregrina* – მოგზაური მისიონერი. ისტორიულ კრიტიკული შეფასება

წყაროებში შემონახული ორივე ტრადიციის დამაჯერებლობის შეფასებისას უნდა აღინიშნოს შემდეგი: X საუკუნის წყაროების თანახმად, წმინდა ნინო საქართველოში შემოვიდა, როგორც *peregrina* და არა *captiva*. გვიანდელი წყაროების მიხედვით, მას ამოძრავებდა თავისუფალი, რწმენით აღსავსე ნება-სურვილი. ეს იყო მიზანმიმართული ქმედება სიწმინდის, კერძოდ მცხეთაში დაცული ქრისტეს კვართის თაყვანსაცემად. IV და V საუკუნეების ადრეული წყაროები, პირიქით, წმინდა ნინოს საბავენ ტყვედ, *captiva*-დ და შესაბამისად, მის მიერ განვლილ გზას – იძულების შედეგად. ვინაიდან ნინოს გზის პილიგრიმოზად შეფასება მხოლოდ X საუკუნიდან ჩნდება, ხოლო ადრეული წყაროები, IV საუკუნიდან მოყოლებული VII საუკუნის ჩათვლით, ერთხმად ძველ ტრადიციულ ხაზს მისდევენ, საჭირო ხდება *peregrina*-ტრადიციისადმი ისტორიულ-კრიტიკული მიდგომა. ადრეული წყაროების სასარგებლოდ მეტყველებს ის გარემოებაც, რომ ისინი IV საუკუნეში ბაკურის მიერ მოწოდებულ ცნობას ეყრდნობიან და, ამდენად, ყველაზე ადრეულ ქართულ ადგილობრივ თვითაღქმას უნდა გამოხატავდნენ.

წმინდა ნინოსთან მიმართებაში ძველი *captiva*-ტრადიციის სასარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს ის ფაქტიც, რომ გერმანიაშიც, კერძოდ

36 Anonymus, Die Bekehrung..., 308.

კი ტირიში არსებობს წმინდა კვართის ტრადიცია, სადაც არამხოლოდ ინახება მისი წმინდა ნაწილი, არამედ ყოველ თექვსმეტ წელიწადში ერთხელ (უკანასკნელად 2012 წელს) გამოაქვთ საჯაროდ (თუმცა, შეფუთულ რელიკვარიუმში მოთავსებული, რომლის დანახვაც შეუძლებელია მომლოცველებისათვის). საქართველოში კი საერთოდ სვეტიცხოვლის საძირკველში დამარხულად ითვლება.³⁷

მოქცევაჲ ქართლისაჲს ადრეული წყაროების, რომლებიც *captiva*-ზე მოგვითხრობენ, ადგილობრივ ტრადიციასთან (*peregrina*) შედარებისას, თვალშისაცემია ქართული მონათხრობის ფანტაზიით აღსავსე შელამაზების კვალი. თხრობა იქამდეც კი მიდის, რომ ტექსტი წმინდა ნინოს ნათლობის აღსრულებას მიაწერს, რაც რაღა თქმა უნდა, გვიანდელი ქართული წყაროს მიხედვით, მხოლოდ და მხოლოდ იერუსალიმში უნდა მომხდარიყო.

განურჩევლად იმისა, საქართველოსკენ გზად მიმავალი წმინდა ნინო *captiva* იყო თუ *peregrina*, მისიონერი თუ ასკეტი, ფაქტია, რომ სწორედ ადრექრისტიანული ხანის ქალის ეს სახე ქმნის IV საუკუნეში ქართული ქრისტიანობის საწყისის ისტორიულ ბირთვს. ჩემი აზრით, X საუკუნის ეს ქართული წყარო წარმოადგენს ლათინურ-ბერძნულ, კოპტურ-საჰიდურ და სომხურ წყაროებში გადმოცემული ბაკურის ცნობის ზედმატად შელამაზებულ ვერსიას და უამრავ სხვა ლეგენდარულ ნიშნებთან ერთად, შეიცავს სომხეთის წინააღმდეგ მიმართულ მტკიცებასაც, რომ თითქოსდა სწორედ ნინომ მონათლა წმინდა რიფსიმე. მიუხედავად ყველაფრისა, წმინდა ნინო მაინც რჩება ქალად, რომელიც გზაშია, როგორც მისიონერი, ასკეტი, მქადაგებელი, მკურნალი და სასწაულმოქმედი.

3. ნამდვილად ქალი? და თუ მაინც ქალი, მაშინ რატომ?

3.1 მასკულინიზაციის ტენდენციები ისტორიასა და დღევანდლობაში

წმინდა ნინოს მიერ საქართველოს გაქრისტიანების ფაქტის მიმართ დამოკიდებულების ჩამოყალიბების პროცესში გამოვლინდა

37 ამ თემისთვის იხ. ასევე Erich Aretz u.a., Hrsg., *Der Heilige Rock zu Triier. Studien zur Geschichte und Verehrung der Tunika Christi* (Trier: Paulinus-Verlag, 1996²). – 1996 წელს ტირის ეწვია საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, რომელსაც აჩვენეს იქ დაცული რელიქვია. 2012 წელს თავად გახლდით ტირიში დღესასწაულთან დაკავშირებით. მეონდა ხანმოკლე საუბარი ადგილობრივ ეპისკოპოსთან, რომელმაც მიაშო პატრიარქის ვიზიტის შესახებ. ეპისკოპოსმა მაშინ სიცილით მითხრა, რომ „გერმანელებს ქართველებისთვის უფლის კვართის ჩვენება მაინც შეუძლიათ, მაშინ როცა ქართველებს მცხეთაში მას ვერც კი ხედავენ“ სინამდვილეში, მაცხოვრის კვართის ორიგინალის მხოლოდ მცირე ზომის ნაჭერია (ნაწილი) ჩაქსოვილი (მოგვიანებით პერიოდში) სპეციალურად დამზადებულ სამოსში.

ასევე მისი ქალობის გამო ჩრდილში მოქცევის ტენდენცია. გამოსავლად ესახებოდათ ქვეყნის მფარველის ადგილზე ქალი განმანათლებლის ნაცვლად, მამაკაცი წმინდანების წინ წამოწევა. პირველი ათასწლეულის მიწურულისთვის არსებობდა წმინდა ნინოსა და ზოგადად საქართველოში ქრისტიანობის მასკულინიზაციის კიდევ ერთი ნაირსახეობა, კერძოდ, წმინდა ნინოს ისტორიის, მისი პიროვნების დაჩრდილვა და მისი ჩანაცვლება წმინდა გიორგით.³⁸ თარხნიშვილი სრულიად მართებულად ახდენს იმ ფაქტის კონსტანტაციას, რომ წყაროებზე დაფუძნებული ცალსახა დასკვნის მიუხედავად, ნინოს ისტორიულად დადასტურებული პიროვნების თაობაზე, IV საუკუნიდან მოყოლებული „საქართველოს ისტორიის ხანგრძლივ მონაკვეთზე თითქმის სრულად გამქრალია მისი როგორც განმანათლებლის კვალი.“³⁹ ის იქვე დასძენს: „პირიქით, როგორც ქართულ, ისე სომხურ წყაროებში, ყოველ შემთხვევაში VI საუკუნის ბოლოდან მაინც, იბერიის, დღევანდელი აღმოსავლეთ საქართველოს „განმანათლებლად“ წმინდა ნინო კი აღარ მოიხსენიება, არამედ უფრო მეტად გრიგოლ პართელი, როგორც სომეხთა მოციქული. ეს ნათლად ჩანს ქართველი კათოლიკოსის, კირიონისა და სომხური ეკლესიის ღირსი მამების მიმოწერიდან VII საუკუნის დასაწყისისთვის, რომელიც წარმოებდა მონოფიზიტური დავების გამო.“⁴⁰ მასკულინიზაციის ეს ტენდენცია მნიშვნელოვანწილად აისახა VII–VIII საუკუნეების თქმულებებში, სადაც წმინდა გიორგი „წმინდა ნინოს, ქართველთა მოციქულის ნათესავად იქცა“ იმის საფუძველზე, რომ ორივენი კაპადოკიიდან [იყვნენ].“⁴¹ ასეთ დასკვნამდე მივიდა ჰაიზერი (დიდი სვინაქსარის [„VII–VIII საუკუნეების იერუსალიმის კანონთა კრებულის თარგმანის“] საფუძველზე).⁴²

38 ამ საკითხთან დაკავშირებით, რაც წინამდებარე კვლევის ცენტრალურ მიზანს არ წარმოადგენს და ამდენად ის აქ დეტალურად არ განიხილება, არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება. მაგალითისათვის იხ. ივანე ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია*, ტ. 1 (თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1979^გ), 88–98 და Grigol Peradse, „Skizzen zur Kuiturgeschichte Georgiens, Der Heilige Georg im Leben und in der Frömmigkeit des georgischen volkes,“ *Der Orient* 12/ 2 (1930).

39 Michael Tarchnišvili, „Die Legende der heiligen Nino und die Geschichte des georgischen Nationalbewusstseins,“ *BZ* 40 (1940), 48.

40 Tarchnišvili, *Die Legende...*, 48, იქვე იხ.: ეს წარმოდგენები საქართველოსა და სომხეთში საყოველთაოდ გავრცელებული იყო, იმდენად, რომ კორნელი კეკელიძეს მისცა საფუძველი დაესკვნა: „ერთი სიტყვით, X საუკუნემდე, არამხოლოდ სომხეთში, არამედ საქართველოშიც არსებობდა ურყევი რწმენა იმისა, რომ გრიგოლი იყო ქართველთა განმანათლებელი“ (Korneli Kekelidse, *Die Bekehrung Georgiens zum Christentum* [Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1928], 18).

41 Lothar Heiser, *Die georgische orthodoxe Kirche und ihr Glaubenszeugnis* (Sophia 26) (Trier: Paulinus-Verlag, 1989), 15.

42 იხ. Heiser, 15

წმინდა გიორგი მთაწმინდელმა (გარდ. 1065) ათონის მთის ივერთა მონასტრის წინამძღვარს დაავალა გიორგობის დღესასწაული განსაკუთრებით საზეიმოდ აღენიშნათ: „თუნდაც ბერძნები ამ დღეს, როგორც დღესასწაულს დიდად არ ზეიმობენ, ჩვენ ვერაფერი დაგვაბრკოლებს მის აღნიშვნაში, რადგან ოდითგანვე ვართ ამას ჩვეულნი.“⁴³ ეს ტენდენცია საბოლოო ჯამში მივიდა იქამდე, რომ ერის ცნობიერებაში წმინდა გიორგი იქცა ქვეყნის მფარველად, ქვეყნისა, სახელად *Georg-ia*. X–XI საუკუნეების მიჯნაზე წმინდა გიორგის სახელზე „უამრავი მთა, ბორცვი და ეკლესია ეკურთხა“,⁴⁴ წმინდა ნინოს, როგორც ქალის თაყვანისცემამ კი საუკუნეების განმავლობაში ჩრდილში გადაინაცვლა.

საქართველოში ქრისტიანობის ისტორიის მრავალსაუკუნოვან მონაკვეთზე არსებული მასკულინიზაციის ტენდენციის მიზეზს, რის გამოც წმინდა ნინოს სახელი თანდათანობით დავიწყებას მიეცა, თარხნიშვილი ხედავს იმაში, რომ წმინდა ნინო იყო ქალი, ამასთანავე *captiva*, ტყვე და მონა „და იმხანად ქართველთა ეროვნული გრძნობები არ იყო საკმარისად ძლიერი იმისთვის, რომ ყურადღება არ მიექციათ მათი განმანათლებლის სოციალური ნაკლისთვის.“⁴⁵

ამ მოსაზრებას მკვეთრად დაუპირისპირდა ვაშალომიძე თავის გამოკვლევაში „ქალების მდგომარეობა ძველ საქართველოში“ და კრიტიკულად დასვა საკითხი, საერთოდ შეესაბამებოდა თუ არა რეალობას ეს სურათი საქართველოში ქალის დაბალი, დაქვემდებარებული სოციალური სტატუსისა და მის მიმართ ესოდენ ნეგატიური დამოკიდებულებისა.⁴⁶ ის სვამს კითხვას: „მაშინ რით აიხსნება ნინოს მეტად დიდი გავლენა სამეფო საგვარეულოზე, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ტრადირებული მისი ხსოვნა, წმინდა ნინოს ხატის თავიდან გააზრება ქართული ეკლესიის სომხურისაგან განყოფის პროცესში და ამით მისი ქართული ეროვნული თვითშეგნების მაფორმირებელი ძალა; ასევე მისი, როგორც დიდი წმინდანი ქალის თაყვანისცემა?“⁴⁷

როგორც ევანგელისტი თეოლოგი და აღმოსავლეთის ქრისტიანული ეკლესიის მკვლევარი ფეირი ფონ ლილიენფელდი აღნიშნავს, განმანათლებლის ანთროპოლოგიური ბუნების მასკულინიზაციის

43 იქვე, 15.

44 იქვე, 15

45 Tarxnišvili, *Die Legende...*, 58.

46 შდრ. Guliko Sophia Vashalomidze, *Die Stellung der Frau im alten Georgien. Georgische Geschlechtsverhältnisse insbesondere während der Sasanidenzeit* (Orientalia Biblica et Christiana 16) (Wiesbaden: Harrassowitz, 2007), 91.

47 იქვე.

შესახებ განსხვავებული მოსაზრებები XX საუკუნის შუა ხანებშიც გამოითქვა.⁴⁸ XX საუკუნის მართლმადიდებლურ სივრცეში ის გამოყოფს ორ ვერსიას: ერთის მხრივ, „სოციალურ-კონსერვატულ რუსულ-მართლმადიდებლურ წრეებში“ ისმოდა აზრი, რომ წმინდა ნინო ქალი კი არაა, კაცი იყო, როგორც ამას მიშელ ბურდიე წარმოადგენდა თავის 1969 წელს გამოცემულ ნაშრომში „ოპიუმი ხალხისთვის.“⁴⁹ მეორეს მხრივ, ეჭვის ქვეშ დააყენეს წმინდა ნინოს ისტორიულობა და ამ გზით გადაჭრეს ქალის მიერ გაქრისტიანების პრობლემა. მაგალითად, ამ მოსაზრებას განუხრელად მისდევს სომეხი ისტორიკოსი ნერსეს აკინიანი თავის სტატიაში „ქრისტიანობის შემოღება სომხეთსა და საქართველოში.“⁵⁰ რუსულ და პროსომხური შეფერილობის ქართველოლოგიურ კვლევებში არსებული, ამ, როგორც ქალის მიმართ კრიტიკული, ისე არაისტორიული ტენდენციების მიუხედავად, ლილიენფელდი ადრეულ წყაროებზე დაყრდნობით, მტკიცედ დგას თავის პოზიციაზე – კერძოდ: წმინდა ნინო იყო ქალი, მოციქული და საქართველოს განმანათლებელი.

3.2 წმინდანინოს, როგორც ქალისა და საქართველოს განმანათლებლის პოზიტიური შეფასების ნიმუშები

XI საუკუნის დამდეგისთვის წმინდა ნინოს რეაბილიტაციის მიზეზს ლილიენფელდი ხედავს აღმოსავლეთ საქართველოს ცენტრად ქართლის პოლიტიკურ აღზევებაში, როცა საჭირო გახდა ძველი სატახტო ქალაქის, მცხეთის რელიგიური ლეგიტიმაცია. ლილიენფელდის მიხედვით, ძველი დედაქალაქის ეს ტრადიცია ქალს, კერძოდ კი წმინდა ნინოს დაუკავშირდა.⁵¹

თარხნიშვილის თანახმად, ნამდვილი გარდატეხა ერის ცნობიერებაში განმანათლებლად ქალის აღიარებისა და დაფასების თვალსაზრისით ბაგრატიონის დინასტიიდან თამარის მეფობას (დაახლ. 1166–1213) უკავშირდება. მისმა თანამედროვე პოეტმა შოთა რუსთაველმა (დაახლ. 1160–1216) თავის ღია ეპოსში „ვეფხისტყაოსანი“ მხატვრული ფორმით საბოლოოდ დაგმო ქალის დაკნინება და ხოტბა შეასხა ქალისა და მამაკაცის თანასწორობას: „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადია.“⁵²

48 შდრ. Lilienfeld, 224.

49 იქვე, 224f. შენიშვნა 1.

50 იქვე, 225.

51 შდრ. Lilienfeld, 247.

52 Michael Tarchnischvili, *Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur auf Grund des ersten Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K[orneli] Kekelidze* (StT 185) (Vatikan: Cam-

ამ ეპოქაშიც, ანუ XII საუკუნეში, მსჯელობდნენ, თუ რატომ მოაქცია ქართლი ქალმა. ამის შესახებ სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ნიკოლოზ გულაბერისძეც (1150–1178, გარდ. 1190) მსჯელობს ლიტურგიისთვის განკუთვნილ თავის ჰიმნოგრაფიულ ნაწარმოებში „საკითხავი სუეტისა ცხოველისად, კუართისა საუფლოდსა და კათოლიკე ეკლესიისად“, თუ რატომ მოუვლინა ღმერთმა ქართველ ხალხს ქალი „მოციქული“⁵³. ხსნებული ლიტურგიკული წიგნის შესაბამისი მონაკვეთის შეჯამება და ინტერპრეტაცია ქვემოთ ციტირებულია თარხნიშვილის გერმანული რედაქციის მიხედვით, რაც ჩამოყალიბებულია შემდეგი სახით: „რატომ აირჩია ღმერთმა ქალი და მოგვივლინა ჩვენ? ის [კათოლიკოს-პატრიარქი] გვთავაზობს შემდეგ საფუძვლებს:

ა) ქართლის მოსაქცევად ღმერთმა ქალი მოგვივლინა იმიტომ, რომ საქართველო ღვთისმშობლის, შესაბამისად ქალის წილხვედრი ქვეყანაა. წმინდა მარიამ ღვთისმშობელს თავად სურდა საქართველოში ჩამობრძანება და აქ მისი შვილის სწავლების ქადაგება. მაგრამ, მისმა ძემ შეაჩერა მისი ეს მისწრაფება და, დედის თხოვნითა და შუამდგომლობით წმინდა ნინო მოავლინა საქართველოში განმანათლებლად.

ბ) მეორე მიზეზს ავტორი [პატრიარქი ნიკოლოზი] ხედავს იმაში, რომ „(ქართველთა) მოდგმა უსასტიკესი და ყველაზე ველური იყო ხალხთა ტომებს შორის“. ამიტომ მოგვივლინა ღმერთმა „ქალი ღვთიური ძალის უფრო ცხადად გამოსავლენად, რომ არავის მობრუნებოდა ენა ფუჭ ყბედობაში გაბოროტებით ემტკიცებინა, რომ საქართველო ღვთისაკენ კაცის სიმამაცემ, ბრძნულმა ფილოსოფოსობამ ან მჭერმეტყველებამ მოაქცია“. ამის გამო მოდრიკა ღმერთმა კერპი და ჯიუტი ადამიანების ამპარტავნება ქალის რბილი ბუნებით.

გ) მესამე მიზეზი სახარებაში წარმოდგენილი ქალის მაღალი ღირსებაა. მაგალითად, იყო ქალი სახელად მარიამ მაგდალინელი, რომელსაც პირველს ერგო პატივი ეხილა მკვდრეთით აღმდგარი მხსნელი. „დაე დადუმდნენ თავხედი და ფუჭი ბაგენი, რომლებიც გაბოროტებით უარყოფენ ქალის ბუნებით ჩვენს ხარებასა და მოქცევას!“⁵⁴ – აც-

bridge University Press, 1955), 62.

53 Tarchnišvili, Geschichte..., 235. – კათოლიკოს-პატრიარქ ნიკოლოზის ცხოვრების საკითხისთვის, იხ. კორნელი კეკელიძე, *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია*, ტ. 1 (თბილისი: მეცნიერება, 1980. 1923 წ. გამოცემის უცვლელი რეპრინტი), 318f.

54 Tarchnišvili, Geschichte..., 235f.

ხადებს პატრიარქი ნიკოლოზი. ამ მესამე არგუმენტით კათოლიკოს-პატრიარქი ცხადყოფს, რომ ქართველებს ღიდხანს რცხვენოდათ მათი ქალის მიერ მოქცევისა.

XII საუკუნეში ქალი-მოციქულის ესოდენ მაღალი დაფასება კათოლიკოს-პატრიარქის მიერ ქვეყნის ისტორიული, დროითი კონტექსტით აიხსნება. პატრიარქის ცხოვრების წლები ემთხვევა საქართველოს ისტორიაში პირველად ქალის, თამარის გამეფებასა და ზეობას, რომელიც მართლმორწმუნეობისა და ეკლესიაზე მისი გავლენის გამო ხალხში დიდი პატივით სარგებლობდა. თამარი დღემდე ცნობილია როგორც „საქართველოს უმნიშვნელოვანესი ხელმწიფე“, რადგან მისი მეფობის ხანაში (1178–1213) „საქართველო ახლო აღმოსავლეთში პოლიტიკურად ყველაზე გავლენიან და სამხედრო თვალსაზრისით ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოდ“⁵⁵ იქცა. ამის თვალსაჩინო მაგალითია ისიც, რომ თამარის მეფობის უამს ქვეყნის ტერიტორიული საზღვრების გაფართოებამ ისტორიულად განუმეორებელ მაქსიმალურ მასშტაბს მიაღწია.⁵⁶

სხვათა შორის, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამავე პერიოდში იქნა შემოღებული წმინდა ნინოს დღესასწაულის ლიტურგიულად აღნიშვნა, რომელიც დადასტურებულად სწორედ XII საუკუნიდან ჩნდება სვინაქსარებში.⁵⁷ თამარის მეფობის ხანაში საბოლოოდ დაიდგა ქალის დაკნინება. როგორც უკვე შენიშნა თარხნიშვილმა, ძველ დროში არ იქმნებოდა როგორც ქალი წმინდანების „ცხოვრებანი“, ისე არ ხდებოდა მათი თაყვანისცემა (გამონაკლისია ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი და წმინდა შუშანიკი).⁵⁸

55 Johannes Baller, *Die Außenpolitik und Feldzüge der Königin Tamar* (Grin: GRIN Verlag, 2010), 4.

56 შდრ. Eva Fuchslocher, *Vaterland, Sprache, Glaube. Orthodoxie und Nationenbildung am Beispiel Georgiens*. Mit einem Vorwort von Christina von Braun (Stuttgart: ibidem-Verlag, 2010), 81.

57 Lomidze, 19. – სვინაქსარში წერია: 1) მოკლე შესავალი ცისკრის ლოცვაში მე-6 საგალობლის შემდეგ წაკითხული წმინდანის ცხოვრება. დღესასწაულის მოკლე თეოლოგიური განმარტება; 2) ლიტურგიკული წიგნი, სადაც მონაცემები (წმინდანის) მართლმადიდებლური საეკლესიო წელიწადის მიხედვითაა დალაგებული, დღეს მოიპოვება აგრეთვე კრებულის სახით თვენსა და ტრიოდონში; 3) კალენდრის მაგვარი მითითებებით მოკლე ცხოვრებებთან ერთად საკითხავი (შდრ. Konrad Onasch, *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten. Unter Berücksichtigung der Alten Kirche* [Leipzig: Koehler & Amelang, 1981], 346).

58 Tarchnišvili, *Geschichte...*, 61.

4. ქალის საეკლესიო საქმიანობის სივრცე წმინდა ნინოს მაგალითზე წყაროების მიხედვით

4.1 წმინდა ნინოს მოღვაწეობის საზღვრები

როგორი იყო საქართველოს განმანათლებელი მისიონერი ქალის სამოქმედო სივრცე, განურჩევლად იმისა, *captiva* იყო ის თუ *peregrina*? რისი გაკეთება შეეძლო მას? სად გადის მისი საეკლესიო საქმიანობის საზღვრები? დავუბრუნდეთ რუფინუსის მიერ ლათინურად გადმოცემულ ბაკურის ცნობას, რომელიც ასე იწყება:

რადგან ის რწმენით, გონიერებით და ღირსებით აღსავსე ცხოვრებას ეწეოდა, ღლე და ღამე ლოცვითა და მონანიებით ღმერთს მსახურებდა (*obsecrationes Deo pervigiles*), ცხოვრების ეს უცხო წესი ბარბაროსებში თანდათანობით განცვიფრებას (*admiration*) იწვევდა და ისინიც ცნობისმოყვარეობით კითხულობდნენ, თუ რა მიზანს ემსახურება ამით. ამაზე გულწრფელად პასუხობდა, რომ რჯულის წესების აღსრულებით, იგი უბრალოდ იესოს, ვითარცა ღმერთს, აღიღებდა.⁵⁹

წმინდა ნინოს პირველი საქმე, არსებითად უბრალოდ იესო ქრისტეს რწმენისა და დიდების ქრისტიანული მოწმობაა. ამით ის, უპირველეს ყოვლისა, ქრისტეს მოწმედ, მის დამმოწმებლად გვევლინება. მხოლოდ ამის შემდეგ მოგვითხრობს რუფინუსის ტექსტი სწავლასთან დაკავშირებაზე. ერთი უბრალო ქალის შვილის განკურნების შემდეგ, ავადმყოფი დედოფალიც მიდის მასთან და განიკურნება. ამ სასწაულებრივი განკურნებების შემდეგ იზრდება უცხო *captiva*-ს მიმართ პატივისცემა, რომელიც არამხოლოდ სასწაულმოქმედია, არამედ განკურნების მეშვეობით იღვწის, როგორც მქადაგებელი. ეს ჩანს წმინდა ნინოსა და დედოფლის შეხვედრიდან:

[დედოფალმა] იხმო თავისთან ტყვე ქალი. ის კი ყოყმანობდა, არ სურდა გამოჩენილიყო ისე, თითქოს იმაზე მეტის უფლებას აძლევს თავს, ვიდრე ქალს ეგების. მაშინ დედოფალმა თავად მიაყვანინა თავი ტყვე ქალის კარავში. ქალმა დააწვინა დედოფალი თავის სალოცავ ხალიჩაზე, ახსენა ქრისტეს სახელი და დედოფალიც ლოცვის დასრულებისთანავე მყისვე წამოდგა ფეხზე ჯანმრთელად და მხნედ. ამის შემდეგ ტყვე ქალი ასწავლიდა დედოფალს, რომ უფალი იესო ქრისტე არის ძე ღვთისა, რომ დედოფალი მისი ძალითა და შეწევნით განიკურნა და მოუწოდა მასაც მოეხმო უფალი, რომელიც შეიცნო, როგორც მისი განკურნებისა და სიცოცხლის შემოქმედი,

59 Rufinus, X, 11; გერმანული თარგმანი: Reißner, 24.

რადგან იგია მეფეთათვის ძალაუფლებისა და მომკვდავთათვის სიცოცხლის მიმნიჭებელი. როცა სიხარულით აღვსილი დედოფალი შინ დაბრუნდა, გაუმხილა მეუღლეს მისი უეცარი გამოჯანმრთელების მიზეზი. ცოლის განკურნებით გახარებულმა მეფემ ბრძანა, გადაეცათ იმ ქალისთვის საჩუქრები. დედოფალმა კი მიუგო: მეფეო, ეს ნივთები ტყვე ქალს არ სჭირდება, ოქრო სძულს, ვერცხლს ზიზღით უარყოფს, მარხვა კი სიტკბოებას გვრის, ვითარცა სარჩო. საჩუქრად კი ის მივართვათ, რომ თაყვანი ვცეთ იესოს, როგორც ჩვენს ღმერთს, რომელმაც ტყვე ქალის თხოვნით განმკურნა.⁶⁰

დედოფლის მეშვეობით ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ, მთელი რიგი დაბრკოლებების გადალახვის შემდეგ, რაც ახალ სასწაულებს მოითხოვდა, მთელი ერი მოიცვა. ამ ფორმით და ამგვარად შეიქმნა ქრისტიანობის გავრცელების ჯაჭვი, რომელიც ქალებზე, წმინდა ნინოსა და დედოფალზე გადის და ბოლოს მეფემდე და სრულიად ერამდე აღწევს:

ნინო → უბრალო ქალები (განკურნება) → დედოფალი (განკურნება და მოძღვრების გავრცელება) → მეფე (სასწაული და მოძღვრების გავრცელება) → ქართველი ხალხი.

ეს იმის ნიშნავს, რომ სარწმუნოება, ყოველ შემთხვევაში, წარმართულ საქართველოში, ქალებმა გაავრცელეს. თუკი წმინდა ნინოს ღვაწლს ძირითად ქრისტიანულ საეკლესიო განზომილებებში, კერძოდ ზემოთ დასახელებულ ეკლესიის სამ ძირითად თვისებრივ მახასიათებელში მოვაქცევთ, დავინახავთ, რომ მისი, როგორც ქალის მსახურება ყოფილა *მარტირია* (=რწმენის ქადაგება) და *დიაკონია* (=განკურნება, სნეულთა დახმარება), თანაც ისე, რომ ტყვე ქალი არ განასხვავებს ღარიბსა თუ მდიდარს. უბრალო ქალები ისევე იღებენ მისგან დახმარებას, როგორც მდიდარი დედოფალი. ფაქტად რჩება ის გარემოება, რომ საეკლესიო მსახურებათა მხრივ უკლებლივ ყველა წყარო, განურჩევლად იმისა, *captiva*-ზეა იქ საუბარი თუ *peregrina*-ზე, ნინოს საქმეთა შორის ღიად ტოვებს *ლიტურგიის* სფეროს. არცერთ მათგანში, ადრინდელსა თუ გვიანდელში, არსად არ ჩანს, რომ ქალსა და განმანათლებელს საკრამენტულ-ლიტურგიული ფუნქციები ეტივირთა და განეხორციელებინა. გაქრისტიანებულ ქვეყანაში ის არ ნათლავს, არ აზიარებს, არ აკურთხებს ეკლესიებს, არ ახდენს მღვდელთა ხელდასხმას და არ ნიშნავს მღვდელმსახურებს. ანუ წმინდა ნინოს არ აუღია მღვდელმსახურის ფუნქცია. ის იყო სახარების, ღვთის სიტყვის მქადაგებელი ქალი, მაგრამ თავად მოკლებული იყო საეკლესიო მსახურების საიდუმლო(ებრივ) ძალაუფლებას. ერთადერთი გამონაკლისია მოქცევა ქართლისაჲს მეოთხე თავი, ისიც გვიანდელი და მე-

60 Rufinus, X, 11; გერმანული თარგმანი: Reißner, 24f.

ტად ხატოვანი წყარო, რომელშიც მოთხრობილია წმინდა ნინოს მიერ იერუსალიმში, ჯერ კიდევ საქართველოში შემოსვლამდე, ნათლობის შესრულების ამბავი. ამასთან დაკავშირებით ლილიენფელდი წერს: „არ არის ცალსახა, თუ რას უნდა ნიშნავდეს [ეს]: „მივეც მას ნათელი კელსა ქუეშე ჩემსა“ – ნათლისცემის აქტს თუ ნათლობისთვის მომზადებას მღვდლისა თუ მოძღვარის მხრიდან?“⁶¹ ავტორი განაგრძობს: „ჩანს, ნინოს მოუნათლავს, თუმცა ევქარისტისთვის მეფეს კონსტანტინოპოლიდან მღვდელმსახურებს აწვევინებს, მაშინ როცა მცხეთაში, აღმოსავლეთ საქართველოს დედაქალაქში, საკმარისად ბევრი ქრისტიანი იყო და ქრისტიანობა ოფიციალურად აღიარებულ რელიგიად იქცა, რადგან ქართლის სამეფო საგვარეულო გაქრისტიანდა.“⁶² საბოლოოდ, ლილიენფელდისთვისაც ღიად რჩება წმინდა ნინოს ნათლისცემლობის საკითხი მოქცევად ქართლისად IV თავიდან. თუმცა, ის მკაფიოდ უსვამს ხაზს წმინდა ნინოს გავლენას საქართველოში „არქიეპისკოპოსით სათავეში“⁶³ საეკლესიო იერარქიის ჩამოყალიბების შედეგსაც. სინეკი ადასტურებს, რომ: „ნინოსთან ნათლობა არ ჩანს მანამ, ვიდრე არ დამყარდა კონტაქტი დედა-ეკლესიასთან. თუმცა, ყურადღებას ამახვილებენ იმაზე, რომ ის კონსტანტინოპოლიდან სამღვდელობის ჩამოსვლამდეც ეწეოდა ინტენსიურ საქმიანობას – ღვთის სიტყვის დამოწმებას, როგორც განმანათლებელი და მქადაგებელი, მაგრამ ნათლობაზე საუბარია მხოლოდ ეპისკოპოსის, მღვდლისა და დიაკვნის ჩამოსვლის შემდეგ.“⁶⁴

მართლმადიდებლურ ეკლესიაში, ისევე როგორც სხვა ქრისტიანულ კონფესიებში, ძირითადად მიღებულია, რომ საგანგებო ვითარებაში ნებისმიერ ქრისტიან კაცსა თუ ქალს აქვს მონათვლის უფლება, კერძოდ, კანდიდატზე წმ. სამების ფორმულირების წარმოთქმა. თუმცა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ წმინდა ნინოს, როგორც ქალს, შეიძლება მიეწეროს ახლად გაქრისტიანებულ ქვეყანაში ხიროტონიის ანუ მღვდლად ხელდასმის უფლების მითვისება და საეკლესიო იერარქიის დაფუძნება.

4.2 ქალის მიერ საქართველოს გაქრისტიანება და ამით განპირობებული გამოწვევები ეკლესიისთვის

ვინაიდან თავად ახლადმოქცეულ ქვეყანაში წმინდა ნინოს საკრამენტულ-ლიტურგიული მსახურება არ მიეწერება, პასუხგაუცემე-

61 Lilienfeld, 243, შენიშვნა 137.

62 იქვე, 246f.

63 იქვე, 247.

64 Synek, 101.

ლი რჩება (შე)კითხვა, თუ საიდან მიიღო ქალის და უბრალო მორწმუნის მიერ გაქრისტიანებულმა იბერიამ საეკლესიო იერარქია. იგივე კითხვა არ დაისმის იმ ქვეყნებთან მიმართებით, რომლებიც კაცებმა მოაქციეს, როგორც მაგალითად სომხეთი წმინდა გრიგოლ განმანათლებელმა⁶⁵ ან ირლანდია წმინდა პატრიკმა,⁶⁶ რადგან მათ შემთხვევაში სრულიად ნათელია, თუ რა გზებით შეაღწია საეკლესიო იერარქიამ მათ ქვეყნებში. ამით აღარ უნდა გამხდარიყო საკამათო სამოციქულო მემკვიდრეობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის (დიადიოქი-*diadochē*, *successio apostolica*) საკითხი ან რომელი სამოციქულო, უშუალოდ პირდაპირ მოციქულთა მიერ დაფუძნებული ეკლესიიდან იღებს სათავეს ამ ქვეყნების საეკლესიო იერარქია მათ ახლად დაფუძნებულ ეკლესიებში. საქართველოს შემთხვევაში კი ამ მხრივ გაურკვევლობაა ქალის მიერ ქვეყნის გაქრისტიანების გამო.

საქართველოს ეკლესიის საკრამენტულ-ლიტურგიული ცხოვრების დაწყების კუთხით წყაროთა გამოკვლევები განსხვავებულ პასუხებს იძლევა, თუმცა გვაქვს ცნობების სრული თანხვედრა იმ მხრივ, რომ ქვეყნის განმანათლებელი თავად არ მონაწილეობდა საკრამენტულ-ლიტურგიულ საქმიანობაში. წყაროების ერთი ნაწილის თანახმად, წმინდა ნინო იმპერატორ კონსტანტინესთან აგზავნის წარმომადგენლობას იბერიაში სამღვდელოების გამოგზავნის თხოვნით (= უძველესი წყაროები და შემდგომ ქართული წყაროები), სხვა წყაროების მიხედვით კი გრიგოლ განმანათლებელს მიმართავს რჩევისთვის (=მხოლოდ სომხური წყაროების ნაწილი, მოგსეს ხორენაცი). ამის მიზეზს ჯერ კიდევ პირველწყარო, ბაკურის ნაამბობი გვთავაზობს:

მას შემდეგ, რაც ეკლესია აიგო და დამშვენდა და ადამიანებში გაძლიერდა ღვთის რწმენის წყურვილი, ტყვე ქალის ბრძანებით, იმპერატორ კონსტანტინესთან გაიგზავნა სრულიად ერის წარმომადგენლობა. წარგზავნილებმა ზუსტად აღუწერეს ვითარება და სთხოვეს მღვდელმსახურთა გამოგზავნა დაწყებული ღვთის საქმის დასასრულებლად. როცა წარმომადგენლობა სიხარულით აღსავსე, დიდი მოწიწებით წარსდგა იმპერატორის წინაშე, მისმა სიხარულმა რომის იმპერიაში უცხო ხალხებისა და სამეფოების შემოერთებით განცდილ გრძნობას გადააჭარბა.⁶⁷

იმ ფაქტმა, რომ ქალის ანთროპოლოგიური ბუნების გამო, წმინდა ნინო იბერიაში მოკლებული იყო საკრამენტულ-ლიტურგიულ მსახურ-

65 შდრ. Hage, 226–265; Karaulashvili, 70–81.

66 შდრ. William D. Swan, *The experience of God in the writings of Saint Patrick. Reworking a faith received* (Tesi Gregoriana. Serie Theologia 201) (Roma: d. Pontificia Univ. Gregoriana, 2013), განსაკუთრებით 19–41 (ლიტერატურითურთ).

67 Rufinus, X, 11.

რებაში მონაწილეობის შესაძლებლობასა და უფლებას, გააჩინა საფუძველი უამრავი თეორიის, ჰიპოთეზის, სტერეოტიპის, ნარატივისა თუ ლეგენდის აღმოცენებისთვის იმის თაობაზე, თუ ვის მიერ შეიძლებოდა ყოფილიყო საქართველოში საეკლესიო იერარქიის დაფუძნება ინიცირებული.⁶⁸ ერთი რამ შეიძლება დანამდვილებით ითქვას, რომ საქართველოს ეკლესიისა და საეკლესიო იერარქიის დაფუძნების თვალსაზრისით ქალის მიერ ქვეყნის მოქცევა პრობლემას წარმოადგენდა, რადგან წმინდა ნინოს საქართველოში შემოსვლით ვერ აიხსნება, თუ საიდან იღებს ახლად დაფუძნებული ეკლესია საქართველოში თავის სამოციქულო წარმომავლობის სათავეს და კერძოდ რომელი ძველი საეკლესიო ცენტრი შეიძლება ჩაითვალოს საქართველოს დედა ეკლესიად. ანთროპოლოგიურმა კონსტანტამ, რომ საქართველოს განმანათლებელი ქალი იყო, განაპირობა განსხვავებული ჰიპოთეზების წარმოშობა, რომლებსაც უნდა დაედგინათ საქართველოს ეკლესიის იერარქიის სათავე. მხოლოდ ამის გათვალისწინებით ხდება გასაგები წყაროების დიდი და მრავალფეროვანი მოზაიკა მთელი მისი განსხვავებული მცდელობებით საეკლესიო იერარქიის წარმოშობის განმარტებისა. აქ იკვეთება ორი მთავარი ხაზი:

ა) საქართველოში საეკლესიო იერარქიის დაკავშირება ხდებოდა და ხდება პირდაპირ იესო ქრისტეს ერთ-ერთ მოციქულთან, რომელიც წმინდა ნინომდე უნდა შემოსულიყო საქართველოში, ან

ბ) საქართველოს საეკლესიო იერარქიის არაპირდაპირი (მი)ბმა (მოხდა) ძველ საეკლესიო ცენტრ(ებ)ზე ან რეგიონ(ებ)ზე, იქნება ეს ანტიოქია, იერუსალიმი, კონსტანტინოპოლი, სომხეთი, პონტო, კაპადოკია თუ სხვა.

5. დასკვნა

წყაროების ისტორიულ-კრიტიკულმა და თეოლოგიურმა ანალიზმა გამოავლინა, რომ 1) განხილულ მასალებზე დაყრდნობით დასტურდება ქრონოლოგიური გადასვლა *captiva*-დან *peregrina*-ზე. 2) აგრეთვე გამოვლინდა საქართველოს განმანათლებელი წმინდანის საქმიანობა, რომელიც სხვადასხვა წყაროებში თეოგნოსტად, ნუნედ და ბოლოს ნინოდ სახელდება, რომ მისი იბერიაში მოღვაწეობა მხოლოდ მართიის და დიაკონიის სფეროებს მოიცავდა და ის ეკლესიის ცხოვ-

68 სამეცნიერო კვლევებში არსებული ამ ნაკლოვანების ამოვსების მიზნით, საკუთარი ჰაბილიტაციის ნაშრომში უფრო დაწვრილებითაა განხილული ეს თემატიკა. იხ. Lomidze (მზადდება გამოსაცემად).

რების საკრამენტულ-ლიტურგიულ სფეროში არ მოქმედებდა. აქედან გამომდინარე უნდა ითქვას, რომ ისტორიულ-კრიტიკული მეთოდის გათვალისწინებით გაანალიზებულ ჩვენს ხელთ არსებულ ყველა წყაროში წმ. ნინოს საკრამენტულ-ლიტურგიული მოღვაწეობის ირგვლივ არსებობს სიცარიელე, რაც განპირობებული იყო საქართველოს განმანათლებელი ქალის ძირეული ანთროპოლოგიური მონაცემით, რომელიც მოკლებული იყო მღვდელმსახურების შესაძლებლობასა და უფლებას. ამით წინამდებარე მოხსენებაში იქმნება საფუძველი შემდგომი შეკითხვისთვის, თუ რომელი ადრექრისტიანული კათედრიდან მიიღო ამ ქვეყანამ სამოციქულო ხელდასხმა და საეკლესიო იერარქია.

დამოწმებანი

- Aleksidzé, Zaza, ed. *Le nouveau manuscrit géorgien sinaïtique N Sin 50. Édition en fac-similé*. Introduction par Zaza Aleksidzé, Traduite du géorgien par Jean- Pierre Mahé (CSCO 586. Subs. 108). Louvain: Peeters, 2001.
- Anonymus von Cyzicus. *Kirchengeschichte* III, 10,1–21; deutsch nach: *Historia ecclesiastica. Kirchengeschichte*. Zweiter Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Günther Christian Hansen (FC 49/2). Turnhout: Brepols, 2008.
- Anonymus. „Die Bekehrung Georgiens Mokceyay Kartlisay“ (Verfasser unbekannt). Übersetzt und mit Anmerkungen versehen – ohne textkritischen Apparat – von Gertrud Pätsch. *BeKa* 33 (1975): 291–337.
- Aretz, Erich u.a., Hrsg., *Der Heilige Rock zu Trier. Studien zur Geschichte und verehrung der Tunika Christi*. Trier: Paulinus-Verlag, 1996².
- Baller, Johannes. *Die Außenpolitik und Feldzüge der Königin Tamar*. Grin: GRIN Verlag, 2010.
- Fuchslocher, Eva. *Vaterland, Sprache, Glaube. Orthodoxie und Nationenbildung am Beispiel Georgiens*. Mit einem vorwort Von Christina von Braun. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2010.
- Gärtner, Eva-Maria. *Heilig-Land-Pilgerinnen des lateinischen Westens im 4. Jahrhundert. Eine prosopographische Studie zu ihren Biographien, itinerarien und Motiven* (JThF 34). Münster: Aschendorff, 2019.
- George, Martin. „Die eschatologische Begründung des Pilgers in der evangelischen Theologie und Spiritualität.“ in *Pielgrzymii, drogi, święte miejsca Pilgern – Wege, Heilige Orte. Seelsorge im Kontext von Menschen unterwegs*. Michaela C. Hastetter und Maciej Ostrowski, Hrsg., 459–474. Kraków-Trumau: Unum, 2016.
- Glas, Anton. *Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia: die vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins* (Byzantinisches Archiv 6). Leipzig u.a.: Teubner, 1914.

- Gyzoghian, Hovhanness. ed. *Armenian. Classical Authors. 5. Jh.* (Armenian Library of the Calouste Gulbenkian Foundation), Bd. 2. Beirut: Armenian Catholicosate of Celicia, 2003.
- Hage, Wolfgang. *Das orientaliische Chriistentum* (RM 29/2). Stuttgart: W. Kohlhammer, 2007.
- Heiser, Lothar. *Die georgiische orthodoxe Kiirche und ihr Glaubenszeugnis* (Sophia 26). Trier: Paulinus-Verlag, 1989.
- Johannes Von Nikiu. "Chronicle, LXXVII, 106–112." In *The Chronicle of John, Coptic Bishop of Nikiu (c. 690 A.D.)*. Translated by Robert Henry Charles (Text and Translation Society, London 3), 58–70. Amsterdam u.a.: APA Philo Press, 1916.
- Karaulashvili, Irma. "Les caractéristiques de l'identité du premier roi chrétien dans les narrations syriaques, grecques, arméniennes et géorgiennes de l'Antiquité tardive et du début du Moyen Age." In *L'Europe et le Caucase. Les relations interrégionales et la question de l'identité. Actes du colloque*, Mzaro Dokhtourichvili et al., Hrsg., 56–109. Tiflis: Université d'Etat ilia, 2012.
- Kekelidse, Korneli. *Die Bekehrung Georgiens zum Christentum*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1928.
- Klein Sokrates. *Kirchengeschichte*, I, 23; Edition: *Sokratay sk'olastikosi, Ekelec'akan Patmut'iwn ew Patmut'iwn Varuc'srboyn Silbestrosi episkoposin*. Herausgegeben von Mesrop Tēr-Movsēsean, Bd. 1. Vagharshapat: [Verlag unbekannt], 1897.
- Lemm, Oscar von. „Kleine koptische Studien. I–IX.“ *Bulletin de l'Académie impériale des Sciences* 10 (1899): 403–434.
- Lerner, Constantine B. *The Wellspring of Georgian Historiography. The Early Mediieval Hiistorical Chronicle the Conversion of Kartli and the Life of St. Nino*. London: Bennett & Bloom, 2004.
- Lilienfeld, Fairy von. „Amt und geistliche Vollmacht der heiligen Nino, „Apostel und EVangelist“ Von Ostgeorgien, nach den ältesten georgischen Quellen.“ In *Horizonte der Chriistenheit, Festschrift für Friedrich Heyer zu seinem 85. Geburtstag*. Herausgegeben Von Michael Kohlbacher und Markus Lesinski (Oikonomia 34), 224–249. Erlangen: Univ. Erlangen-Nürnberg (u.a.), 1994.
- Lomidze, Ephrām Givi. *Historisch-theologische Rekonstruktion des apostolis-*

- chen Ursprungs der Kirche Georgiens. Zur Frage der Tradition der antiochenisch-petrinischen Sukzession auf der Basis der Quellen bis Mitte des 12. Jh.s.* (Manuskript der katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien 2021 eingereichten Habilitationsschrift [Publikation in Vorbereitung als Band 4 der Reihe Theologische Orient&Okzident-Studien, St. Ottilien: EOS-Verlag, 2022]).
- Lomidze, Givi und Thomas Kremer. „Liturgische Texte zum Fest der Lebendigen Säule und des Leibbrockes Christi in den georgischen Menaen.“ In Hrsg. *Pielgrzymi, drogi, świętemiejsca Pilgern – Wege, Heilige Orte. Seelsorge im Kontext Von Menschen unterwegs*, Hastetter, Michaela C. und Ostrowski, Maciej, Hrsg., 275–285. Kraków-Trumau: Unum, 2016.
- Moses Khorenatsi. *History of the Armenians*. Translation of Patmut‘iwn Hayots‘ and commentary on the literary sources by Robert W. Thomson. Cambridge: Harvard University Press, 2006³.
- Moses Von Chorene. *Geschichte Gross-Armeniens*. Aus dem Armenischen übersetzt Von Max Lauer. Manz u.a.: PU: Salzwasser-Verlag GmbH, 1869.
- Onasch, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten. Unter Berücksichtigung der Alten Kirche*. Leipzig: Koehler & Amelang, 1981.
- Peradse, Grigol. Skizzen zur Kulturgeschichte Georgiens, Der Heilige Georg im Leben und in der Frömmigkeit des georgischen Volkes. *Der Orient* 12/ 2 (1930): 45–52.
- Reißner, Ilma. *Georgien, Geschichte – Kunst – Kultur*. Freiburg u.a.: Herder, 1989.
- Rufinus. *Kirchengeschichte*, X, 11; Edition: Eusebius Von Cäsarea, *Die Kirchengeschichte/Historia ecclesiastica*. Teil 2: *Die Bücher vi bis X. Über die Märtyrer in Palästina*. Herausgegeben Von Eduard Schwartz. Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet Von Theodor Mommsen. Griechisch und Lateinisch (GCS 9/2). Leipzig: J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 1908.
- Sokrates. *Kirchengeschichte*, V, 16, 9; Edition: *Sokrates Kirchengeschichte*. Kritisch ediert und herausgegeben Von Günther Christian Hansen. Mit Beiträgen Von Manja Sirinjan (GCS. NF 1). Berlin: De Gruyter, inc, 1995.
- Sozomen. *Kirchengeschichte*, II, 7, Erster Teilband. Übersetzt und eingeleitet Von Günther Christian Hansen (FC 73/1). Turnhout: Brepols, 2004.
- Swan, William D. *The Experience of God in the Eritings of Saint Patrick*. Re-

- working a Faith Received* (Tesi Gregoriana. Serie Theologia 201). Roma: d. Pontificia Univ. Gregoriana, 2013.
- Synek, Eva Maria. *Heilige Frauen der frühen Christenheit. Zu Frauenbildern in hagiographischen Texten des christlichen Ostens* (Das östliche Christentum. NF 43). Würzburg: Augustinus-Verl., 1994.
- Tarchnišvili, Michael. „Die Legende der heiligen Nino und die Geschichte des georgischen Nationalbewusstseins.“ *BZ* 40 (1940): 48–75.
- Tarchnišvili, Michael. *Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur auf Grund des erst Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K[orneli] Kekelidze* (StT 185). Vatikan: Cambridge University Press, 1955.
- The Armenian adaptation of the ecclesiastical history of Socrates Scholasticus (commonly known as “The Shorter Socrates”). Translation of the Armenian Text and Commentary by Robert W. Thomson (Hebrew University Armenian Studies 3). Leuven: Peeters, 2001.
- The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern history AD 284–813. Translated with introduction and commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Theodoret von Cyrus. *Kirchengeschichte*, I, 24,1–13; griechische Ausgabe: Theodoret, *Kirchengeschichte*. Herausgegeben von Leon Parmentier, durchgesehen von Günther Christian Hansen (GCS. NF 5). Berlin: Akademie-Verl., 1998³.
- Theodoret von Cyrus. *Kirchengeschichte*. Aus dem Griechischen übersetzt und mit Einleitung und Anmerkungen versehen Von Andreas Seider (BKV I/51), Bd. 2. Kempten, München: Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1926.
- Theophanis. *Chronographia*. Recensvit Carolus de Boor. Textvm Graecvm Continens, Bd. 1. Lipsiae: B. G. Teubnneri, 1883.
- Vashalomidze, Guliko Sophia. *Die Stellung der Frau im alten Georgien. Georgische GeschlechtsVerhältnisse insbesondere während der Sasanidenzeit* (Orientalia Biblica et Christiana 16). Wiesbaden: Harrassowitz, 2007.
- Zoega, Georgio. *Catalogus Codicum Copticorum manuscriptorum qui in museo Borgiano velitris adservantur. Cum vii Tabulis aeneis*. Romae: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1810.

- [უცნობი ავტორი]. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ *შატბერდის კრებული X საუკუნისა*, რედ.-ები ბაქარ გიგინეიშვილი და ელგუჯა გიუნაშვილი. თბილისი: მეცნიერება, 1979, 320–355.
- აბულაძე, ილია, რედ., *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები*, ტ. 1. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1963.
- ალექსიძე, ზაზა. *მოქცევაჲ ქართლისაჲ და მისი სინური რედაქციები*. თბილისი: მერიდიანი, 2007.
- ალექსიძე, ზაზა. „წმინდა ნინოს ცხოვრების უძველესი რედაქციები.“ კრებულში: *წმინდა ნინოს ცხოვრება და ქართლის მოქცევა*, რედ. მახარაშვილი, სოსო, 327–371. თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2009.
- კეკელიძე, კორნელი. *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია*, ტ. 1. თბილისი: მეცნიერება, 1980⁴ [1923].
- ნიკოლოზიშვილი, ნიკო. „თემისტიოსი და ბაკურ იბერიელის სამხედრო კარიერის დასაწყისი.“ *ქართული წყაროთმცოდნეობა* 12 (2010): 123-138.
- ჯავახიშვილი, ივანე. *ქართველი ერის ისტორია*, ტ. 1. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1979⁶.

Ephräm Lomidze

St. Ephräm Wissenschaftliches Zentrum
für Orient&Okzident-Studien (STEP)

Die hl. Nino
Zur Christianisierung Georgiens durch eine Frau und die damit
verbundenen Herausforderungen für die Kirche

Schlüsselwörter: *Bekehrung Georgiens, Theognosta, Heilige Nino, Kirchliche Hierarchie, Kirche Georgiens, Apostolische Sukzession, Liturgia, Martyria und Diakonia*

Die hl. Nino gilt als Bekehrerin Georgiens (Iberiens).¹ Ungewöhnlich daran ist, dass dieses kleine altchristliche Land von einer Frau bekehrt wurde,² was für eine patriarchal geprägte Gesellschaft ungewöhnlich war. In diesem Beitrag soll erstmals anhand von vorhandenen Quellen zur Bekehrung Georgiens in der heimischen und aus der außergeorgischen Urtexten der Frage nachgegangen werden, ob die Bekehrerin Georgiens in allen drei Grundvollzüge der Kirche nämlich Martyria, Liturgia (oder Liturgia) und Diakonia tätig gewesen ist. Dazu werden in einem ersten Punkt zunächst Varianten des Unterwegsseins von Frauen in der Alten Kirche skizziert, was dann in einem zweiten Punkt am Beispiel der hl. Nino in Georgien anhand der multilingualen Quellen konkretisiert und diskutiert wird. Dem schließt sich im dritten Punkt die Debatte über Nino als Frau an mit Maskulinisierungstendenzen

1 Der vorliegende Aufsatz ist die verschriftlichte Fassung des am 15. Juni 2021 im Rahmen des Habilitationsverfahrens an der Universität Wien gehaltenen Vortrags.

2 Der älteste schriftlich überlieferte Bericht findet sich bei Rufinus, *Kirchengeschichte* X, 11; Edition: Eusebius von Cäsarea, *Die Kirchengeschichte/Historia ecclesiastica*. Teil 2: *Die Bücher VI bis X. Über die Märtyrer in Palästina*. Herausgegeben von Eduard Schwartz. Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet von Theodor Mommsen. Griechisch und Lateinisch (GCS 9/2) (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1908), 973–976, PL 21, 480–482; deutsche Teil-Übersetzung, in Ilma Reißner, *Georgien, Geschichte – Kunst – Kultur* (Freiburg u.a.: Herder, 1989), 24–26.

wie den positiven Deutungsmustern. Im vierten und zentralen Punkt wird der Handlungsspielraum der Frau in der Alten Kirche am Beispiel der hl. Nino in Georgien in Bezug auf die drei kirchlichen Grundvollzügen im Rückgriff auf die Quellen analysiert. Der Beitrag endet mit einem kurzen Fazit, in dem das Ergebnis gefasst wird.

1. Frauen unterwegs in der Alten Kirche

Es gibt mehrere Arten der Bewegung von Frauen in der Alten Kirche, die sich auf zwei Hauptgrundlinien zurückführen lassen: freiwilliges Unterwegssein von Frauen als frühchristliche Pilgerinnen und unfreiwillige Wege von Frauen als Gefangene. Seit dem Beginn des 4. Jh.s begannen auch und bevorzugt Frauen, in die Heilige Stadt Jerusalem und ihre Umgebung zu pilgern. Bei dieser ersten großen freiwilligen und christlich motivierten Wanderbewegung von Frauen handelte es sich um eine christliche *peregrinatio* von „Frauen westlicher Herkunft“³. Eine wissenschaftliche Studie diesbezüglich liegt seit 2019 von Eva-Maria Gärtner mit dem Titel vor: *Heilig-Land-Pilgerinnen des lateinischen Westens im 4. Jahrhundert. Eine prosopographische Studie zu ihren Biographien, Itinerarien und Motiven*. Dort behandelt die Autorin die Pilgerinnen Eutropia, Kaiserin Helena, Melania, Egeria, Paula, Julia Eustochium, Fabiola, Poimenia und Silvia. Ein sehr frühes Beispiel für die Motivation zum Pilgern findet sich beim hl. Ephräm dem Syrer, nämlich, dass Gott im Pilgerleben zu finden sei, wie dies Martin George in seinem Beitrag zur eschatologischen Begründung des Pilgerns entfaltet hat.⁴

Parallel zu dieser freiwilligen christlichen Bewegung von Frauen müssen auch die Wege von weiblichen christlichen Gefangenen erwähnt werden, die gezwungener Weise einem Ortswechsel unterlagen.

Im Schnittpunkt von freiwilligen und unfreiwilligen Frauenbewegungen in der Alten Kirche steht die hl. Nino, die nach ältesten außergeorgischen Quellen Anfang des 5. Jh.s als *captiva*, d.h. Gefangene, gilt, in den späteren Quellen der georgischen Eigentradition, die im 10. Jh. einsetzten, als *peregrina*, d.h. Pilgerin und Wandermissionarin auftaucht. Diese Quellenbefunde werden im Folgenden etwas näher betrachtet.

3 Vgl. Eva-Maria Gärtner, *Heilig-Land-Pilgerinnen des lateinischen Westens im 4. Jahrhundert. Eine prosopographische Studie zu ihren Biographien, Itinerarien und Motiven* (JThF 34) (Münster: Aschendorff, 2019), 14.

4 Martin George, „Die eschatologische Begründung des Pilgers in der evangelischen Theologie und Spiritualität,“ in *Pielgrzymi, drogi, święte miejsca Pilgern – Wege, Heilige Orte. Seelsorge im Kontext von Menschen unterwegs*, Michaela C. Hastetter und Maciej Ostrowski, Hrsg. (Kraków-Trumau: Unum, 2016), 460f.

2. Eine Frau unterwegs zur Christianisierung Georgiens – der Quellenbefund

2.1 Nino als *captiva* (Kriegsgefangene) in den Quellen ab dem 4. Jh.

Zunächst zu den Quellen zu Nino als einer Kriegsgefangenen: Die älteste erhaltene Quellenschicht zur hl. Nino beginnt bei Rufinus von Aquileia, der in seiner Kirchengeschichte einen mündlichen Bericht eines georgischen Königsnachkommens namens Bakur aufgenommen hat.⁵ In der Forschung nimmt man an, dass Rufinus in der auf Griechisch verfassten Kirchengeschichte des Gelasius von Cäsarea basiert, die aber verloren gegangen ist. Hier soll genügen, dass es sich bei dieser mündlichen Ur-Überlieferung aus dem Baḳu-Bericht um einen georgischen Export handelt, der entweder über Gelasius oder Rufinus literarisch überliefert wurde.⁶ Bakur kann als eine historisch gesicherte Gestalt angenommen werden, dessen Kurzvita am Ende des ältesten Berichts zur Christianisierung Georgiens bei Rufinus erscheint:

Diese Ereignisse hat uns so der sehr vertrauenswürdige Bakur berichtet, ein Fürst jenes Volkes und bei uns ein Mitglied der kaiserlichen Familie, der in Glaube und Wahrheit große Sorgfalt bewies, als er damals zusammen, mit uns in recht freundschaftlicher Beziehung als Befehlshaber der Reichsgrenze Palästina in Jerusalem weilte.⁷

In der Fassung bei Rufinus klingt Bakurs Bericht wie folgt:

Damals haben auch die Iberer, die am Pontischen Meer leben, die Verheißung des göttlichen Wortes und den Glauben an das künftige Gottesreich angenommen. Den Anlaß für dieses große Geschenk hat ihnen eine kriegsgefangene Frau (*mulier quaedam captiva*=eine Frau, die gefangen war) gegeben, die bei ihnen geblieben war.⁸

Das Motiv der *captiva* aus der Rufinus-Überlieferung von Bakurs Bericht haben andere griechische Autoren in mehr oder weniger Übereinstimmung mit kleinen Abänderungen übernommen. Darunter fallen die Kirch-

5 Zu Bakur vgl. u.a. Niko Nikolozishvili, „Der Anfang der römisch-militärischen Karriere von Temistios und Bakur, dem Georgier,“ *Georgische Quellenkunde* 12 (2010).

6 Vgl. dazu ausführlicher die Studie von Anton Glas, *Die Kirchengeschichte des Gelasius von Kaisareia: die Vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins* (Byzantinisches Archiv 6) (Leipzig u.a.: Teubner, 1914).

7 Rufinus, X, 11; deutsch nach: Reißner, 24.

8 Ibid.

enhistoriker Sokrates⁹, Sozomen¹⁰, Theodoret von Cyrus¹¹, Anonymus von Cysikus¹² und die Chronographie des Theophans¹³. Ihnen allen ist gemeinsam, dass die *captiva* namenlos bleibt und ihre Herkunft, d.h. ihr Reiseweg als Gefangene, offenbleibt. Diese *captiva* wird ihr ebenfalls übereinstimmend in den frühen griechischen Quellen vom 5. bis zum 8. Jh. zugeschrieben, dass sie es war, die den christlichen Glauben nach Iberien (Georgien) brachte, der vom georgischen Königshaus und dem ganzen Volk angenommen wurde.

Neben diesem aus dem Lateinischen ins Griechische aufgenommenen Traditionsstrang setzen im 6./7. Jh. koptisch-sahidische Quellen¹⁴ ein, in denen die vormalige Kriegsgefangene erstmals namentlich erwähnt wird. Sie sprechen von einer Jungfrau namens *Theognosta*, was aber weniger einen Eigennamen bedeutet, sondern eher als ein theologisch aufgeladener Symbolname zu verstehen ist, der mit *Gotteserkennerin* wiedergegeben werden könnte. Damit wird im Namen ein Aktgeschehen ausgedrückt, dass durch das Wirken dieser Jungfrau das heidnische Georgien zur Gotteserkenntnis (*theognosis*) gelangte. Es ist anzunehmen, dass das Wissen um die namenlose *captiva* aus der ursprünglich griechischen Überlieferung über mündliche Tradierung nach Ägypten gelangte und dort der Inhalt ihres Wirkens sich in einem Per-

9 Vgl. Sokrates, *Kirchengeschichte*, V, 16,9; Edition: *Sokrates Kirchengeschichte*. Kritisch ediert und herausgegeben von Günther Christian Hansen. Mit Beiträgen von Manja Sirinjan (GCS. NF 1) (Berlin: De Gruyter, Inc, 1995), 290.

10 Vgl. Sozomen, *Kirchengeschichte*, II, 7, Erster Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Günther Christian Hansen (FC 73/1) (Turnhout: Brepols, 2004), 1–12.

11 Vgl. Theodoret von Cyrus, *Kirchengeschichte*, I, 24, 1–13; griechische Ausgabe: Theodoret, *Kirchengeschichte*. Herausgegeben von Leon Parmentier, durchgesehen von Günther Christian Hansen (GCS. NF 5) (Berlin: Akademie-Verl. 1998³), 76–78; deutsch nach: Theodoret von Cyrus, *Kirchengeschichte*. Aus dem Griechischen übersetzt und mit Einleitung und Anmerkungen versehen von Andreas Seider (BKV I/51), Bd. 2 (Kempten, München: Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1926), 74–77.

12 Vgl. Anonymus von Cyzicus, *Kirchengeschichte*, III, 10, 1–21; deutsch nach: *Historia ecclesiastica. Kirchengeschichte*. Zweiter Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Günther Christian Hansen (FC 49/2) (Turnhout: Brepols, 2008), 392–403.

13 Theophanis, *Chronographia*. Recensvit Carolus de Boor. *Textvm Graecvm Continens*, Bd. 1 (Lipsiae: B. G. Teubneri, 1883), 24, Z. 10–18. (Eigenübersetzung); Eine englische Übersetzung liegt ebenfalls vor mit *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern history AD 284–813*. Translated with introduction and commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex (Oxford: Clarendon Press, 1997), 37f.

14 Vgl. dazu die lateinische Beschreibung von Nr. CLXVIII im dritten Teil der „Codices Sahidici“, in Zoega, Georgio, *Catalogus Codicum Copticorum manuscriptorum qui in museo Borgiano Velitris adservantur. Cum VII Tabulis aeneis* (Romae: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1810), 287; Oscar von Lemm, „Kleine koptische Studien I–IX“, *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences* 10 (1899), 427–430; Johannes von Nikiu, *Chronicle LXXVII*, 106–112; englische Übersetzung: *The Chronicle of John, Coptic Bishop of Nikiu (c. 690 A.D.)*. Translated by Robert Henry Charles (Text and Translation Society, London 3) Amsterdam u.a.: APA Philo Press 1916), 58–70.

sonennamen kristallisierte. In der Chronik des Johannes von Nikiu, wird erstmals der Reiseweg dieser Theognosta nachgezeichnet, auch wenn er das Geschehen der Christianisierung Georgiens fälschlicherweise aufgrund eines Abschreibefehlers nach Jemen im Süden der arabischen Halbinsel verlegt:

106. Und nach seinem Tod [Kaiser Konstantin] erhielt das Volk von Yemen [Jemen] die Gotteserkenntnis und wurde mit dem Licht des Lobpreises unseres Herrn Jesus Christus erleuchtet – Preis sei ihm – durch eine heilige Frau namens Theognosta. 107. Sie war eine christliche Jungfrau, die als Gefangene von einem Kloster am Rand des Römischen Reichs verschleppt und zum König von Yemen geführt und ihm als Geschenk angeboten wurde.¹⁵

Der Ausgangspunkt des Reiseweges der Bekehrerin Georgiens wird vage in einem Kloster an den Rändern des Römischen Reiches ausgemacht, ohne nähere Ortsangabe. Dennoch bleibt hier die Heilige noch eine *captiva*, die gezwungener Weise als frühchristliche Frau nach 337 (Todesjahr Konstantins) unterwegs ist.

Mit den armenischen Quellen und Übersetzungen schließlich bekommt die *captiva-Theognosta* einen neuen Namen, über den viel spekuliert worden ist. In der von Philon von Tirak angefertigten armenischen Übersetzung der Kirchengeschichte des Sokrates¹⁶ wird die Kriegsgefangene zur Nune, was dann von Movsēs Xorenac‘i¹⁷ übernommen wurde.

Ob Movsēs Xorenac‘i oder Philon von Tirak die ursprünglichere Fassung war, wird in der Forschung heute unterschiedlich diskutiert (7./8. Jh.).¹⁸ Von

¹⁵ Johannes von Nikiu, LXXVII, 106f.

¹⁶ Vgl. Klein Sokrates, *Kirchengeschichte* I, 23; Edition: *Sokratay sk’olastikosi, Ekelec’ akan Patmut’iwn ew Patmut’iwn varuc’srboyn Silbestrosi episkoposin*. Herausgegeben von Mesrop Tēr-Movsēsean, Bd.1 (Vagharshapat: [Verlag unbekannt] 1897), 61–67. (Eigenübersetzung) – Zur englischen Übersetzung dieser Textstelle vgl. [Klein Sokrates], *The Armenian adaptation of the ecclesiastical history of Socrates Scholasticus [commonly known as “The Shorter Socrates”]*. Translation of the Armenian Text and Commentary by Robert W. Thomson (Hebrew University Armenian Studies 3) (Leuven: Peeters, 2001), 55–57.

¹⁷ Vgl. Moses von Chorene, *Geschichte Gross-Armeniens*, II, 85–86; deutsch nach: Moses von Chorene, *Geschichte Gross-Armeniens*. Aus dem Armenischen übersetzt von Max Lauer (Manz u.a.: PU: Salzwasser-Verlag GmbH, 1869), 146–148; zum armenischen Original der Geschichte Gross-Armeniens vgl. Hovhanness Gyzoghian (Hrsg.), *Armenian. Classical Authors. 5. Jh.* (Armenian Library of the Calouste Gulbenkian Foundation), Bd. 2 (Beirut: Armenian Catholicosate of Celicia, 2003), 1981–1985. Zur englischen Übersetzung der Geschichte Gross-Armeniens vgl. Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*. Translation of Patmut’iwn Hayots’ and commentary on the literary sources by Robert W. Thomson (Cambridge: Harvard University Press, 2006³).

¹⁸ Vgl. dazu die Diskussionen bei Ephrām Givi Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion des apostolischen Ursprungs der Kirche Georgiens Zur Frage der Tradition der antiochenisch-petrinischen Sukzession auf der Basis der Quellen bis Mitte des 12. Jh.s*. Manuskript der katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien 2021 eingereichten Habilitationsschrift (Publikation in Vorbereitung als Band 4 der Reihe Theologische Orient&Okzident-

Bedeutung für unser Thema ist wiederum, dass Philon von Tirak die Motivation zu dem Reiseweg der Nune in einer „Verfolgung um Christi willen“¹⁹ sieht und ihren Weg als Fluchtmigration, wie wir heute sagen würden, einstuft.

2.2 Nino als peregrina (Pilgerin) und Wandermissionarin (in den Quellen ab dem 10. Jh.)

Die weitaus spätere Quellentradition, die erst im 10. Jh. in den georgischen Quellen einsetzt, betrachtet die Bekehrerin Iberiens als eine frühchristliche Pilgerin und Wandermissionarin, die diesmal nicht aus dem lateinischen Westen, sondern aus dem byzantinischen Osten, wohl aus Jerusalem selbst, nach Georgien pilgerte. Damit würde sie unter eine freiwillige Wegbewegung von einem und Hinbewegung zu einem anderen, in diesem Fall heiligen Ort, fallen. Sucht man nach Gründen für ihre Ankunft in Georgien, eröffnet sich in den Quellen eine breite Palette unterschiedlicher Motivationen, wie und warum dieses Mädchen nach Iberien, also heute Ostgeorgien, gekommen ist.

Die aus der 2. Hälfte des 10. Jh.s stammende Quelle „Mokcevey Kartlisay“ [dt.: Die Bekehrung Kartlis]²⁰ stellt eine kompilatorische Sammlung

Studien, St. Ottilien: EOS-Verlag, 2022), 341f.

19 Klein Sokrates I, 23. (Eigenübersetzung)

20 Nach Karaulashvili existieren vier Redaktionen, die sie Ende des 10. Jh.s datiert, vgl. Irma Karaulashvili, *Les caractéristiques de l'identité du premier roi chrétien dans les narrations syriaques, grecques, arméniennes et géorgiennes de l'Antiquité tardive et du début du Moyen Age*, in *L'Europe et le Caucase. Les relations interrégionales et la question de l'identité. Actes du colloque*, Mzaro Dokhtourichvili et al., Hrsg. (Tiflis: Université d'Etat Ilia, 2012), 82–103 (mit weiterer Literatur in den Anm. 62–113): (1) das Shatberdi-Manuskript (Ende des 10. Jh.s) in der Edition von Ilia Abuladze (Hrsg.), *Denkmäler der altgeorgischen hagiographischen Literatur*, Bd. 1 (Tiflis: Verlag der Georgischen Akademie der Wissenschaften, 1963), 81–163; (2) Chelishi-Codex (14. Jh.), ediert bei ebd.; darüber hinaus (3–4) zwei sinaitische Redaktionen: Sin. Geo. N 48 (14.–15. Jh.) und Sin. Geo. N 50 (9.–10. Jh.), ediert bei Zaza Aleksidze, *Älteste Redaktionen der Nino-Vita*, in *Das Leben der hl. Nino und Bekehrung Georgiens*, Soso Maxarashvili, Hrsg. (Tiflis: Verlag des Literaturinstituts, 2009); ders., *Bekehrung Georgiens und seine sinaitischen Redaktionen* (Tiflis: Meridiani, 2007). Die neue georgische Handschrift aus dem Sinai N Sin 50 liegt in einer Faksimile-Edition vor: Zaza Aleksidze, ed., *Le nouveau manuscrit géorgien sinaitique N Sin 50. Édition en fac-similé*. Introduction par Zaza Aleksidze, *Traduite du géorgien par Jean-Pierre Mahé* (CSCO 586. Subs. 108) (Louvain: Peeters, 2001). – Lilienfeld hat daran erinnert, dass man beim Fund der beiden sinaitischen Handschriften (Sin 48 und Sin 50) zur „Bekehrung Kartlis“ am Anfang dachte, sie seien „armenisch“; im Winter 1990/91, als die georgischen Wissenschaftler aus dem Sinai ihre Forschungsarbeiten unter der Leitung von Aleksidze (damals Direktor des Handschriften-Instituts der Georgischen Akademie der Wissenschaften) unternommen hatten, wurde festgestellt, dass diese Handschriften doch „georgisch“ sind (vgl. mehr hierzu bei Fairy von Lilienfeld, *Amt und geistliche Vollmacht der heiligen Nino, „Apostel und Evangelist“ von Ostgeorgien, nach den ältesten georgischen Quellen*, in *Horizonte der Christenheit, Festschrift für Friedrich Heyer zu seinem 85. Geburtstag*. Herausgegeben von Michael Kohlbacher und Markus Lesinski (Oikonomia 34) (Erlangen: Univ. Erlangen-Nürnberg [u.a.], 1994), 227, bes. Anm. 19). Die Rezeption des armenischen Ursprungs findet sich

verschiedener Erzählungen über die Christianisierung Georgiens in etwa 15 eigenständigen Kapiteln unterschiedlicher Autorenschaft dar.²¹ Für unseren Kontext ist von Bedeutung Kapitel 1, die Integrierung der Geschichte Georgiens in eine Art Weltchronik,²² darüber hinaus Kapitel 2 über den Abschluss der Christianisierung Georgiens, Kapitel 3 und 4 mit zwei verschiedenen Viten der hl. Nino, in Ich-Form geschrieben, die von Salome, einer Königsgattin, „romanhaft ausgeschmückt“²³ wurden.

2.2.1 Die Bekehrung Kartlis: Kapitel 1

In der Geschichtserzählung aus Kapitel 1 wird zum ersten Mal die Bekehrerin Georgiens – *captiva-Theognosta-Nune* – im Georgischen zur *Nino*. Es ändert sich in diesem Quellenabschnitt aber nicht nur der Name der Heiligen, sondern auch der Beweggrund ihres Unterwegsseins, denn hier wird das Motiv der *captiva* mit dem der *peregrina* vermischt, indem es heißt:

Im zehnten Jahr danach ging Helena nach Jerusalem, um das verehrungswürdige Kreuz zu suchen. Und im vierzehnten Jahr floh aus irgendwelchen Gründen ein Mädchen aus königlichem Geschlecht, namens Ripsime, mit ihrer Amme. Und bei ihr war eine Gefangene (*captiva*), ein Mädchen namens Nino, deren Sache die Königin Helena erforschte; und sie [Nino] war eine römische Edle, und sie hatte ihren Weg aus eigenem Antrieb gewählt und Heilungen vollbracht. Und sie war nach Griechenland gekommen und hatte die edle Ripsime unterwiesen. Und als Ripsime meerwärts floh, gelangten sie, [die Amme] Gajane und Nino und andere mit ihnen auf armenisches Gebiet, in dem Bereich des Königs Trdat, und sie wurden dort zu Blutzzeugen. Nino aber blieb verschont und sie wandte sich nach den Bergen im Norden und gelangte an den Fluss Mtkuari, sie folgte ihm und kam nach Mcxeta, in die große Stadt, die Residenz der [georgischen] Könige.²⁴

Die hl. Nino wird hier zwar zunächst als Gefangene (*captiva*) erwähnt, aber zugleich als ein junges Mädchen, das aus einer hoch angesehenen, ver-

noch bei Constantine B. Lerner, *The Wellspring of Georgian Historiography. The Early Medieval Historical Chronicle the Conversion of Kartli and the Life of St. Nino* (London: Bennett & Bloom, 2004), 78–88. – Weiter Ausgaben vgl. [Anonymus], *Bekehrung Georgiens*, in *Šatberdisammlung des 10. Jh.s* Bakar Gigineishvili und Elguja Giunashvili (Hrsg.) (Tiflis: Wissenschaft, 1979); deutsche Übersetzung: Anonymus, „Die Bekehrung Georgiens Mokcevay Kartlisay“ (Verfasser unbekannt). Übersetzt und mit Anmerkungen versehen – ohne textkritischen Apparat – von Gertrud Pätzsch, *BeKa* 33 (1975).

21 Vgl. Lilienfeld, 228–232.

22 Vgl. *ibid.*, 228.

23 *Ibid.*, 230.

24 Anonymus, *Die Bekehrung...*, 293.

mutlich adeligen Familie stammt, das freiwillig unterwegs ist und bis nach Georgien gelangt, wo sie nach einer dreijährigen Gebets- und Bußzeit Christus verkündet, Heilungen wirkt, Königin und König zum Christentum bekehrt, eine Kirche erbauen lässt und schließlich Priester von König [Kaiser] Konstantin verlangt. Nach der Ankunft der Kleriker wird das Königshaus und das ganze Volk getauft.²⁵

2.2.2 Die Bekehrung Kartlis: Kapitel 2

Wie von Eva Synek in ihrer umfangreichen Studie zu „Heilige Frauen in der frühen Christenheit“ bereits herausgearbeitet, wird das zweite Kapitel aus der Quelle „Die Bekehrung Kartlis“ eingeleitet mit einem Art Vermächtnis der hl. Nino vor ihrem Tod, die zwei Freundinnen ihre Lebensgeschichte diktiert.²⁶ Darin berichten die Tradentinnen der Selbstbiographie der Heiligen, dass Nino das georgische Volk „zum Bekenntnis des Vaters und des Sohnes und des Heiligen Geistes“²⁷ angeleitet habe. In einem Dialog wird Frauen in Mcxeta bekannt, dass der Status der hl. Nino der einer Gefangenen sei:

Wer bist du und wie gelangtest du in unser Land, um uns zu erlösen, oder wo bist du aufgewachsen, Herrin? Berichte uns deine Sache! warum sprichst du von Gefangenschaft, Befreierin der Gefangenen, selig zu preisende.²⁸

Das Motiv der *captiva* wird in dieser Seligpreisung der Heiligen theologisch gewendet: Die eigentlichen *capitvae* sind die im dunklen Heidentum gefangenen Georgier, während Nino als Christin Freiheit besitzt. Als Bekehrerin wird die *captiva* zur Befreierin der wirklich Gefangenen. Erst in der Quellschicht des dritten Kapitels wird das *captiva*-Motiv mit dem der *peregrina* ergänzt.

2.2.3 Die Bekehrung Kartlis: Kapitel 3

Im dritten Kapitel wird das Pilgermotiv an Ninos Vorfahren zurückgebunden.²⁹ In der Zeit des Blutszeugnisses von Georg aus Kappadokien sollen die aus einem Adelsgeschlecht stammenden Eltern der Mutter der hl. Nino von Kappadokien nach Rom gekommen sein. Sie hatten nach dieser Vita zwei

25 Vgl. Anonymus, *Die Bekehrung...*, 303.

26 Vgl. Eva Maria Synek, *Heilige Frauen der frühen Christenheit. Zu Frauenbildern in hagiographischen Texten des christlichen Ostens* (Das östliche Christentum. NF 43) (Würzburg: Augustinus-Verl., 1994), 90.

27 Anonymus, *Die Bekehrung...*, 302.

28 Ibid., 303.

29 Vgl. hier und im Folgenden *ibid.*, 304

Kinder: Jobenal, späterer Patriarch von Jerusalem, und Susanna, die Mutter der hl. Nino. Als die Eltern der Kinder in Rom verstarben, pilgerten die zwei Waisen Jobenal und Susanna nach Jerusalem.³⁰ In der Nino-Vita des dritten Kapitels heißt es:

Sie machten sich auf und gingen zur heiligen Stadt Jerusalem, sie setzten ihre Hoffnung auf die Erwartung aller Christen – die heilige Auferstehung – und beteten dort.³¹

Aus diesem Zitat geht hervor, dass schon die Mutter der hl. Nino und ihr Onkel Jerusalempilger waren. Der Motivation der hl. Nino selbst, sich als junge Frau von Jerusalem nach Georgien auf den Weg zu machen, liegt nicht mehr das Motiv der Gefangenschaft zugrunde, sondern ist von dem der Pilgerschaft und Wandermission motiviert.

2.2.4 Die Bekehrung Kartlis: Kapitel 4

Im vierten Kapitel wird berichtet, dass ein in Georgien beheimateter Jude in Jerusalem während der Kreuzigung Jesu anwesend war. Dieser georgische Jude soll nach dem Tod Jesu sein Gewand, also „den ungenähten Leibrock des Messias (χιτών ἄραφος), erworben und nach Georgien gebracht haben“³². Weiter wird berichtet, dass Nino mit zwölf Jahren „von ihren Eltern einer begnadeten Armenierin namens Miaphor in Jerusalem zur Erziehung anvertraut worden“ sei; „von ihr hörte Nino, dass das Gewand Jesu, der Leibrock des Herrn, einem Juden aus Mxeta zugefallen sei“³³. Die Vita fährt fort mit der Frage der hl. Nino an die Erzieherin: „Wo ist das Land des Nordens, oder wo ist das Gewand unseres Herrn?“, worauf diese antwortete: „Das Land des Nordens ist das Bergland von Somxiti [Armenien], ein heidnisches Land“³⁴. Schon in frühen Jahren wurde in ihr der Wunsch immer stärker, einmal eine Pilgerreise zu diesem heiligen Gewand zu machen, das der Tradition nach in Georgien aufbewahrt wurde.

Mit der Sendung ihres Onkels, des Patriarchen von Jerusalem, wurde ihr eine Art Missionsbefehl mit Handauflegung auf die Schultern erteilt. Bevor die Heilige aber ihren Pilgerweg antritt, wird ihr hier eine Tauf tätigkeit zuge-

30 Vgl. *ibid.*, 304.

31 Anonymus, *Die Bekehrung...*, 304.

32 Givi Lomidze und Thomas Kremer, „Liturgische Texte zum Fest der Lebenspendenden Säule und des Leibrockes Christi in den georgischen Menaen,“ in *Pielgrzymi, drogi, święte-miejsca Pilgern – Wege, Heilige Orte. Seelsorge im Kontext von Menschen unterwegs* Michaela C. Hastetter und Maciej Ostrowski, Hrsg. (Kraków-Trumau: Unum, 2016), 276.

33 Lomidze und Kremer, 277.

34 Anonymus, *Die Bekehrung...*, 308.

schrieben. Es handelt sich um die Taufe der hl. Hripsime (Rhpsime), die die armenische kirchliche Tradition zusammen mit Gayane und ihren Gefährtinnen als Märtyrin verehrt.³⁵ In diesem eigenständigen vierten Kapitel der „Bekehrung Kartlis“ heißt es wörtlich:

Und als wir zu ihrem Haus gelangten, fanden wir dort eine Herrin aus königlichem Geschlecht, mit Namen Ripsime, die erwartete, in Jerusalem getauft zu werden, und darauf brannte, sich zu Christus zu bekennen. Und die Frau gab mich in ihre Hände und ich taufte sie unter meiner Hand, sie und vierzig Seelen ihres Hauses mit ihr.³⁶

Erst zwei Jahre nach der Tauferzählung landet die hl. Nino in Georgien als Pilgerin und Wandermissionarin, wo sie die Christianisierung des noch heidnischen Georgiens beginnt.

Zwischenfazit: Die Christianisierung Georgiens wird nach dieser vielschichtigen, aus unterschiedlichen Strängen gewobenen georgischen Überlieferungstradition des 10. Jh.s als ein mehrjähriger Prozess dargestellt, der allein dem Wirken dieser heiligen Frau zugeschrieben wird. In Georgien selbst kommt Nino nicht als Spenderin der Taufe des heidnischen Volkes vor. Hierfür werden Kleriker von außen angefordert.

2.3 *captiva* oder *peregrina*-Wandermissionarin – historisch-kritische Bewertung

Wertet man beide Quellentraditionen nach ihrer Glaubwürdigkeit aus, lässt sich Folgendes sagen: Nach der Überlieferung aus dem 10. Jh. ist die hl. Nino als *peregrina* und nicht als *captiva* nach Georgien gekommen. Ihre Motivation zur Wanderbewegung nach Georgien wäre nach der späten Quellen-tradition eine freie, religiös motivierte und zielgerichtete (auf das Heiligtum) gewesen, nämlich, um in Mcxeta die Reliquie des Gewandes Christi zu verehren. Die ältere Quellenschicht des 4. und 5. Jh.s hingegen beschreibt die hl. Nino als Gefangene, als *captiva*, und damit ihr Unterwegssein als ein unfreies und gezwungenes. Da die Überlieferung des Unterwegsseins der hl. Nino als Pilgerin erst im 10. Jh. einsetzt, während die erste Quellenschicht bereits im 4. Jh. bezeugt ist und sich bis ins 7. Jh. als einstimmiger Traditionsstrang hält, muss die *peregrina*-Tradition aus historisch-kritischer Perspektive hinterfragt werden. Für die ältere Quellenschicht spricht darüber hinaus, dass sie auf den mündlichen Bericht des Bakur aus dem 4. Jh. zurückgeht und es sich daher um

35 Vgl. Ibid., 309; Wolfgang Hage, *Das orientalische Christentum* (RM 29/2) (Stuttgart: W. Kohlhammer, 2007), 29, Anm. 565.

36 Anonymus, *Die Bekehrung...*, 308.

ältestes georgisches Eigengut handeln würde.

Dass es auch in Deutschland eine Heilig-Rock Tradition in Trier gibt, nach der das Gewand Christi dort nicht nur aufbewahrt, sondern auch alle 16 Jahre (zuletzt 2012) sichtbar (in dem Wollkleid-Reliquiar mit einem kleinen Stückchen des Gewandes Christi, das die Pilger nicht sehen können) ausgestellt wird, während es in Georgien unter dem Kirchenfundament in Mxeta ganz verborgen angenommen wird, würde ebenfalls für die alte *captiva*-Tradition der hl. Nino sprechen.³⁷

Vergleicht man die ältesten Quellenschichten, in denen von der *captiva* die Rede ist, mit der Eigentradiation in der Quelle „Die Bekehrung Kartlis“, fällt auf, dass die georgischen Erzählungen mit phantasievollen Ausschmückungen versehen sind. Sie gehen sogar so weit, dass sie der hl. Nino die Übernahme einer Taufe zuschreiben, die allerdings ausschließlich in Jerusalem stattgefunden haben soll.

Ob die hl. Nino nun als *captiva*, *peregrina*, Missionarin oder Asketin unterwegs nach Georgien war, es bleibt die Tatsache, dass mit dieser altkirchlichen Frauengestalt der historische Kern des Anfangs des georgischen Christentums im 4. Jh. gewährleistet wird. Meiner Meinung nach ist diese Quelle aus dem 10. Jh. eine starke Ausschmückung des Bakur-Berichts in den lateinisch-griechischen, koptisch-sahidischen und armenischen Quellen und Übersetzungen und enthält neben vielen anderen legendären Zügen auch die Behauptung gegen Armenien, dass gerade Nino die armenischen Märtyrinnen tauft. Immerhin bleibt die hl. Nino eine Frau, die unterwegs ist als Missionarin, Asketin, Glaubenskünderin, Heilerin und Wundertäterin.

3. Wirklich eine Frau? Und wenn ja, warum eine Frau?

3.1 Maskulinisierungstendenzen in Geschichte und Gegenwart

Im Rahmen der Auseinandersetzung mit dem Faktum der hl. Nino als Bekehrerin Georgiens gab es auch die Tendenz, sie als Frau in den Hintergrund zu drängen. Ein Ausweg aus der Fokussierung auf eine Landespatronin bot sich über heilige Männer. Eine andere Variante der Maskulinisierung der hl. Nino und des Christentums in Georgien insgesamt, die ins erste Jahr-

³⁷ Zu dieser Thematik vgl. u.a. die Studie von Erich Aretz u.a., Hrsg., *Der Heilige Rock zu Trier. Studien zur Geschichte und Verehrung der Tunika Christi* (Trier: Paulinus-Verlag, 1996²). – 1996 besuchte der georgische Katholikos-Patriarch Ilia II. Trier, wo ihm die Heilig-Rock-Reliquie gezeigt wurde. 2012 war ich selbst in Trier anlässlich der Heilig-Rock-Wallfahrt und hatte ein kurzes Gespräch mit dem Ortsbischof von Trier, der mir vom Patriarchen-Besuch erzählte. Der Erzbischof sagte mir damals, dass die Deutschen uns Georgiern in Trier das Gewand Christi zeigen können, während die Georgier dasselbe in Mxeta ja nicht sehen könnten – und er lachte dabei.

tausend zurückreicht, ist die Überschreibung der Nino-Tradition durch den hl. Georg.³⁸ Zu Recht konstatiert Tarchnišvili, dass trotz des eindeutig quellenbasierten Befundes seit dem 4. Jh. zur hl. Nino als einer geschichtlich bezeugten Frauengestalt „auf langen Strecken der georgischen Geschichte fast keine Spur von einem ihr erwiesenen Kult und einer Missionierung des Landes durch sie“³⁹ zu finden sei. Tarchnišvili führt dazu aus: „Im Gegenteil, nach georgischen wie armenischen Quellen erscheint, wenigstens seit dem Ende des 6. Jh.s, als ‚Erleuchter‘ von Iberien, d. h. des heutigen Ostgeorgiens, nicht mehr die hl. Nino, sondern vielmehr Gregor der Parther, als der Apostel der Armenier. Dies erhellt zur Genüge aus dem Briefwechsel zu Beginn des 7. Jh.s zwischen dem georgischen Katholikos Kyrion und den Würdenträgern der armenischen Kirche wegen monophysitischer Streitigkeiten stattfand.“⁴⁰ Diese einseitige Maskulinisierungstendenz hatte sich nicht zuletzt auch in der Legendenbildung im 7./8. Jh. niedergeschlagen, als man den hl. Georg, wie dies Heiser (anhand des Großen Synaxar [„Übersetzung des Jerusalemer Kanons aus dem 7./8. Jh.“]) herausgearbeitet hat, zu einem „Verwandten der heiligen Nino, der Apostolin Georgiens“⁴¹ machte, mit der Begründung, dass „beide aus Kappadokien [stammten]“⁴².

Der hl. Giorgi Mtacmideli (Georg Athonites, † 1065 hatte darin den Abt des Iviron-Klosters auf dem Athos verpflichtet, den Festtag des hl. Georg besonders feierlich zu begehen: „Wenngleich die Griechen diesen Tag als Festtag des heiligen Georg nicht besonders hochachten, so darf uns doch nichts daran hindern, ihn zu begehen, zumal wir es von alters her so gewohnt sind.“⁴³ Dies führte schließlich dazu, dass der hl. Georg im Nationalbewusstsein zum eigentlichen Patron des Landes Georgien wurde, dem an der Wende zum zweiten

38 Zu dieser Thematik, was nicht den Zentralpunkt der vorliegenden Forschung betrifft und daher hier nicht im Detail behandelt wird, gibt es unterschiedliche Auffassungen, vgl. beispielsweise Ivane Javakhishvili, *Die Geschichte des georgischen Volkes*, Bd. 1 (Tiflis: Verlag der Tifliser Universität, 1979⁶), 88–98 und Grigol Peradse, „Skizzen zur Kulturgeschichte Georgiens, Der Heilige Georg im Leben und in der Frömmigkeit des georgischen Volkes,“ *Der Orient* 12/2 (1930).

39 Michael Tarchnišvili, „Die Legende der heiligen Nino und die Geschichte des georgischen Nationalbewusstseins,“ *BZ* 40 (1940), 48.

40 Tarchnišvili, *Die Legende...*, 48, dort weiter: Diese Anschauung war in Georgien und Armenien so allgemein verbreitet, daß Kekelidse sagen konnte: „Kurz und gut, es galt bis zum 10. Jh. nicht nur für Armenier, sondern auch für Georgier als unerschütterlicher Glaube, daß Gregor die Georgier bekehrt habe“ (Korneli Kekelidse, *Die Bekehrung Georgiens zum Christentum* [Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1928], 18).

41 Lothar Heiser, *Die georgische orthodoxe Kirche und ihr Glaubenszeugnis* (Sophia 26) (Trier: Paulinus-Verlag, 1989), 15.

42 Heiser, 15.

43 Ibid., 15.

Jahrtausend „viele Berge, Hügel und Kirchen geweiht wurden“⁴⁴, während die Verehrung der hl. Nino als Frau über Jahrhunderte in den Hintergrund gerückt wurde.

Als Gründe für die Maskulinisierungstendenzen über weite Strecken des ersten Jahrtausends, mit denen die hl. Nino mehr und mehr vergessen worden war, hat Tarxnišvili angeführt, dass sie eine Frau gewesen sei, noch dazu eine *captiva*, eine Kriegsgefangene im Sklavenstand „und das nationale Gefühl der damaligen Georgier nicht stark genug war, um über diesen sozialen Mangel ihrer Bekehrerin hinwegzusehen“⁴⁵.

Dem hat allerdings in der jüngeren Forschung Vashalomidze in ihrer Studie „Die Stellung der Frau im alten Georgien“ vehement widersprochen und kritisch gefragt, ob dieses Bild der Frau in Georgien mit einer so negativen Sichtweise und untergeordneten sozialen Stellung überhaupt der Realität entsprechen würde.⁴⁶ Denn woher lasse sich dann Ninos so großer Einfluss auf das Königshaus, die über lange Zeit tradierte Erinnerung an sie, die Wiederbesinnung auf die hl. Nino im Zuge des Abspaltens der georgischen von der armenischen Kirche und damit ihre das georgische Nationalbewusstsein bildende Kraft erklären sowie ihre Verehrung als große heilige Frau?⁴⁷

Bezüglich der Maskulinisierung der anthropologischen Natur der Bekehrerin selbst hat es auch verschiedene Thesen in der Mitte des 20. Jh.s gegeben, wie dies die evangelische Theologin und Ostkirchenforscherin Fairy von Lilienfeld nachgewiesen hat. Im orthodoxen Raum des 20. Jh.s hat sie hierzu zwei Versionen nachweisen können: Einerseits sei in „sozial-konservativen russisch-orthodoxen Kreisen“ die Meinung zu hören gewesen, die hl. Nino sei gar keine Frau, sondern ein Mann gewesen, wie dies Michel Bourdeaux in seiner Studie „Opium für das Volk“ aus dem Jahr 1969 vertreten habe.⁴⁸ Andererseits habe man die Historizität der hl. Nino in Frage gestellt und auf diese Weise das Problem der Christianisierung durch eine Frau gelöst, wofür maßgeblich der armenische Historiker Nerses Akinian mit seinem Beitrag „Einführung des Christentums in Armenien und Georgien“ steht.⁴⁹ Entgegen diesen frauenkritischen wie unhistorischen Tendenzen in der russisch und armenisch gefärbten Georgien-Forschung hält Lilienfeld mit den ältesten Quellen an der hl. Nino als Apostolin und Bekehrerin Georgiens und also einer Frau fest.

44 Ibid., 15.

45 Tarxnišvili, *Die Legende...*, 58.

46 Vgl. Guliko Sophia Vashalomidze, *Die Stellung der Frau im alten Georgien. Georgische Geschlechtsverhältnisse insbesondere während der Sasanidenzeit* (Orientalia Biblica et Christiana 16) (Wiesbaden: Harrassowitz, 2007), 91.

47 Vgl. *ibid.*

48 Vgl. Lilienfeld, 224f. mit Anm. 1.

49 Ibid., 225.

3.2 Positive Deutungsmuster für die hl. Nino als Frau und Bekehrerin Georgiens

Die Erklärung dafür, dass die hl. Nino zum Beginn des zweiten Jahrtausends wieder rehabilitiert wurde, sieht Lilienfeld im politischen Aufschwung des ostgeorgischen Zentrums Kartli, als man für die einstmalige Königsstadt Mcxeta nach einer religiösen Legitimierung suchte.⁵⁰ Diese Tradition der alten Hauptstadt habe man nach Lilienfeld nun an eine Frau, nämlich die hl. Nino gebunden.⁵¹

Nach Tarchnišvili sei die eigentliche Wende hin zur Wahrnehmung und Wertschätzung der Frau als Bekehrerin im eigenen Nationalbewusstsein erst mit Königin Tamar (um 1166-1213) aus der Bagratiden-Dynastie eingetreten, deren Zeitgenosse der Dichter Shota Rustaveli (ca. 1160-1216) in seinem überragenden Epos „Der Mann im Tigerfell“ der Minderstellung der Frau auf dichterische Weise endgültig entgegengetreten sei und die Gleichrangigkeit der Geschlechter besang: „Ein junger Löwe ist dem anderen gleich, sei er männlichen oder weiblichen Geschlechts.“⁵²

Auch in dieser Zeit, also im 12. Jh. wurde darüber reflektiert, warum Georgien durch eine Frau bekehrt worden sei. In dem für die Liturgie angefertigten hymnographischen Werk „Lesung für die lebendige Säule, den Rock des Herrn und die Katholische Kirche von Mcxeta“ geht der Katholikos-Patriarch von ganz Georgien Nīkoloz (1150-1178, † um 1190) Deutungen nach, warum wohl Gott dem georgischen Volk eine Frau als ihren „Apostel“⁵³ gesendet hat. Die Zusammenfassung und Interpretation des Abschnitts in dem besagten liturgischen Buch sei hier in der deutschen Fassung von Tarxnišvili zitiert: „Warum hat Gott eine Frau erwählt und sie zu uns geschickt? Er [der Katholikos-Patriarch] gibt dafür folgende Gründe an:

a) Gott hat zur Bekehrung Kartlis eine Frau gesandt, weil Georgien der Muttergottes, also einer Frau, als Missionserbe zugefallen ist. Maria wollte selbst nach Georgien kommen und dort die Lehre ihres Sohnes verkünden, aber ‚ihr Sohn hielt sie von diesem Begehren ab‘ und entsandte ‚auf Bitten und Vermittlung seiner Mutter‘ die heilige Nino zur Bekehrung der Georgier.

b) Den zweiten Grund will der Verfasser [Patriarch Nīkoloz] in der Tat-

50 Vgl. Ibid., 247.

51 Vgl. Ibid., 247.

52 Michael Tarchnišvili, *Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur auf Grund des erst Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K[orneli] Kekelidze* (StT 185) (Vatikan: Cambridge University Press, 1955), 62.

53 Tarchnišvili, *Geschichte...*, 235. – Zum Leben des Katholikos-Patriarchen Nīkoloz vgl. Korneli Kekelidze, *Geschichte der altgeorgischen Literatur*, Bd. 1 (Tiflis: Wissenschaft, 1980⁴, unveränderter Nachdruck von 1923), 318f.

sache erblicken, dass das ‚Geschlecht (der Georgier) das grausamste und wilde unter allen Volksstämmen war‘. Darum schickte Gott ‚eine Frau zu uns, damit seiner Gottheit Macht umso klarer erstrahlte und keines Menschen Zunge sich erdreiste, in eitler Wortfechtereie böswillig zu behaupten, der Mut, das kluge Philosophieren oder die Rednergabe eines Mannes‘ hätten die Georgier für Christus gewonnen. ‚Aus diesem Grunde beugte Gott die Hartnäckigkeit der unbeugsamen und ungeschlachten Menschen durch die schwache Natur eines Weibes‘.

c) Der dritte Grund liegt in der hohen Würde der Frau, wie sie uns im Neuen Testament entgegentritt. Es war zum Beispiel eine Frau, nämlich Maria Magdalena, die als Erste den auferstandenen Heiland schauen durfte. ‚Verstummen soll daher‘, ruft er [Patriarch Nīkoloz] aus, ‚der freche, eitle Mund, der die (evangelische) Verkündigung und unsere Bekehrung durch die weibliche Natur böseartig herabsetzt!‘⁵⁴ Mit diesem dritten Argument zeigt wohl der Katholikos-Patriarch, dass die Georgier sich lange Zeit schämten, von einer Frau bekehrt worden zu sein.

Dass der Katholikos-Patriarch Nīkoloz im 12. Jh. der Frau und Apostolin Georgiens eine so hohe Wertschätzung entgegenbringen konnte, lässt sich nur aus dem geschichtlichen Zeitkontext dieses Landes verstehen. Denn seine Lebenszeit fiel mit dem Aufstieg und der beginnenden Regierungszeit der ersten georgischen Königin Tamar zusammen, die aufgrund ihrer Frömmigkeit und ihres kirchlichen Einflusses beim Volk hoch in Ansehen stand. Sie gilt bis heute als „bedeutendste Herrscherin Georgiens“, da unter ihrer Regentschaft (1178-1213) „Georgien zu einer der politisch einflussreichsten und militärisch stärksten Macht in Vorderasien“ wurde.⁵⁵ Dies zeigt sich nicht zuletzt daran, dass Georgien unter Königin Tamar eine territoriale Größer erlangte, die das Land nie mehr einholen konnte.⁵⁶

In derselben Zeit, das sei hier nur noch nebenbei bemerkt, beginnt auch die Einführung des liturgischen Festes der hl. Nino, das erst ab dem 12. Jh. nachweislich in den Synaxarien auftaucht.⁵⁷ In der Zeit von Königin Tamar

54 Tarchnišvili, *Geschichte...*, 235f.

55 Johannes Baller, *Die Außenpolitik und Feldzüge der Königin Tamar* (Grin: GRIN Verlag, 2010), 4.

56 Vgl. Eva Fuchslocher, *Vaterland, Sprache, Glaube. Orthodoxie und Nationenbildung am Beispiel Georgiens*. Mit einem Vorwort von Christina von Braun (Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2010), 81.

57 Lomidze, 19. – Sinaxarion heißt: 1) „[K]urze Einführungsnotizen zu einer im Morgengottesdienst nach der 6. Ode des Kanons verlesenen Heiligenvita bzw. kurze theol. Auslegung des jeweiligen Festes“; 2) Das liturgische Buch, in dem die Angaben (der Heiligen) „nach der Ordnung des orth. Kirchenjahres befinden“, heute findet man sie auch in Menaion und Triodion gesammelt und 3) „[E]ine Art Kalendarium mit Angaben zu den Lesungen neben den Kurzviten“ (Konrad Onasch, *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten. Unter*

ist die Geringschätzung der Frau im Altgeorgischen endgültig überwunden worden. Denn, wie bereits Tarchnišvili bemerkte, habe es in der alten Zeit weder weibliche Heiligenviten noch Heiligenverehrung gegeben (mit Ausnahme von Maria, der Gottesmutter und der hl. Shushanik).⁵⁸

4. Der kirchliche Handlungsspielraum der Frau am Beispiel der hl. Nino anhand der Quellen

4.1 Grenzen der Tätigkeit der hl. Nino

Unabhängig davon, ob als *captiva* oder als *peregrina*-Wandermissionarin – welchen Handlungsspielraum hatte die Frau unterwegs als Missionarin und Bekehrerin des Landes Georgien? Was war ihr möglich zu tun? Wo sind ihre Handlungsgrenzen im kirchlichen Bereich? Geht man dazu wieder auf den ältesten Bericht des Bakur zurück, den Rufinus überliefert, wird dieser so eingeleitet:

Da sie gläubig, besonnen, und ehrbar lebte und Gott zu jeder Tag- und Nachtzeit mit Bitt- und Bußandachten diente, erweckte diese neuartige Lebensweise bei den Barbaren langsam Bewunderung, und neugierig erkundigten sie sich, was sie damit bezwecke. Wahrheitsgemäß bekannte sie, daß sie mit dieser religiösen Übung einfach Christus als Gott verehere.⁵⁹

Die erste Handlung der hl. Nino ist im Grunde das einfache christliche Zeugnis des Gebets und des Glaubens an Jesus Christus. Damit erscheint sie zunächst als Christuszeugin. Erst danach wird im Rufinus-Text von Krankenheilungen berichtet. Über die Heilung des Kindes einer einfachen Frau kommt die erkrankte Königin mit ihr in Kontakt und erfährt ebenfalls Heilung. Durch diese Wunderheilungen steigt die Achtung vor der fremden *captiva*, die nicht nur wundertätig, sondern auch in ihren Heilungen katechetisch tätig ist, was bereits aus der Begegnung der hl. Nino mit der Königin hervorgeht:

Über die Königin gelangt der christliche Glaube über eine Reihe von Hindernissen, die ein erneutes Wunder erforderten, zum ganzen Volk, womit sich durch die hl. Nino eine missionarische Glaubenskette über die Frauen ergibt, die schließlich den König und das ganze Volk umfasst:

Nino → einfache Frauen (Heilung) → Königin (Heilung und Katechese) → König (Wunder und Katechese) → georgisches Volk

Das heißt, dass sich der Glaube im zunächst heidnischen Georgien durch

Berücksichtigung der Alten Kirche (Leipzig: Koehler & Amelang, 1981), 346.

58 Tarchnišvili, *Geschichte...*, 61.

59 Rufinus, X, 11; deutsch nach: Reißner, 24.

eine Frau und über andere Frauen ausbreitet. Ordnet man das Wirken der hl. Nino in Georgien den kirchlichen Grunddimensionen zu, steht sie als Frau im Dienst der Martyria (= Glaubensverkündigung) und Diakonia (= Heilung im Dienst an den Kranken), wobei sie nicht zwischen Armen und Reichen unterscheidet. Die einfachen Frauen bekommen genauso von ihr Hilfe wie die reiche Königin. Tatsache bleibt, von den Grundvollzügen der Kirche her gedacht, dass übereinstimmend in allen Quellen zur *captiva* oder *peregrina* das Feld der Leiturgia in Ninos Wirken in Georgien eine Leerstelle bildet. In keiner der Quellen, weder der frühen noch der späteren, kommt vor, dass die Frau und Bekehrerin in Georgien eine liturgische Funktion eingenommen oder vollzogen hätte. In dem zum Christentum geführten Land tauft sie nicht, spendet sie keine Kommunion, weihet sie keine Kirche und setzt sie keine Priester ein, d.h. die hl. Nino nimmt nirgends eine priesterliche Funktion ein. Als Frau war die hl. Nino eine getaufte Christin und verkündete die Botschaft Christi, verfügte aber über keine sakramentale Amtsgewalt.

Einzig und ausschließlich wird im vierten Kapitel der „Bekehrung Kartlis“ als einer der späteren und zugleich narrativhaften Quellenschichten von einer Taufstätigkeit der hl. Nino in Jerusalem, noch vor ihrer Ankunft in Georgien, berichtet. Lilienfeld schreibt diesbezüglich: Es ist fraglich, was [das] heißt: ‚ich taufte sie unter meiner Hand‘ – Vollzug der Taufe oder Zuführung zur Taufe durch einen Priester oder Patenschaft?⁶⁰ Die Autorin weiter: „Nino scheint getauft zu haben. Aber für den Vollzug der Eucharistie läßt sie den König Priester aus ‚Konstantinopel‘ verschreiben, als genug Christen in Mcxeta, der Hauptstadt Ostgeorgiens, vorhanden waren und das Christentum die öffentlich anerkannte Religion geworden war, da das Herrscherhaus von Kartli christlich geworden war.“⁶¹ Schließlich bleibt auch bei Lilienfeld die Deutung des Taufeinschubs der hl. Nino aus dem vierten Kapitel der „Bekehrung Kartlis“ offen. Aber der Einfluss der hl. Nino auch nach der Etablierung der kirchlichen Hierarchie in Georgien „mit einem Erzbischof an der Spitze“⁶² wird von Lilienfeld klar unterstrichen. Synek bestätigt das: „Nino tauft nicht, bevor der Kontakt zur Großkirche hergestellt ist. Es wird zwar betont, daß Nino schon vor dem Eintreffen der Kleriker aus Konstantinopel eine intensive katechetische Tätigkeit entwickelt habe, doch von Taufen ist erst nach der Ankunft des Bischofs, der Priester und Diakone die Rede.“⁶³ Grundsätzlich gilt auch in der orthodoxen Kirche, wie auch in den anderen christlichen Konfessionen, dass in Notsituationen jeder Laie, auch eine Frau, taufen darf. Das kann allerdings

60 Lilienfeld, 243, Anm. 137.

61 Ibid., 246f.

62 Ibid., 247.

63 Synek, 101.

nicht bedeuten, dass man der hl. Nino als Frau die Etablierung der kirchlichen Hierarchie in einem neu zum Christentum bekehrten Land zuschreiben hätte können.

4.2 Herausforderung für die Kirche in Georgien aufgrund der Bekehrung durch eine Frau

Da der hl. Nino in Georgien selbst kein sakramental-liturgisches Wirken zugeschrieben wird, bleibt abschließend die Frage, woher das von einer Frau und Laienchristin christianisierte Land seine kirchliche Hierarchie bekommen hat. Bei Ländern, die von Männern und kirchlichen Würdenträgern bekehrt worden sind, wie etwa Armenien durch den hl. Gregor den Erleuchter⁶⁴ oder Irland durch den hl. Patrick,⁶⁵ stellte sich die Frage nicht. Denn es war ganz klar, über welche Schiene die kirchliche Hierarchie in das jeweilige Land kam. Damit musste die Frage nach der Herkunft der apostolischen Sukzession oder nach der Mutterkirche in diesen neu etablierten Kirchen nicht mehr zur Debatte gestellt werden. In Georgien befinden wir uns mit der Christianisierung durch eine Frau in diesem Bezug in einer Unklarheit.

Befragt man die Quellen hinsichtlich des Beginns des liturgisch-sakramentalen Lebens in der Kirche in Georgien, ergeben sich unterschiedliche Lösungsansätze, die aber darin übereinstimmen, dass die Bekehrerin des Landes hier nicht selbst liturgisch-sakramental tätig werden kann. Entweder sendet sie eine Gesandtschaft zu Kaiser Konstantin (= älteste Quellenschicht und georgisches Eigengut), um Kleriker für Iberien zu erbitten, oder sie wendet sich an Gregor der Erleuchter mit der Bitte um Rat in dieser Situation (= Teil der armenischen Quellen, Movsēs Xorenac'i). Schon in Bakurs Ur-Erzählung wird der Grund dafür angegeben:

Nachdem die Kirche sehr schön erbaut war und die Menschen mit noch größerem Verlangen nach dem Glauben an Gott dürsteten, wurde auf Empfehlung der Kriegsgefangenen eine Gesandtschaft des ganzen Volkes an Kaiser Konstantin geschickt; sie legte die Angelegenheit genau dar und bat um Priester, die das unter ihnen begonnene Werk Gottes vollenden sollten. Als die Gesandtschaft voller Freude und hochgeachtet beim Kaiser eintrat, war er hierüber viel mehr erfreut, als wenn er unbekannte Völker und fremde Königreiche dem Römischen Reich eingegliedert hätte.⁶⁶

64 Vgl. dazu Hage, 226–265; Karaulashvili, 70–81.

65 Vgl. dazu die Studie von William D. Swan, *The experience of God in the writings of Saint Patrick. Reworking a faith received* (Tesi Gregoriana. Serie Theologia 201) (Roma: d. Pontificia Univ. Gregoriana, 2013), bes. 19–41 (mit Literatur).

66 Rufinus, X, 11.

Aufgrund der anthropologischen Natur der Frau, selbst nicht im Bereich der Leiturgia innerhalb der Grundvollzüge der Kirche in Iberien tätig sein zu können und zu dürfen, entstand eine Vielzahl der Theorien, Hypothesen, Stereotypen, Narrativen und Legenden, wer auf die Bitte der hl. Nino das sakramentale Leben in Georgien initiiert haben könnte.⁶⁷ Doch genau hier setzt die Herausforderung für die zu etablierende Kirche und kirchliche Hierarchie Georgiens als ein durch eine Frau bekehrtes Land ein. Denn mit dem Unterwegssein der hl. Nino bis nach Georgien ist noch nicht gesagt, woher die neue Kirche ihren apostolischen Ursprung herleitet, bzw. welches altkirchliche Zentrum als Mutterkirche für Georgien in Frage kommt.

Die anthropologische Konstante, dass die Bekehrerin Georgiens eine Frau ist, hat zu verschiedenen Hypothesengruppen geführt, mit denen man herleiten wollte, woher die Kirche Georgiens ihren hierarchischen Anfang nahm. Erst von daher wird das Mosaik der Quellen mit ihren ganz unterschiedlichen Herleitungsversuchen der kirchlichen Hierarchie verständlich. Darunter fallen die zwei Hauptströmungen:

- eine direkte Rückführung der kirchlichen Hierarchie in Georgien auf einen der Apostel Jesu, der in seinen Missionsreisen dem Unterwegssein der hl. Nino vorgelagert wird, oder
- eine indirekte Rückführung der kirchlichen Hierarchie in Georgien auf altkirchliche Zentren oder Gebiete, darunter Antiochien, Jerusalem, Konstantinopel, Armenien, Pontus, Kappadokien usw.

5. Fazit

Die vorgelegte historisch-kritische und zugleich theologische Quellenanalyse hat gezeigt, dass erstens in den Quellen eine chronologische Verschiebung von der *captiva* zur *peregrina* nachweisbar war. Die Analyse ergab zweitens, dass sich das Wirken der hl. Bekehrerin Georgiens, deren Namensspektrum von Theognosta, Nune, Nino reicht, auf dem neu christianisierten Gebiet südlich des Kaukasus nicht auf alle Grundvollzüge der Kirche (Martyria, Leiturgia und Diakonia) erstreckte. In allen historisch-kritisch haltbaren Quellen stellt die Kategorie der Leiturgia für den georgischen Missionsraum eine Leerstelle dar aufgrund der anthropologischen Grundkonstante der Bekehrerin Georgiens als einer Frau, die kein priesterliches Wirken ausüben konnte und durfte. Somit wurde in diesem Beitrag ein Grundstein gelegt für die weiterführende Frage, aus welcher altkirchlichen Kathedra dieses Land seine kirchliche Hierarchie bekam.

⁶⁷ Dem bestehenden Forschungsdesiderat wurde in der Habilitationsstudie nachgegangen, in der die Thematik ausführlich behandelt wurde, vgl. Lomidze (Publikation in Vorbereitung).

Quellen und sekundärliteratur

- [Anonymus], „Bekehrung Georgiens.“ In *„Shatberdisammlung des 10. Jh.s.*, Bakar Gigineishvili und Elguja Giunashvili, Hrsg., 320–355. Tiflis: Wissenschaft, 1979. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ.“ შატბერდის კრებული მეათე საუკუნისა, რედ.-ები ბაქარ გიგინეიშვილი და ელგუჯა გიუნაშვილი, 320–355. თბილისი: მეცნიერება, 1979.
- Abuladze, Ilia, Hrsg. *Denkmäler der altgeorgischen hagiographischen Literatur*, Bd. 1. Tiflis: Verlag der Georgischen Akademie der Wissenschaften, 1963. აბულაძე, ილია, რედ. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. 1. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1963.
- Aleksidze, Zaza. „Älteste Redaktionen der Nino-Vita.“ In *Das Leben der hl. Nino und Bekehrung Georgiens*, Soso Maxarashvili, Hrsg., 327–371 Tiflis: Verlag des Literaturinstituts, 2009.. ალექსიძე, ზაზა. „წმინდა ნინოს ცხოვრების უძველესი რედაქციები.“ კრებულში წმინდა ნინოს ცხოვრება და ქართლის მოქცევა, რედ. მახარაშვილი, სოსო, 327–371 თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2009.
- Aleksidze, Zaza. *Bekehrung Georgiens und seine sinaitischen Redaktionen*. Tiflis: Meridiani, 2007. ალექსიძე, ზაზა. *მოქცევაჲ ქართლისაჲ და მისი სინური რედაქციები*. თბილისი: მერიდიანი, 2007.
- Aleksidzé, Zaza, ed. *Le nouveau manuscrit géorgien sinaïtique N Sin 50. Édition en fac-similé*. Introduction par Zaza Aleksidzé, Traduite du géorgien par Jean- Pierre Mahé (CSCO 586. Subs. 108). Louvain: Peeters, 2001.
- Anonymus von Cyzicus. *Kirchengeschichte* III, 10,1–21; deutsch nach: *Historia ecclesiastica. Kirchengeschichte*. Zweiter Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Günther Christian Hansen (FC 49/2). Turnhout: Brepols, 2008.
- Anonymus. „Die Bekehrung Georgiens Mokceyay Kartlisay“ (Verfasser unbekannt). Übersetzt und mit Anmerkungen versehen – ohne textkritischen Apparat – von Gertrud Pätsch. *BeKa* 33 (1975): 291–337.
- Aretz, Erich u.a. Hrsg. *Der Heilige Rock zu Trier. Studien zur Geschichte und Verehrung der Tunika Christi*. Trier: Trier: Paulinus-Verlag, 1996².
- Baller, Johannes. *Die Außenpolitik und Feldzüge der Königin Tamar*. Grin: GRIN Verlag, 2010.
- Fuchslocher, Eva. *Vaterland, Sprache, Glaube. Orthodoxie und Nationenbildung am Beispiel Georgiens*. Mit einem Vorwort von Christina von Braun. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2010.
- Gärtner, Eva-Maria., *Heilig-LandPilgerinnen des lateinischen Westens im 4. Jahrhundert. Eine prosopographische Studie zu ihren Biographien, Itinerarien und Motiven* (JThF 34). Münster: Aschendorff, 2019.

- George, Martin. „Die eschatologische Begründung des Pilgers in der evangelischen Theologie und Spiritualität.“ In *Pielgrzymi, drogi, święte miejsca Pilgern – Wege, Heilige Orte. Seelsorge im Kontext von Menschen unterwegs*. Michaela C. Hastetter und Maciej Ostrowski, Hrsg., 459–474. Kraków-Trumau: Unum, 2016.
- Glas, Anton. *Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia: die Vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins* (Byzantinisches Archiv 6). Leipzig u.a.: Teubner, 1914.
- Gyzoghian, Hovhanness, Hrsg. *Armenian. Classical Authors. 5. Jh.* (Armenian Library of the Calouste Gulbenkian Foundation), Bd. 2. Beirut: Armenian Catholicosate of Celicia, 2003.
- Hage, Wolfgang. *Das orientalische Christentum* (RM 29/2). Stuttgart: W. Kohlhammer, 2007.
- Heiser, Lothar. *Die georgische orthodoxe Kirche und ihr Glaubenszeugnis* (Sophia 26). Trier: Paulinus-Verlag, 1989.
- Javakhishvili, Ivane. *Die Geschichte des georgischen Volkes*, Bd. 1. Tiflis: Verlag der Tifliser Universität, 1979⁶. ჯავახიშვილი, ივანე. ქართველი ერის ისტორია, ტ. 1. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1979⁶.
- Johannes von Nikiu. „Chronicle, LXXVII, 106–112.“ In *The Chronicle of John, Coptic Bishop of Nikiu (c. 690 A.D.)*. Translated by Robert Henry Charles (Text and Translation Society, London 3), 58–70. Amsterdam u.a.: APA Philo Press, 1916.
- Karaulashvili, Irma. Les caractéristiques de l’identité du premier roi chrétien dans les narrations syriaques, grecques, arméniennes et géorgiennes de l’Antiquité tardive et du début du Moyen Age. In *L’Europe et le Caucase. Les relations interrégionales et la question de l’identité. Actes du colloque*, Mzaro Dokhtourichvili et al., Hrsg., 56–109. Tiflis: Université d’Etat Ilia, 2012.
- Kekelidse, Korneli. *Die Bekehrung Georgiens zum Christentum*. Leipzig: J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 1928.
- Kekelidze, Korneli. *Geschichte der altgeorgischen Literatur*, Bd. 1. Tiflis: Wissenschaft, 1980⁴ (unveränderter Nachdruck von 1923). კეკელიძე, კორნელი. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 1. თბილისი: მეცნიერება, 1980⁴ [1923].
- Klein Sokrates. *Kirchengeschichte*, I, 23; Edition: *Sokratay sk’olastikosi, Ekelec’akan Patmut’iwn ew Patmut’iwn varuc’srboyn Silbestrosi episkoposin*. Herausgegeben von Mesrop Tēr-Movsēsean, Bd.1. Vagharshapat: [Verlag unbekannt], 1897.

- Lemm, Oscar von. „Kleine koptische Studien. I–IX.“ *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences* 10 (1899): 403–434.
- Lerner, Constantine B. *The Wellspring of Georgian Historiography. The Early Medieval Historical Chronicle the Conversion of Kartli and the Life of St. Nino*. London: Bennett & Bloom, 2004.
- Lilienfeld, Fairy von. „Amt und geistliche Vollmacht der heiligen Nino, „Apostel und Evangelist“ von Ostgeorgien, nach den ältesten georgischen Quellen.“ In *Horizonte der Christenheit, Festschrift für Friedrich Heyer zu seinem 85. Geburtstag*. Herausgegeben von Michael Kohlbacher und Markus Lesinski (Oikonomia 34), 224–249. Erlangen: Univ. Erlangen-Nürnberg (u.a.), 1994.
- Lomidze, Ephräm Givi. *Historisch-theologische Rekonstruktion des apostolischen Ursprungs der Kirche Georgiens Zur Frage der Tradition der antiochenisch-petrinischen Sukzession auf der Basis der Quellen bis Mitte des 12. Jh.s*. Manuskript der katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien 2021 eingereichten Habilitationsschrift (Publikation in Vorbereitung als Band 4 der Reihe Theologische Orient&Okzident-Studien, St. Ottilien: EOS-Verlag, 2022).
- Lomidze, Givi und, Thomas Kremer. „Liturgische Texte zum Fest der Lebendigen Säule und des Leibrockes Christi in den georgischen Menaen.“ In Hrsg. *Pielgrzymi, drogi, świętemiejsca Pilgern – Wege, Heilige Orte. Seelsorge im Kontext von Menschen unterwegs*, Hastetter, Michaela C. und Ostrowski, Maciej, Hrsg., 275–285. Kraków-Trumau: Unum, 2016.
- Moses Khorenatsi. *History of the Armenians*. Translation of Patmut' iwn Hayots' and commentary on the literary sources by Robert W. Thomson. Cambridge: Harvard University Press, 2006³.
- Moses von Chorene. *Geschichte Gross-Armeniens*, II, 85-86; deutsch nach: Moses von Chorene, *Geschichte Gross-Armeniens*. Aus dem Armenischen übersetzt von Max Lauer. Manz u.a.: PU: Salzwasser-Verlag GmbH, 1869.
- Nikolozishvili, Niko. „Der Anfang der römisch-militärischen Karriere von Temistios und Bakur, dem Georgier.“ *Georgische Quellenkunde* 12 (2010): 123–138. ნიკოლოზიშვილი, ნიკო. „თემისტოსი და ბაკურ იბერიელის სამხედრო კარიერის დასაწყისი“, *ქართული წყაროთმცოდნეობა* 12 (2010): 123–138.
- Onasch, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten. Unter Berücksichtigung der Alten Kirche*. Leipzig: Koehler & Amelang, 1981.
- Peradse, Grigol. „Skizzen zur Kulturgeschichte Georgiens, Der Heilige Georg im Leben und in der Frömmigkeit des georgischen Volkes.“ *Der Orient* 12/2 (1930): 45–52.

- Reißner, Ilma. *Georgien, Geschichte – Kunst – Kultur*. Freiburg u.a.: Herder, 1989.
- Rufinus. *Kirchengeschichte*. X, 11; Edition: Eusebius von Cäsarea, *Die Kirchengeschichte/Historia ecclesiastica*. Teil 2: *Die Bücher VI bis X. Über die Märtyrer in Palästina*. Herausgegeben von Eduard Schwartz. Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet von Theodor Mommsen. Griechisch und Lateinisch (GCS 9/2). Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1908.
- Sokrates. *Kirchengeschichte*, V, 16,9; Edition: *Sokrates Kirchengeschichte*. Kritisch ediert und herausgegeben von Günther Christian Hansen. Mit Beiträgen von Manja Sirinjan (GCS. NF 1). Berlin: De Gruyter, Inc., 1995.
- Sozomen. *Kirchengeschichte*, II 7, Erster Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Günther Christian Hansen (FC 73/1). Turnhout: Brepols, 2004.
- Swan, William D. *The Experience of God in the Writings of Saint Patrick. Re-working a Faith Received* (Tesi Gregoriana. Serie Theologia 201). Roma: d. Pontificia Univ. Gregoriana, 2013.
- Synek, Eva Maria. *Heilige Frauen der frühen Christenheit. Zu Frauenbildern in hagiographischen Texten des christlichen Ostens* (Das östliche Christentum. NF 43). Würzburg: Augustinus-Verl., 1994.
- Tarchnišvili, Michael. „Die Legende der heiligen Nino und die Geschichte des georgischen Nationalbewusstseins.“ *BZ* 40 (1940): 48–75.
- Tarchnišvili, Michael. *Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur auf Grund des erst Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K[orneli] Kekelidze* (StT 185). Vatikan: Cambridge University Press, 1955.
- The Armenian adaptation of the ecclesiastical history of Socrates Scholasticus [commonly known as “The Shorter Socrates”]. Translation of the Armenian Text and Commentary by Robert W. Thomson (Hebrew University Armenian Studies 3). Leuven: Peeters, 2001.
- The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern history ad 284–813. Translated with introduction and commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Theodoret von Cyrus. *Kirchengeschichte*, I, 24,1–13; griechische Ausgabe: Theodoret, *Kirchengeschichte*. Herausgegeben von Leon Parmentier, durchgesehen von Günther Christian Hansen (GCS. NF 5). Berlin: Akademie-Verl. 1998³.
- Theodoret von Cyrus. *Kirchengeschichte*. Aus dem Griechischen übersetzt und mit Einleitung und Anmerkungen versehen von Andreas Seider (BKV I/51), Bd. 2. Kempten, München: Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1926.

- Theophanis. *Chronographia*. Recensvit Carolus de Boor. *Textvm Graecvm Continens*, Bd. 1. Lipsiae: B. G. Teubnneri, 1883.
- Vashalomidze, Guliko Sophia. *Die Stellung der Frau im alten Georgien. Georgische Geschlechtsverhältnisse insbesondere während der Sasanidenzeit* (Orientalia Biblica et Christiana 16). Wiesbaden: Harrassowitz, 2007.
- Zoega, Georgio. *Catalogus Codicum Copticorum manuscriptorum qui in museo Borgiano Velitris adservantur. Cum VII Tabulis aeneis*. Romae: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1810.

Ephrem Lomidze
*St. Ephrem Scientific Center
for Orient&Occident-Studies (STEP)*

Saint Nino
**On the Christianisation of Georgia through the agency of a woman,
and the related challenges for its Church**

Summary

This article looked into, for the first time, extant sources (both Georgian and non-Georgian) regarding the conversion of Georgia, as well as whether “The Missionary of Georgia” exercised all three fundamental functions of the Church: martyrria, leiturgia and diakonia. To this end, as a first point, the perception of women in the early Church were outlined and, as a second point, were concretised and discussed via multilingual sources with the example of Saint Nino’s presence in Georgia. This was followed by a third point regarding the debate about Nino as a woman with traces of masculinisation. The fourth and central point analysed, with recourse to the sources, the scope of action of women in the early Church, with the example of Saint Nino in Georgia, and paying attention to the three fundamental functions of the Church.

“The Missionary of Georgia” stands between voluntary and involuntary women’s movements in the early Church. According to the earliest non-Georgian sources from the beginning of the fifth century, the woman is considered a *captiva*, i.e. a captive, while later sources of the Georgian native tradition, appearing from the 10th century, name her a *peregrina*, i.e. a pilgrim and itinerant missionary. These discoveries (*captiva-peregrina*) were made for the first time in this analysis of sources. The oldest extant sources regarding Saint Nino begin with Rufinus of Aquileia, who records in his History of the Church an oral account of a Georgian royal called Bakur. This motive of *captiva* from Rufinus’ Bakur account was adopted by other Greek authors with few modifications,

amongst them Church historians Socrates, Sozomen, Theodoret of Cyrus, Anonymus of Cyzicus and Theophan's Chronography. The anonymity of the *captiva* and the unsolved question of her origin are common to the accounts of these authors. Her condition as "captive" is also ascribed to her consistently by early Greek sources from the 5th to 8th centuries. The same holds for the fact that it was she who brought the Christian faith to Iberia (Georgia), an idea which would subsequently be adopted by the Georgian royal house court and people. Next in chronological order to this tradition, originally of Latin origin but absorbed by Greek sources, follow Coptic-sahidic sources from the 6th and 7th centuries, in which the name of the former captive appears for the first time. These sources speak of a virgin called *Theognosta*, which denotes less a proper name, but is rather to be understood as a theologically charged symbolical name which may be paraphrased as "someone who brings knowledge of God" ("Gotteserkennerin"). The name *Theognosta* is also attested to by the Chronicle of John of Nikiu.

In the Armenian sources and translations, the *captiva-Theognosta* gets a new name, and one which has been the subject of much debate. In the Armenian translation of Socrates' History of the Church, produced by Philon of Tirak, the captive becomes "Nune," a name adopted by Movsēs Xorenac'i. The much later tradition of Georgian sources ("Mokcevey Kartlisay" [dt.: The Conversion of Kartli]), which first appears in the 10th century, considers "The Missionary of Georgia [Iberia]" as an early Christian pilgrim and itinerant missionary. Therefore, she would have voluntarily moved from one place to another, in this case to a holy place (to the relic of Christ's garment in Mtskheta). Here, for the first time, "The Missionary of Georgia" (*captiva-Theognosta-Nune*) is named in Georgian *Nino*.

With the fundamental functions of the Church in mind, be she *captiva* or *peregrina*, it is a fact that all sources on Nino are unanimously silent about her work in Georgia with regards *leiturgia*. In none of the sources, neither in earlier nor in later sources, is any mention made of the woman or missionary holding or exercising a liturgical-sacramental function in Georgia. She does not baptise in the converted country, nor does she administer Holy Communion; she does not dedicate any church, nor does she appoint any priests. Saint Nino fails to take up a priestly function. As a woman, Saint Nino was a baptised Christian and proclaimed the good news of Christ, yet appeared not to possess any sacramental authority.

Since no sacramental-liturgical action is ascribed to Saint Nino in Georgia, the question as to where a country Christianised by a woman and lay-person got their ecclesiastical hierarchy from, remains. In dealing with this

issue, the question of the origin of apostolic succession or the mother-church in these newly established churches must remain open. Either Saint Nino sent a messenger to Emperor Constantine (as per the oldest sources and Georgian native tradition), in order to ask for clerics for Iberia, or she turned to Gregory the Illuminator for advice (as per a number of Armenian sources, Movsēs Xorenac'i).

Given the anthropological nature of woman being “incapable” and not permitted to be active in Iberia in the fundamental function of *leiturgia*, a variety of theories, hypotheses, stereotypes, narratives and legends regarding who, at the request of Saint Nino, may have initiated sacramental life in Georgia, have arisen. Exactly here we meet challenges to the Church and the ecclesiastical hierarchy in Georgia having been established by a woman. The anthropological constant, that “The Missionary of Georgia” was a woman, led to different groups of hypotheses, by virtue of which we hoped to derive where the Church of Georgia took its hierarchical point of departure. Only from this vantage point can the mosaic of sources, with their widely varying attempts at deriving the Georgian ecclesiastical hierarchy, be understood. Amongst them the two main currents are:

- a. A direct tracing back of ecclesiastical hierarchy in Georgia to an apostle of Jesus, who in his missionary journeys preceded Saint Nino, or;
- b. An indirect tracing back of ecclesiastical hierarchy in Georgia to early Christian centres or regions, amongst them Antioch, Jerusalem, Constantinople, Armenia, Pontus, Cappadocia, etc.

In conclusion, the following can be ascertained: the present historical-critical and simultaneously theological source-analysis has shown, firstly, that a chronological shift from *captiva* to *peregrina* is visible. Secondly, our analysis revealed that the activity of “The Missionary Saint of Georgia,” whose spectrum of names ranges from Theognosta to Nune and from Nune to Nino, in the newly Christianised area south of the Caucasus, did not extend to all three fundamental functions of the Church (martyria, *leiturgia*, diakonia). In all historical-critical extant sources, the category of *leiturgia* marks an empty spot, which is rooted in the anthropological constant of “The Missionary of Georgia” being a woman who could not and was not permitted to exercise priestly activities. Thus, this article lays a foundation for the follow-up question: From which early Christian cathedra did Georgia receive its ecclesiastical hierarchy?

თამარ მახარობლიძე
თამარ არჩვაძე
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

დანიშნულების შესტის მორფო-სემანტიკა ქართულ შესტურ ენაში

საკვანძო სიტყვები: დანიშნულება, კუთვნილება, აფიქსები ქართულ შესტურ ენაში, დერივაცია ქართულ შესტურ ენაში

1. შესავალი

ქართული შესტური ენის კვლევა შედარებით ახალი დაწყებულია. ამ დროისთვის, ცალკეული საკითხების შესახებ გამოქვეყნებული სამეცნიერო სტატიების გარდა, არსებობს რამდენიმე ფუნდამენტური ნაშრომი: ქართული შესტური ენის პირველი გრამატიკული წიგნი „ქართული შესტური ენა“ (მახარობლიძე 2012), „ქართული შესტური ენის ლექსიკონი“ (მახარობლიძე 2015) და „ქართული შესტური ენის ზმნის მორფოლოგია“ (მახარობლიძე 2019). ამის მიუხედავად, ცხადია, რომ შესასწავლი ჯერ კიდევ ბევრია.

ქართული შესტური ენის შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა და ენობრივი მასალა იძლევა იმის საფუძველს, რომ ამ ენაში გამოვყოთ აფიქსური წარმოება. სტატიაში მსჯელობა შეეხება ერთი კონკრეტული აფიქსის მორფო-სემანტიკას – კერძოდ, ქართულ შესტურ ენაში არსებული ე. წ. „დანიშნულების“ შესტის მორფოსემანტიკურ ფუნქციებს. მიმოვიხილავთ სამეცნიერო ლიტერატურას შესტურ ენებში აფიქსური წარმოების შესახებ და ქართულ შესტურ ენაში კუთვნილებით-დანიშნულებითი სემანტიკის გამოხატვის საშუალებებს, ვიმსჯელებთ იმის შესახებ, შეიძლება თუ არა ქართულ შესტურ ენაში დანიშნულების შესტის მიჩნევა დერივაციულ აფიქსად.

სტატიის სტრუქტურა ასეთია: სტატიის პირველი ნაწილია შესავალი, სადაც გვაქვს ზოგადი მსჯელობა საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით და აქვე მოცემულია სტატიის სტრუქტურაც. მეორე თავი

განიხილავს აფიქსებს ჟესტურ ენებში, მესამე თავი – კუთვნილებით-დანიშნულებით სემანტიკას სამეტყველო ქართულ ენაში. მეოთხე თავში აღწერილია კუთვნილებით-დანიშნულებითი სემანტიკა ქართულ ჟესტურ ენაში. სტატიის მეხუთე თავი სამნაწილიანია, პირველი ნაწილი განიხილავს დანიშნულების ჟესტის პოზიციას, მეორე – ამ ჟესტის მორფო-სემანტიკას, მესამე ნაწილში კი მოცემულია მსჯელობა ამ ჟესტის აფიქსური ხასიათის შესახებ. სტატიის ბოლო, მეექვსე ნაწილია დასკვნა, რასაც მოჰყვება გამოყენებული ლიტერატურის სია.

2. აფიქსები ჟესტურ ენებში

საერთოდ, როგორც სამეტყველო, ისე ჟესტურ ენებში მორფოლოგიური პროცესები შეიძლება იყოს თანამიმდევრული (“sequential”) ან თანადროული (“simultaneous”) (Meir 2012, 81). მაგალითად, სამეტყველო ენაში ბრუნვის ნიშნის დართვა თანამიმდევრული მორფოლოგიური პროცესია, თანადროულ მორფოლოგიურ პროცესად კი მიჩნეულია არა სიტყვის ფუძეზე რაიმე ახალი ელემენტის დამატება, არამედ ცვლილება უკვე არსებულ ერთეულ(ებ)ში, მაგალითად, ინგლისურში სიტყვისგან “foot” (ტერფი) თანადროული მორფოლოგიური პროცესის შედეგად მიიღება მისი ფორმა მრავლობით რიცხვში – “feet” (ტერფები). ამის საპირისპიროდ, სიტყვა “leg” (ფეხი) დაირთავს -s სუფიქსს და ე.წ. თანამიმდევრული მორფოლოგიური პროცესის შედეგად მიიღება მისი შესაბამისი ფორმა მრავლობით რიცხვში: “legs” (ფეხები).

სამეტყველო ენებში მორფოლოგიური პროცესები უფრო ხშირად თანამიმდევრულია, ვიდრე თანადროული, ჟესტურ ენებში კი პირიქით – უპირატესობა ენიჭება თანადროულ (სინერგიულ, პარალელურ) მორფოლოგიურ პროცესებს – ჟესტის შესრულებას განსხვავებული დინამიკით (Meir 2012, 81), მაგალითად:

სურათი 1

(მახარობლიძე 2019, 89)

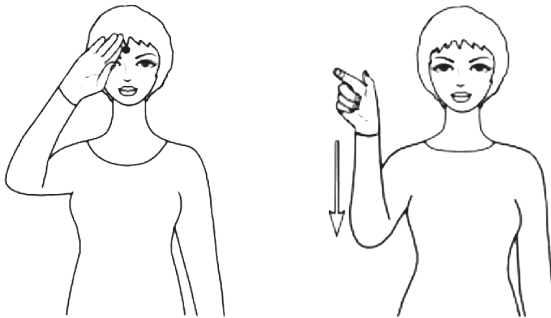
მაგალითზე (იხ. სურათი 1) გამოსახულია ზმნა „თქმა“ პირთა სხვადასხვა კომბინაციით, კერძოდ, სუბიექტი სამივე შემთხვევაში მესამე

პირისაა, ხოლო ობიექტი იცვლება. თითოეული ჟესტი ერთმანეთისგან განსხვავდება ხელის მიმართულებით: პირველი ობიექტური პირის შემთხვევაში – სხეულისკენ, მეორე ობიექტური პირის შემთხვევაში – წინ, მესამე ობიექტური პირისთვის კი – გვერდით. სწორედ ჟესტის დინამიკის ამგვარი ცვლილება შეიძლება ჩაითვალოს ჟესტურ ენებში თანადროული მორფოლოგიური პროცესის მაგალითად.

რაც შეეხება აფიქსურ წარმოებას, მართალია, იშვიათად, მაგრამ იგი მაინც დასტურდება სხვადასხვა ჟესტურ ენაში (Meir 2012, 82). მაგალითად:

სურათი 2

კაცმა

კაცი

ერგატივის ნიშანი

(მახაროზიძე 2015, 61; 2019, 54)

მაგალითზე (იხ. სურათი 2) წარმოდგენილი ორი ჟესტი – სიტყვა-ჟესტი „კაცი“ და სუფიქსი „ერგატივის ნიშანი“ ერთად გვაძლევს „კაცის“ მოთხრობითი ბრუნვის ფორმას „კაცმა“. ეს ბრუნვა სამეტყველო ქართული ენის გავლენითაა გაჩენილი ქართულ ჟესტურ ენაში, თუმცა მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ აქ ადგილი აქვს სრულიად განსხვავებულ მორფო-სემანტიკას. კერძოდ, სამეტყველო ქართულისგან განსხვავებით, აღნიშნული ბრუნვა ქართულ ჟესტურ ენაში მხოლოდ ადამიანის კლასის სახელებს შეიძლება ჰქონდეთ.

ჟესტურ ენებში აფიქსაციის, როგორც თანამიმდევრული მორფოლოგიური პროცესის, მახასიათებლებს სხვადასხვა მეცნიერი სხვადასხვაგვარად აყალიბებს, მაგალითად, მეირის მიხედვით აფიქსურ წარმოებას აქვს შემდეგი თვისებები:

ა. ძირითად ჟესტს ემატება დამატებითი ფონოლოგიური ერთეული. ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული მაგალითის შემთხვევაში ძირითადი

თად ჟესტს „კაცი“ დაემატა დამატებითი ერთეული – სუფიქსი „ერგატივის ნიშანი“:

ბ. სუფიქსს ახასიათებს გრამატიკალიზაცია, ანუ იგი ერთ დროს ლექსიკური ერთეული იყო, ახლა კი დელექსიკალიზებულია. ჟესტურ ენებში გრამატიკალიზაციის პროცესი სამეტყველო ენების მსგავსად მიმდინარეობს. გრამატიკალიზაციის პროცესი როგორც სამეტყველო, ისე ჟესტურ ენებში დეტალურად არის შესწავლილი არაერთი ავტორის მიერ (Haspelmath 2004, 17–44; Hopper 1991, 149–187; Bybee 2003, 146; Janzen 2012, 816–841 და სხვ.). ჟესტურ ენაში გრამატიკალიზაციის მაგალითად შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ ქართულ ჟესტურ ენაში სუფიქსი „ერგატივის ნიშანი“ მიღებულია ლექსიკური ერთეულისგან – ჟესტისგან „ადამიანი“:

გ. ჟესტურ ენებში აფიქსებს აქვთ მხოლოდ დერივაციული ფუნქცია, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ჟესტურ ენას აქვს ფლექსიური მორფემებიც. (მახარობლიძე 2012, 234–243)

დ. სუფიქსის ფონოლოგიური მახასიათებლები, როგორც წესი, არ არის განპირობებული (მოტივირებული) რაიმე კონკრეტული კანონზომიერებით;

ე. როგორც უკვე აღინიშნა, აფიქსური წარმოება ჟესტურ ენებში ნაკლებად გავრცელებულია. (Meir 2012, 83)

კიდევ უფრო მარტივი განმარტების მიხედვით, აფიქსია მორფემა, რომელიც გვხვდება ენის მრავალ ლექსიკურ ერთეულში, მაგრამ არ გვხვდება დამოუკიდებლად (Meir 2012, 103).

არსებობს მოსაზრება, რომ ჟესტურ ენებში აფიქსის ფუნქცია შეიძლება ჰქონდეს მიმიკას (Janzen 2012, 827; Wilcox 2004, 119–147). აქ, რა თქმა უნდა, იგულისხმება ისეთი მიმიკა, რომელიც სიტყვას მნიშვნელობას უცვლის. წარმოდგენილ სტატიაში ჩვენ არ შევეხებით მიმიკურ აფიქსებს. ზოგადად, ქართული ჟესტური ენა ე. წ. მანუალ-დომინანტურია, ანუ ამ ენაში ძირითადი ლექსიკურ-გრამატიკული კატეგორიები მანუალური ჟესტებია.

მორფოლოგიურ აფიქსად ჟესტის მიჩნევისთვის, იგი უნდა აკმაყოფილებდეს შემდეგ პარამეტრებს:

1. ჟესტი უნდა იყოს დელექსიკალიზებული და, შესაბამისად, გრამატიკალიზებული, ანუ მას დაკარგული ან გაბუნდოვნებული უნდა ჰქონდეს პირველადი ლექსიკური მნიშვნელობა;
2. ჟესტი უნდა იყოს ეროზირებული, ანუ მოსალოდნელია ცვლილება მისი შესრულების დინამიკაში, ან შესაძლოა, ორხელიანი ჟესტი იქცეს ერთხელიანად;
3. მორფემას უნდა ჰქონდეს მკვიდრი ადგილი. ეს ნიშნავს, რომ მორფემა, რომელიც ხან ჟესტის წინ გვხვდება, ხან ჟეს-

ტის შემდეგ, ვერ იქნება მორფოლოგიური აფიქსი;

4. აუცილებელია მორფოსემანტიკური ნიშნის არსებობა, რაც ნიშნავს, რომ ამ აფიქსის დართვა სხვადასხვა ჟესტზე განაპირობებს კონკრეტული სემანტიკური მნიშვნელობის შეძენას. (მახარობლიძე 2019, 8)

წარმოდგენილი პარამეტრების მიხედვით სტატიის ბოლოს ვიმსჯელებთ, შეიძლება თუ არა ქართულ ჟესტურ ენაში დანიშნულების ჟესტის მიჩნევა მორფოლოგიურ აფიქსად.

3. კუთვნილებით-დანიშნულებითი სემანტიკა სამეტყველო ქართულში

„დესტინაცია, როგორც მორფოსემანტიკური კატეგორია, აისახება ბრუნვისა და უღლების სისტემებში, ზმნის ფორმებში, სახელთა დერივაციასა და თანდებულებში“ (მახარობლიძე 90, 2005). ჩვენთვის მნიშვნელოვანია დესტინაციის გაგება, როგორც დანიშნულებისა (მაგალითად, „საახალწლო“ – ახალი წლისთვის დანიშნული, განკუთვნილი) და არა მისი მეორე გაგება – ლოკაციურობა (მაგალითად, „დანიშნულების ადგილზე მივიდა“). სამეტყველო ქართულში გვაქვს სახელური და ზმნური დესტინაციის შემთხვევები. სახელებთან გვხვდება ფლექსიური ტიპის დესტინაცია: მაგალითად, გარკვეულ ბრუნვათა სემანტიკური ჩარჩოები (მიცემითი, ნათესაობითი, ვითარებითი), თანდებული „-თვის“ (დიალექტური ვარიაციებით). ასევე გვაქვს დერივაციული ტიპის სახელური დესტინაცია, რომელიც „მკვეთრადაა გამოხატული სახელთა წარმოქმნაში დანიშნულებითობის მაწარმოებელი სისტემით: „სა-ე“, „სა-ო“, „სა-ეთ“, „სა-ურ“ ცირკუმფიქსებით, -ად სუფიქსით და ა. შ. [...] რიგი აფიქსები უფრო მკვეთრად გადმოსცემენ დესტინაციას სხვებთან შედარებით; მაგალითად, ცირკუმფიქსები „სა-ე“ და „სა-ო“ საკმაოდ მკაფიოდ მიუთითებს დესტინაციის სემანტიკაზე, „სა-ეთ“ და „სა-ურ“ კი შედარებით სუსტად გადმოსცემს ამ შინაარსს“ (მახარობლიძე 2005, 90–91). მაგალითად, „საახალწლო“, რომელშიც გამოყენებულია ცირკუმფიქსი „სა-ო“ გაცილებით მკვეთრად გამოხატავს დესტინაციურ შინაარსს, ვიდრე „საგანძური“, რომელიც წარმოებულია ცირკუმფიქსით „სა-ურ“, თუმცა ყველა ზემოხსენებული ცირკუმფიქსი სიტყვას სძენს დესტინაციურ შინაარსს ნიუანსური განსხვავებებით.

4. კუთვნილებით-დანიშნულებითი სემანტიკა ქართულ ჟესტურ ენაში

ქართულ ჟესტურ ენაში ჯერ კიდევ შესასწავლ საკითხთაგან ერთ-ერთი სწორედ კუთვნილებით-დანიშნულებითი შინაარსი და მისი მორფოსემანტიკური რეფერირებაა. თუ ქართულ სამეტყველო ენაში კუთვნილებით-დანიშნულებით სემანტიკას ძირითადად „სა-ო“, „სა-ე“, „სა-ეთ“ და „სა-ურ“ ცირკუმფიქსები გამოხატავენ, ქართული ჟესტური ენა პირდაპირ არ იმეორებს კუთვნილებით-დანიშნულებითი შინაარსის სამეტყველო ქართულში არსებულ მოდელს. ამ ფუნქციით ქართულ ჟესტურ ენაში ხშირად გამოიყენება სიტყვა-ჟესტი „დანიშნულება“ და ამას მოწმობს „ქართული ჟესტური ენის ლექსიკონი“ (მახარობლიძე 2015).

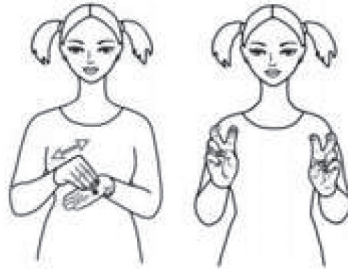
სურათი 3 სიტყვა-ჟესტი „დანიშნულება“

(მახარობლიძე 2015)

მაგალითად:

სურათი 4
ორნაწილიანი შესტი „საწერი“

წერა

დანიშნულება

(მახარობლიძე 2015, 1005)

„ქართული შესტური ენის ლექსიკონის“ (მახარობლიძე 2015) მიხედვით, შესტი „საწერი“ შედგება ორი ნაწილისგან – „წერა“ და „დანიშნულება“ (იხ. სურათი 4). თუ ამ სიტყვას კომპოზიტურ მოცემულობად არ გავიაზრებთ, მისი ეს უკანასკნელი ნაწილი შეგვიძლია მივიჩნიოთ დესტინაციურ აფიქსად.

ჩნდება კითხვა – რამდენად დასაშვებია ამ შესტის („დანიშნულება“) აფიქსად მიჩნევა? ან ზუსტად რა მორფოსემანტიკური ფუნქცია/ფუნქციები აქვს მას? აღნიშნულ შეკითხვებზე პასუხის გაცემა მნიშვნელოვანია ქართული შესტური ენის ლინგვისტური ანალიზისთვის.

წინამდებარე კვლევა დიდწილად ეყრდნობა „ქართული შესტური ენის ლექსიკონს“ (მახარობლიძე 2015), რომელიც გამოყენებულია კვლევისთვის საჭირო ლექსიკური ერთეულების წყაროდ. ლექსიკონში მოცემული 4 000 ერთეულიდან 87 ლექსიკური ერთეული შეიცავს სიტყვა-შესტ „დანიშნულებას“. ეს კი ლექსიკონის არც თუ ისე მცირე წილს (2%-ზე მეტს) შეადგენს.

5. დანიშნულების შესტი ქართულ შესტურ ენაში

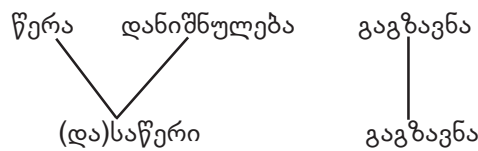
5.1 დანიშნულების შესტის პოზიცია

თავდაპირველად გავარკვიოთ დანიშნულების შესტის პოზიცია. შემთხვევების აბსოლუტურ უმრავლესობაში (გაანალიზებული 91 სალექსიკონო ერთეულიდან 89 შემთხვევაში) იგი გვხვდება შესტის შე-

მადგენელი ნაწილების ბოლო პოზიციაზე; როგორც წესი, დაერთვის იმ სიტყვა-ფესტს, რომელმაც უნდა შეიძინოს კუთვნილებით-დანიშნულებითი შინაარსი. დანიშნულების ფესტი შუაში შეიძლება მოექცეს მხოლოდ კომპოზიტების შემთხვევაში, როდესაც ის კომპოზიტში შემავალი პირველი სიტყვის ბოლო პოზიციაზეა, როგორც მორფემული ნაწილი, მაგალითად:

სურათი 5

რთული ფესტი „რედაქცია“

(მახარობლიძე 2015, 924)

როგორც მაგალითზე (იხ. სურათი 5) ვხედავთ, სიტყვა რედაქცია კომპოზიტურია და შედგება ფესტებისგან „(და)საწერი“ და „გაგზავნა“. ამ შემთხვევაში ფესტი „დანიშნულება“ სიტყვა „(და)საწერის“ მორფემული ნაწილია, რის გამოც იგი ორი სიტყვისგან („(და)საწერი“ და „გაგზავნა“) შემდგარი კომპოზიტის („რედაქცია“) შუაში მოექცა. შესაბამისად, შეიძლება მყარად ითქვას, რომ მას აქვს ფიქსირებული ადგილი – აუცილებლად მოსდევს ზუსტად იმ სიტყვას, რომელმაც უნდა შეიძინოს კუთვნილებით-დანიშნულებითი შინაარსი.

5.2. დანიშნულების ფესტის მორფო-სემანტიკა

დანიშნულებითი აფიქსის მიერ წარმოებული სიტყვები, ვფიქრობთ, რომ შეიძლება დაიყოს შემდეგ ჯგუფებად:

ა. არსებითი სახელისგან წარმოებული ზედსართავი სახელები – „საბრძოლო“, „სანატრელი“, „აზიური“, „პრობლემური“, „ფსიქიკური“ და სხვ. (აფიქსის გამოყენების შემთხვევების 47%).

სურათი 6

საბრძოლო

ომი

დანიშნულება

(მახარობლიძე 2015, 947)

წარმოდგენილ მაგალითზე (იხ. სურათი 6) ძირითად ჟესტს „ომი“ ერთვის ჟესტი „დანიშნულება“ და მიღებულია „საბრძოლო“. ამ შემთხვევაში „ომი“ და „ბრძოლა“ გაიგივებულია და შეიძლება ითქვას, რომ არსებითი სახელისგან („ომი“) მიღებულია ზედსართავი სახელი („საბრძოლო“).

სურათი 7

სამედიცინო

ექიმი

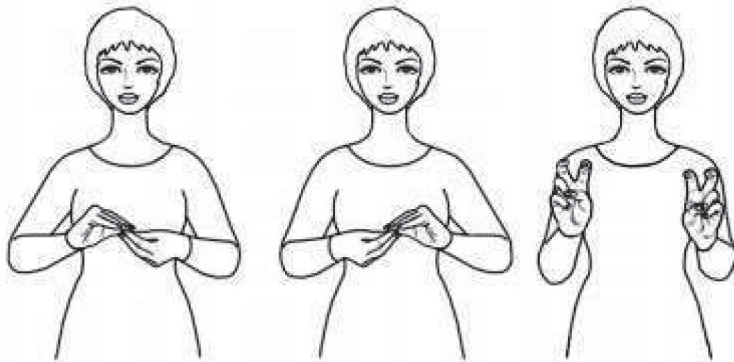
დანიშნულება

(მახარობლიძე 2015, 947)

მსგავსია კიდევ არაერთი სიტყვა-ჟესტის წარმოება, მაგალითად, „სამედიცინო“ (იხ. სურათი 7). ძირითად ჟესტს „ექიმი“ ერთვის ჟესტი „დანიშნულება“ და მიღებულია ზედსართავი სახელი „სამედიცინო“.

ზოგჯერ დანიშნულების ჟესტი აწარმოებს სამეტყველო ქართულში არსებული პოლიფუნქციური „-ურ“ სუფიქსის მქონე ზედსართავი სახელების ნაწილსაც (მაგალითად, „აზიური“, „პრობლემური“, „ფსიქიკური“ და სხვ.). აქ იგულისხმება არა „სა-ურ“ ცირკუმფიქსით წარმოებული სახელები, არამედ მხოლოდ „-ურ“ სუფიქსით წარმოებული ზედსართავი სახელები.

სურათი 8 პრობლემური

პრობლემა

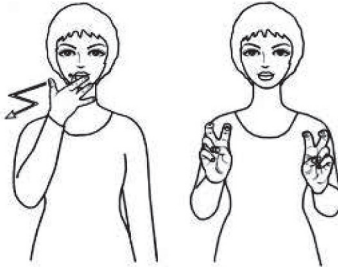
დანიშნულება

(მახარობლიძე 2015, 901)

მაგალითზე (იხ. სურათი 8) ჯერ გამოსახულია სიტყვა „პრობლემა“, ბოლოს – ჟესტი „დანიშნულება“, ხოლო ჯამში მიღებულია სიტყვა – „პრობლემური“. აღსანიშნავია, რომ წარმომავლობის მაწარმოებელი აფიქსები თავიანთი სემანტიკით სამეტყველო ქართულშიც ახლოს დგას დანიშნულებითობასთან, მაგალითად, „პოლიტიკური“ – პოლიტიკისთვის დანიშნული – პოლიტიკასთან დაკავშირებული (იხ. სურათი 9).

სურათი 9

პოლიტიკური

პოლიტიკა დანიშნულება

(მახაროზიძე 2015, 895)

ბ. არსებითი სახელისგან წარმოებული სხვა არსებითი სახელები, მაგალითად, „სააგენტო“, „საკონსულო“, „გამანადგურებელი“ და სხვ. (აფიქსის გამოყენების შემთხვევების 41%).

სურათი 10

სააგენტო

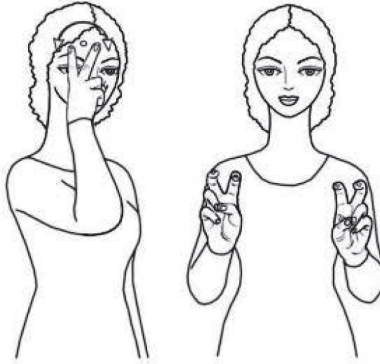
აგენტი დანიშნულება

(მახაროზიძე 2015, 944)

წარმოდგენილ მაგალითში (იხ. სურათი 10) სიტყვა-ჟესტ „აგენტს“ დაემატა ჟესტი „დანიშნულება“ და მიღებულია დანიშნულებითი შინაარსის სიტყვა „სააგენტო“.

სურათი 11

საკონსულო

კონსული

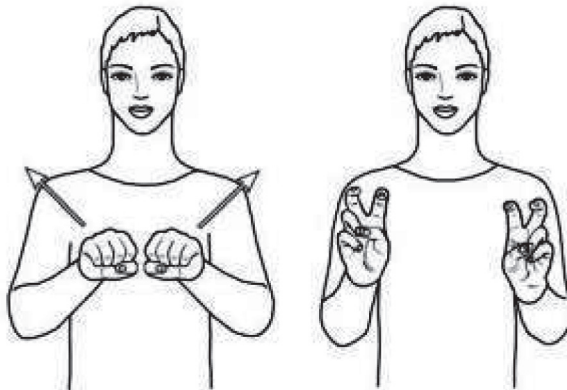
დანიშნულება

(მახარობლიძე 2015, 966)

მოცემულ მაგალითში (იხ. სურათი 11) სიტყვა-ჟესტ „კონსულს“ დაემატა ჟესტი „დანიშნულება“ და აქაც მიღებულია დანიშნულებითი სემანტიკის მქონე სიტყვა „საკონსულო“.

სურათი 12

გამანადგურებელი

აფეთქება დანიშნულება

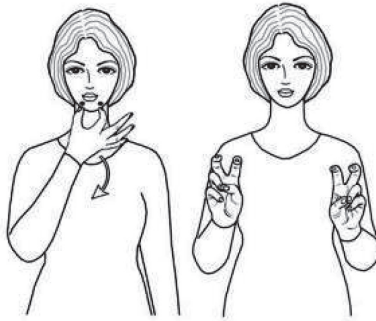
(მახარობლიძე 2015, 243)

წარმოდგენილ მაგალითში (იხ. სურათი 12) სიტყვა-ჟესტ „აფეთქებას“ დაემატა ჟესტი „დანიშნულება“ და მიღებულია სიტყვა „გამანადგურებელი“ – აფეთქებისთვის, განადგურებისთვის დანიშნული.

გ. ზედსართავი სახელისგან წარმოებული სახელები, მაგალითად, „სილამაზე“, „სიდიდე“, „სივიწროვე“ (აფიქსის გამოყენების შემთხვევების მხოლოდ 12%). ზოგადად, ზედსართავი სახელისგან აბსტრაქტული სახელების წარმოება არაერთ ენაშია შენიშნული.

სურათი 13

სილამაზე

ლამაზი დანიშნულება

(მახარობლიძე 2015, 1024)

მოცემული მაგალითის (იხ. სურათი 13) მიხედვით, ძირითად სიტყვა-ჟესტს „ლამაზი“ ემატება ჟესტი „დანიშნულება“ და მიიღება აბსტრაქტული არსებითი სახელი „სილამაზე“. მსგავსად იწარმოება ამ ჯგუფის სხვა აბსტრაქტული სახელებიც, მაგალითად, „სივიწროვე“ (იხ. სურათი 14).

სურათი 14

სივიწროვე

ვიწრო

დანიშნულება

(მახარობლიძე 2015, 1022)

თვალსაჩინო ფონეტიკური მსგავსების მიუხედავად, სამეტყველო ქართულში ცირკუმფიქს „სი-ე“ სემანტიკური კავშირი არ აქვს არსებულ კუთვნილებით-დანიშნულებითი შინაარსის მქონე ცირკუმფიქსებთან („სა-ე“, „სა-ო...“). თუმცა საინტერესოა ის გარემოება, რომ იქ, სადაც სამეტყველო ქართულში გამოყენებულია ცირკუმფიქსი „სი-ე“, შესტურში ხშირად გამოყენებულია დანიშნულების შესტი. ეს განპირობებულია როგორც სამეტყველო ქართულის გავლენით („სი-ე“ აბსტრაქტული სახელების მაწარმოებელი ცირკუმფიქსისა და კუთვნილებით-დანიშნულებითი ცირკუმფიქსების ფონეტიკური მსგავსებით), ისე ქართულ შესტურ ენაში მორფემების ნაკლებობით. ქართულ შესტურ ენაში საკმაოდ ხშირია ერთი მორფემის გამოყენება სხვადასხვა ფუნქციით. სამეტყველო ქართულ ენაში კუთვნილებით-დანიშნულებითი შინაარსის გამოხატვისას სხვადასხვა აფიქსების გამოყენებით ნიუანსური განსხვავებების არსებობა უცხოა ქართული შესტური ენისთვის და ყველა მსგავს შემთხვევაში დანიშნულების შესტი გამოიყენება. წარმოდგენილი ჯგუფების ანალიზის საფუძველზე კი იკვეთება, რომ იგივე შესტი გამოყენებულია სხვა მნიშვნელობებითაც. როგორც უკვე აღინიშნა, ამ მხრივ ქართული შესტური ენა არ იმეორებს სამეტყველო ქართულის მოდელს.

წარმოდგენილი სამი ჯგუფიდან უკანასკნელი (ზედსართავი სახელისგან წარმოებული სახელები) ყველაზე მცირეა, დანარჩენი ორი კი საკმაოდ დიდი. აღსანიშნავია, რომ ორივე დიდ ჯგუფში მკვეთრად ჭარბობს დანიშნულებითი შინაარსის მქონე ზედსართავი თუ არსებითი სახელები. ჯგუფებს შორის სიხშირეების განაწილება წარმოდგენილია ცხრილში (იხ. სურათი 15).

სურათი 15

ჯგუფი	ლექსიკური ერთეულების რაოდენობა	სიხშირე
არსებითი სახელისაგან წარმოებული ზედსართავი სახელი	41	47%
არსებითი სახელისაგან წარმოებული სხვა არსებით სახელები	36	41%
ზედსართავი სახელისაგან წარმოებული სახელები	10	12%

ცხრილი შედგენილია სალექსიკონო ერთეულების რაოდენობრივი ანალიზის შედეგად და არ ასახავს საუბრის დროს გამოყენების სიხშირეს, რომელიც მომავალში შესაძლებელია დადგინდეს კორპუსული კვლევებით.

ჯგუფების მიხედვით შესტის დინამიკაში (როგორც შესტის ფონოლოგიურ მახასიათებელში) არ შეინიშნება არანაირი განსხვავება. დანიშნულების შესტის დინამიკა ყოველთვის ერთნაირია, თუმცა ენის ეკონომიზმის პრინციპიდან გამომდინარე, ზოგჯერ ეს შესტი საერთოდ გამოტოვებულია და შინაარსს ცხადყოფს კონტექსტი. ზოგჯერ მეტყველების დროს შესტი „დანიშნულება“ მცდარი ლოგიკით ჩანაცვლებულია შესტით „მრავალფეროვნება“. ასეთი ჩანაცვლება ვერ იქნება გამართლებული, რადგან ამ აფიქსებს აქვთ სხვადასხვა ფუნქცია.

5.3 დანიშნულების შესტის აფიქსური ხასიათი

სტატიის დასაწყისში, მეორე თავში („აფიქსები შესტურ ენებში“), წარმოდგენილია ძირითადი ლიტერატურა, რომელიც დაგვეხმარება დავადგინოთ:

– შეგვიძლია თუ არა ქართულ შესტურ ენაში არსებული შესტი „დანიშნულება“ მივიჩნიოთ მორფოლოგიურ დერივაციულ აფიქსად და ვუწოდოთ მას დანიშნულებითი აფიქსი. ცხადია, ამ სიტყვას შეუნარჩუნდება დამოუკიდებელი ლექსიკური მნიშვნელობაც კონკრეტულ შემთხვევებში, როდესაც იგი გამოყენებულია როგორც დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეული.

– განვიხილოთ დანიშნულების შესტი მეირის მიერ შესტური ენებისთვის ჩამოყალიბებული აფიქსური წარმოების თვისებების მიხედვით (Meir 2012, 83):

ა. ძირითად შესტს ემატება დამატებითი ფონოლოგიური ერთეული.

შესტი „დანიშნულება“ სწორედ ძირითად შესტს ემატება დამატებითი ფონოლოგიური ერთეულად, ისე როგორც ზემოთ განხილული მაგალითის შემთხვევაში ძირითად შესტს „კაცი“ დაემატა დამატებითი ერთეული – სუფიქსი „ერგატივის ნიშანი“. ამის მაგალითია ნებისმიერი ზემოთ განხილული შემთხვევა, მაგალითად, სურათი 10. როგორც ამ მაგალითიდან ჩანს, ძირითად სიტყვა-შესტს „აგენტი“ დამატებული აქვს დამატებითი ფონოლოგიური ერთეული – შესტი „დანიშნულება“. შეგვიძლია მივიჩნიოთ, რომ დანიშნულების შესტი აკმაყოფილებს პირველ მახასიათებელს და განვიხილოთ მომდევნო თვისებები.

ბ. სუფიქსს ახასიათებს გრამატიკალიზაცია, ანუ იგი ერთ დროს ლექსიკური ერთეული იყო, ახლა კი დელექსიკალიზებულია.

დანიშნულების შესტი, პირველი კრიტერიუმის მსგავსად, ამ კრიტერიუმსაც აკმაყოფილებს, რადგან მიღებულია ლექსიკური ერთეულისგან „დანიშნულება“ და ადგილი აქვს ამ შესტის დელექსიკალიზაციას. ისევე, როგორც ქართული შესტური ენის სხვა ზემოთ განხილული სუფიქსი „ერგატივის ნიშანი“ მიღებულია ლექსიკური ერთეულისგან – შესტისგან „ადამიანი“.

გ. შესტურ ენებში აფიქსებს აქვთ მხოლოდ დერივაციული ფუნქცია.

თუ დანიშნულების შესტს აფიქსად განვიხილავთ, იგი ცალსახად დერივაციული აფიქსია, რადგან სიტყვას მხოლოდ კი არ მიმოხრის, არამედ მნიშვნელობას უცვლის, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ შესტურ ენას აქვს ფლექსიური მორფემებიც (მახარობლიძე 2012, 234–243).

დ. სუფიქსის ფონოლოგიური მახასიათებლები, როგორც წესი, არ არის განპირობებული (მოტივირებული) რაიმე კონკრეტული კანონზომიერებით.

დანიშნულების შესტი აკმაყოფილებს ამ მეოთხე კრიტერიუმსაც, იგი არ არის იკონური შესტი, ანუ არ გადმოსცემს რაიმე საგნის ან მოქმედების ხატებას.

ე. როგორც უკვე აღინიშნა, აფიქსური წარმოება შესტურ ენებში ნაკლებად გავრცელებულია.

ვინაიდან ეს მეხუთე მახასიათებელი ზოგადად შესტური ენებისთვისაა მოცემული, მეირის მიხედვით, ამ საკითხზე აქ არ ვიმსჯელებთ.

ვინაიდან დანიშნულების შესტი აკმაყოფილებს მეირის მიერ წარმოდგენილ ყველა კრიტერიუმს, განვიხილოთ ეს შესტი სხვა პარამეტრების (მახარობლიძე 2019, 8) მიხედვითაც:

ა. შესტი უნდა იყოს დელექსიკალიზებული და, შესაბამისად, გრამატიკალიზებული, ანუ მას დაკარგული ან გაბუნდოვნებული უნდა ჰქონდეს პირველადი ლექსიკური მნიშვნელობა.

როგორც უკვე არაერთხელ აღინიშნა, დანიშნულების შესტი დექსიკალიზებულია და მიღებულია დექსიკური ერთეულისგან „დანიშნულება“.

ბ. შესტი უნდა იყოს ეროზირებული, ანუ მოსალოდნელია ცვლილება მისი შესრულების დინამიკაში, ან შესაძლოა ორხელიანი შესტი იქცეს ერთხელიანად.

„დანიშნულების“ შესტის შემთხვევაში შეინიშნება ეროზიის ტენდენცია, თუმცა ეროზიის პროცესი საკმაოდ ხანგრძლივია.

გ. მორფემას უნდა ჰქონდეს მკვიდრი ადგილი. ეს ნიშნავს, რომ მორფემა, რომელიც ხან შესტის წინ გვხვდება, ხან შესტის შემდეგ, ვერ იქნება მორფოლოგიური სუფიქსი.

დანიშნულების შესტი ამ კრიტერიუმსაც აკმაყოფილებს, რადგან მისი ადგილი ცალსახად ფიქსირებულია; იგი ყოველთვის მოსდევს ძირითად შესტს. დანიშნულების შესტის ადგილი დაწვრილებით უკვე განხილულია ზემოთ (თავში „დანიშნულების შესტის პოზიცია“).

დ. აუცილებელია მორფოსემანტიკური ნიშნის არსებობა, რაც ნიშნავს, რომ ამ აფიქსის დართვა სხვადასხვა შესტზე განაპირობებს კონკრეტული სემანტიკური მნიშვნელობის შეძენას.

დანიშნულების შესტს აქვს რამდენიმე მორფოსემანტიკური ნიშანი, რომელთაგანაც ყველაზე მკვეთრად გამოხატულია სიტყვისთვის დანიშნულებითობის შინაარსის შეძენა, რის შესახებაც უკვე ვისაუბრეთ ზემოთ (თავი 5.2).

დასკვნა

წინა თავში („დანიშნულების შესტის აფიქსური ხასიათი“) წარმოდგენილი მსჯელობის მიხედვით, შეიძლება ითქვას, რომ დანიშნულების შესტი სრულად ან ნაწილობრივ მაინც აკმაყოფილებს ყველა იმ კრიტერიუმს, რომელსაც უნდა აკმაყოფილებდეს, რათა იგი მივიჩნიოთ აფიქსად. ქართული შესტური ენის მასალა იძლევა საკმარის საფუძველს, რომ შემდგომში იგი განვიხილოთ დერივაციულ აფიქსად და ვუწოდოთ დანიშნულებითობის აფიქსი. მისი ძირითადი მორფოსემანტიკური ფუნქციაა დანიშნულებითი შინაარსის მექონე ზედსართავი თუ არსებითი სახელების წარმოება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული შესტური ენა ჩამოყალიბების ჯერ კიდევ აქტიურ ფაზაშია, ამიტომ მომავალი გვიჩვენებს, როგორ ჩამოყალიბდება დანიშნულებითი აფიქსი მორფოსემანტიკური თვალსაზრისით და როგორ განვითარდება ამ შესტის გრამატიკალიზაციისა და ეროზიის პროცესი.

დამოწმებანი

- მახაროზლიძე, თამარ. 2012. *ქართული ჟესტური ენა*. თბილისი.
- მახაროზლიძე, თამარ. 2019. *ქართული ჟესტური ენის ზმნის მორფოლოგია*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მახაროზლიძე, თამარ. 2015. *ქართული ჟესტური ენის ლექსიკონი*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მახაროზლიძე, თამარ. 2005. *დესტინაციურ სისტემათა ტიპოლოგია (ქართული და ბასკური ენების მასალა)*. თბილისი: ნეკერი.
- Bybee, Joan. 2003. Cognitive Processes in Grammaticalization. In *Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Vol. 2 of *The New Psychology of Language*, ed. Michael Tomasello, 145-167. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Haspelmath, Martin. 2004. On Directionality in Language Change with Particular Reference to Grammaticalization. In *Up and down the Cline 2: The Nature of Grammaticalization*, eds. Olga Fischer, Muriel Norde and Harry Perridon, 17-44. Amsterdam: Benjamins.
- Hopper, Paul. 1991. On Some Principles of Grammaticization. In *Focus on Theoretical and Methodological Issues*. Vol. 1 of *Approaches to Grammaticalization*, eds. Elizabeth Closs Traugott and Bernd Heine, 149-187. Amsterdam: Benjamins.
- Janzen, Terry. 2012. Lexicalization and Grammaticalization. In *Sign Language – An International Handbook*, eds. Roland Pfau, Markus Steinbach and Bencie Woll, 816-841. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110261325>
- Meir, Irit. 2012. Word Classes and Word Formation. In *Sign Language – An International Handbook*, eds. Roland Pfau, Markus Steinbach and Bencie Woll, 77-112. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110261325>
- Wilcox, Sherman. 2007. Routes from Gesture to Language. In *Verbal and Signed Languages: Comparing Structures, Constructs and Methodologies*, eds. Elena Pizzuto, Paola Pietrandrea and Raffaele Simone, 107-131. Berlin: Mouton de Gruyter.

Tamar Makharoblidze

Tamar Archvadze

Ilia State University

On Morphosemantics of the Destination Sign in GESL

Keywords: *destination, possession, purpose, affixes in GESL, derivation in GESL*

1. Introduction

It is only fairly recently that research in Georgian sign language (GESL) began. A number of fundamental pieces of research have already been published, among which is “Georgian Sign Language” (Makharoblidze 2012) – the very first grammar book of GESL, “Georgian Sign Language Dictionary” (Makharoblidze 2015), “GESL Verbal Morphology” (Makharoblidze 2019), and a selection of academic articles focused on related issues. Yet, despite these publications, there is a lot more to study.

According to scientific and language studies, literature, and accumulated data, affixation (a type of word formation) can be seen in GESL. The morphosemantics of the Destination Sign (an affix found in GESL) will be discussed in this paper. This article includes a review of the scientific literature on affixation in sign languages (SL), the ways to express possessive-destination-purpose semantics in GESL, and a discussion about the Destination Sign (DS) – whether it can be considered as a derivational affix or not.

The structure of the article is as follows: Chapter 1 is an Introduction, in which a general discussion about the research topic and the article structure is provided; Chapter 2 is a brief review of affixes in sign language; Chapter 3 is about possessive-destination-purpose semantics in spoken Georgian; Chapter 4 presents a description of the possessive-destination-purpose semantics in GESL; Chapter 5 consists of three sub-chapters: 5.1. The position of the ‘Destination Sign’ (DS), 5.2. DS Morphosemantics, 5.3. Features of DS affixation, and; Chapter 6 offers a conclusion followed by the bibliography.

2. Affixes in sign languages

In general, morphological processes in spoken or sign languages are either sequential or simultaneous. For example, use of case markers in spoken languages is a sequential morphological operation, but “in a simultaneous morphological operation, meaningful units are added not by attaching segments but rather by changing them.” For example, in English, the plural ‘feet’ is inflected according to simultaneous morphological operation from its singular form ‘foot’. To the contrary, adding ‘-s’ to ‘leg’ to make its plural form is a sequential morphological operation (Meir 2012, 81).

Figure 1

(Makharoblidze 2019, 89)

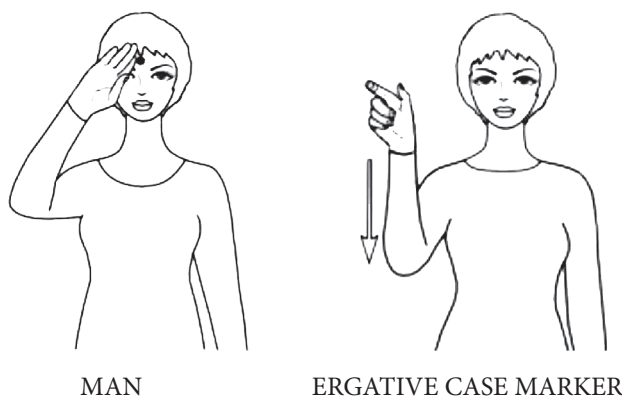
Spoken languages show a preference towards sequential processes, but sign languages show a preference for simultaneous morphological operations, e.g. “a change in the movement pattern of a sign” (Meir 2012, 81). For example:

Forms of the verb SAY, with the same subject but a different object, are shown in Figure 1. Each sign is different in terms of hand orientation: to the body for the first-person object, to the front for the second-person object, and to the side for the third-person object. The difference in such hand orientation might be a relevant example of simultaneous morphological operation.

Affixation is uncommon in sign languages, but still exists (Meir 2021, 82). For example:

Figure 2

MAN-ERG

(Makharoblidze 2015, 61; 2019, 54)

Two signs are shown in Figure 2: MAN and ERGATIVE - together considered as the ergative form for the word MAN. Ergative existence in GESL is a result of Spoken Georgian. However, one aspect needs to be highlighted: unlike Spoken Georgian, in GESL, ergative forms exist only for human class nouns.

The feature list of affixation (a sequential morphological operation) in sign languages varies according to scientist, for example, Meir considers the following features:

- a. An additional phonological item is added to the main sign. According to the example above, an additional item, the suffix ERGATIVE, is added to the main sign MAN.
- b. Grammaticalization of suffixes, which means they were considered as lexical units before and when they are delexicalized. For example, the suffix ERGATIVE in GESL comes from the lexical unit HUMAN. As shown, the process of grammaticalization in sign languages is similar to the same process in spoken languages. Grammaticalization is widely discussed in spoken and sign languages by various authors. (Haspelmath 2004, 17–44; Hopper 1991, 149–187; Bybee 2003, 146; Janzen 2012, 816–841, and others)
- c. Affixes in sign languages are characterized by derivational functions only. However, GESL also shows inflectional morphemes. (Makharoblidze 2012, 234–243)
- d. Normally, phonological features of the suffix are not motivated by any specifications.

- e. Affixation in sign languages is uncommon, as mentioned above. (Meir 2012, 83)

According to a simpler definition, an affix is “a morpheme that recurs in many lexical items” and “does not appear as a free form” (Meir 2012, 103).

Some scientists argue that facial expression might be an affix in sign language (Janzen 2012, 827; Wilcox 2004, 119–147). It is obvious that in these cases, facial expression should cause a change in meaning. A discussion about mimic components will not be provided in this article, however, as GESL is mostly a manual-dominant language, which means that all the basic lexical-grammatical categories in this language are expressed with manual gestures.

To be recognized as a morphological affix, a sign should meet the following criteria:

1. A sign must be both delexicalized and grammaticalized, which means that lexical meaning is reduced;
2. A sign must be erosive, having changes in dynamics or when a two-handed sign becomes one-handed;
3. A sign must have a fixed position, which means being fixed before or after another sign;
4. A sign should have a clear morphosemantic meaning – adding this sign should add specific semantics to the word. (Makharoblidze 2019, 8)

Whether the DS (Destination Sign) in GESL is a morphological affix or not will be discussed according to the presented parameters.

3. Possessive-purpose destination semantics in spoken Georgian

Destination, as a morphosemantic category in spoken Georgian, appears in the case-system, conjugation, noun derivation and adpositions (Makharoblidze 90, 2005). In this article, destination is used in terms of possessive and/or purpose semantics, but not in its other meaning – location (for example, *he reached the destination*). Both nominal and verbal destinations exist in spoken Georgian. The nominal destination might be inflective, for example, in the semantics of specific cases (dative, genitive, adverbial), or in postposition –*tvis* (including its dialect variations). The nominal destination might also be derivational, expressed in the possessive-purpose destination system of spoken Georgian: the circumfixes *sa-e*, *sa-o*, *sa-et*, *sa-ur*, the suffix *-ad*, and others.

The sense of possessive-purpose destination semantics is much more salient when the *sa-e* or *sa-o* circumfix is used, while in the *sa-et* or *sa-ur* circumfixes, such semantics are reduced (Makharoblidze 90–91, 2005). For example,

sa-axalc'l-o (intended for the new year) has strictly more possessive-purpose destination semantics than *sa-ganž-ur-i* (treasure, treasure-house), which is derived from the circumfix *sa-ur*. Yet, all the circumfixes mentioned above add possessive-purpose destination semantics to the words, with some very small differences.

4. Possessive-purpose destination semantics in GESL

Possessive-purpose destination semantics and its morphological expression are among the topics of GESL research. Possessive-purpose destination semantics found in spoken Georgian (discussed in the previous chapter) can be conveyed in GESL through various means. It is important to note that GESL does not replicate the lexical and grammatical models of spoken Georgian to convey possessive-purpose destination semantics. The sign 'destination' is often used to refer to the same semantics as the abovementioned circumfixes in spoken Georgian, this might also be concluded according to the "Georgian Sign Language Dictionary".

Figure 3

DESTINATION

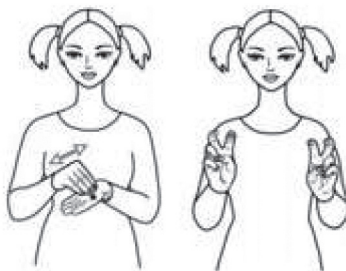

(Makharoblidze 2015)

For example:

Figure 4

SAC'ERI intended for writing

WRITE

DS

(Makharoblidze 2015, 1005)

According to the “Georgian Sign Language Dictionary” (Makharoblidze 2015), the sign SAC'ERI contains two parts: ‘WRITE’ and DS – Destination marker (See Figure 4), when this sign is not considered as a composed one.

Is it possible to consider DS as an affix? Exactly which morphosemantic function(s) does it have? Answering these questions is important for a linguistic analysis of GESL.

The main source of lexical units for the research below is the “Georgian Sign Language Dictionary” (Makharoblidze 2015). DS is a part of numerous lexical units – 87 words (more than 2%) out of 4000 units presented in the dictionary.

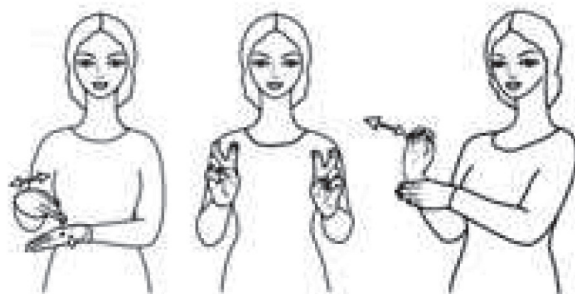
5. Destination Sign (DS) in GESL

5.1 DS position

The position of DS will be discussed first. In the vast majority of cases (89 out of 91 lexical items analyzed), DS is found in the last position of the sign components, and is usually attached to the sign that has to acquire the possessive-purpose destination semantics. DS is found in the middle of the sign components only when those components form a composite form in which DS, as a morpheme, is in the last position of the first component of the composite, for example:

Figure 5

REDAKC'IA
composite EDITORIAL OFFICE

WRITE
intended for writing

SEND
to send

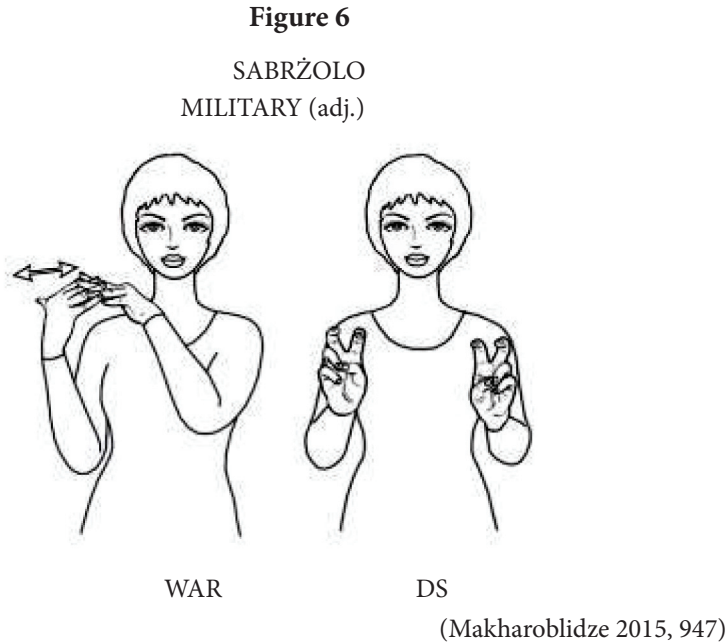
(Makharoblidze 2015, 924)

According to Figure 5, the word EDITORIAL OFFICE is a composite and consists of two signs: WRITE + DESTINATION (DS) and SEND. In this case, DS is a morpheme in the first part of the word, and for this reason, it is placed in the middle of a composite (EDITORIAL OFFICE) consisting of two words. It is obvious that this sign has a fixed place – it necessarily follows the word that has to acquire the possessive-purpose destination semantics.

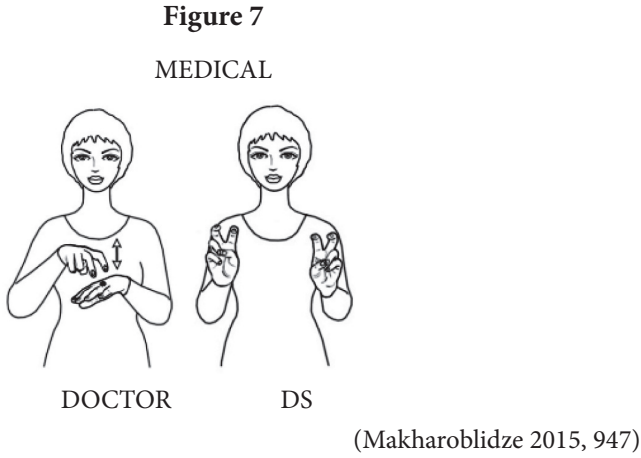
5.2. DS Morphosemantics

The words produced by DS as an affix might be divided into the following groups:

A. Adjectives derived from nouns, for example: 'sabržolo' (military), 'azi-uri' (Asian), 'problemuri' (problematic), 'psikik'uri' (psychic) and others (47% out of all the cases where DS is used).

In Figure 6, the main sign WAR is followed by DS, and thus the possessive-purpose destination form MILITARY (*sabržolo*) is produced. In this case, it might be concluded that the adjective MILITARY is derived from the noun WAR.

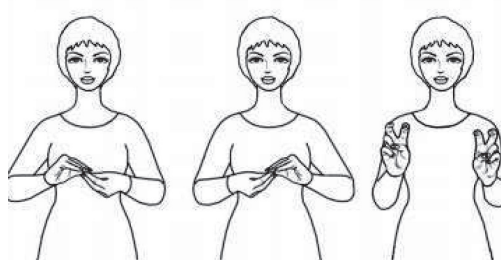
The same rule applies to other signs as well, for example: MEDICAL (*samedicino*). The main sign DOCTOR is followed by DS, and in that way, the adjective MEDICAL is produced (See Figure 7).

DS in GESL is rarely used in the way the suffix of spoken Georgian is. The

-ur suffix produces adjectives of origin or lookalike semantics, for example, *azi-ur-i* (Asian), *problem-ur-i* (problematic), *psikik'-ur-i* (psychic), etc. It is important to note that the *-ur* suffix is different from the *sa-ur* circumfix.

Figure 8

PROBLEMATIC

PROBLEM

DS

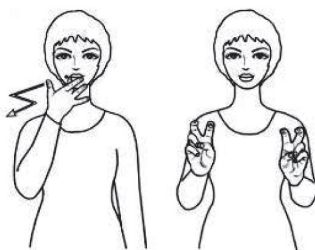
(Makharoblidze 2015, 901)

The first and the second pictures of Figure 8 show the sign PROBLEM, while the third shows DS. Together, they produce the word PROBLEMATIC. The same framework presents this group, which forms words with the mentioned content.

It is worth highlighting that affixes of origin are semantically close to the destination, for example, *polit'ik'uri* (political), which means connected to politics or intended for politics (See Figure 9). In spoken Georgian, this word is produced by the suffix of origin *-ur*.

Figure 9

POLITICAL

POLITICS

DS

(Makharoblidze 2015, 895)

B. Nouns derived from other nouns, for example: ‘*saagent’o*’ (*agency*), ‘*sak’onsulo*’ (*consulate*), ‘*gamanadgurebeli*’ (*fighter*), and others (41% of all cases where DS is used).

(Makharoblidze 2015, 944)

Figure 10 shows that the main sign AGENT followed by DS, meaning AGENCY is produced with possessive-purpose destination semantics.

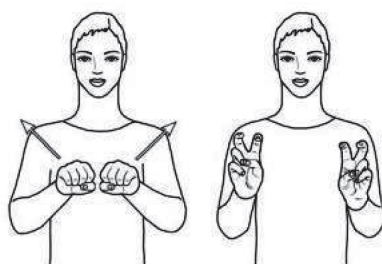

(Makharoblidze 2015, 966)

Figure 11 shows that DS following the main sign CONSUL adds possessive-purpose destination semantics and produces a new lexical item CONSULATE – the office of a consul.

Figure 12

FIGHTER

EXPLODE

DS

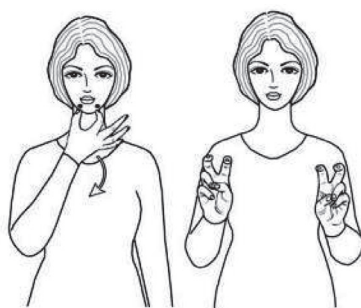
(Makharoblidze 2015, 243)

As shown in Figure 12, adding DS to the sign EXPLODE forms a new sign FIGHTER (not in terms of profession, but in terms of *fighter aircraft, fighter aeroplane – something that has the purpose of exploding something*).

C. Nouns derived from adjectives, for example: ‘*silamaze*’ (*beauty*), ‘*sidide*’ (*largeness*), ‘*sivic’rove*’ (*narrowness*) and others (only 12% out of all the cases where DS is used). GESL is not unique in terms of producing abstract nouns from adjectives. This is similar to the spoken languages.

Figure 13

BEAUTY

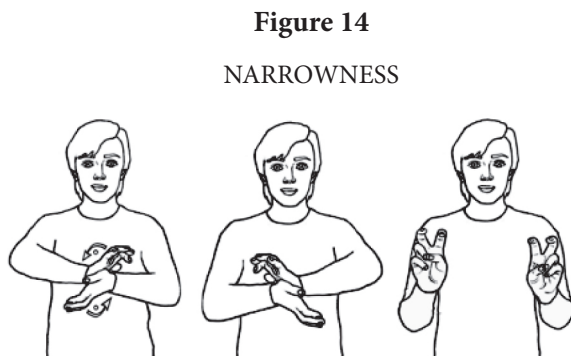

BEAUTIFUL

DS

(Makharoblidze 2015, 1024)

According to Figure 13, BEAUTY consists of two parts: the main sign BEAUTIFUL and DS. The same framework applies to nouns of the same group, for example, NARROWNESS (Figure 14).

NARROW

DS

(Makharoblidze 2015, 1022)

Although the circumfix *si-e* (used in abstract nouns in spoken Georgian, for example, *silamaze* – BEAUTY or *sivic'rove* – NARROWNESS) is phonetically similar to the *sa-e* circumfix, they do not have any connection semantically. But still, GESL also uses DS instead of the *si-e* circumfix. The reason is, first of all, the influence of spoken Georgian – the phonetic similarity of the circumfixes *si-e* and *sa-e*; and secondly, the lack of morphemes in GESL. For this reason, GESL often uses the same morpheme to refer to the different semantics. The same morpheme DS is used instead of all four circumfixes (*sa-e*, *sa-o*, *sa-et*, *sa-ur*), and sometimes instead of other morphemes as well. Thus, as mentioned above, GESL does not replicate the lexical or grammatical models of spoken Georgian.

Group C (nouns derived from adjectives) is the smallest of the three groups. Others include many more lexical units. It is worth nothing that the adjectives or nouns with possessive-purpose destination semantics are in the vast majority of lexical units in Group A and Group B (Figure 15 shows detailed results).

Figure 15

Group	Number of lexical unit	Frequency
Adjectives derived from nouns	41	47%
Nouns derived from other nouns	36	41%
nouns derived from Adjectives	10	12%

The chart represents the frequency of use of DS in the GESL explanatory dictionary, not in real dialogue, which might be analyzed in future corpus research.

No difference was found in terms of sign dynamics (the phonological features of a sign) between the abovementioned three groups. The dynamics of DS are always the same, but according to the linguistic economy principle, sometimes, when the context makes the meaning obvious, the destination affix is fully removed. In some cases, the destination affix is mistakenly replaced by the sign VARIETY. Replacement like this is unexpected as these affixes do not share the same semantics.

5.3 Affix features of DS

The main literature for this is presented in Chapter 2 (“Affixes in sign languages”). This literature can help us to determine whether DS in GESL can be considered as an affix with derivational features or not. As mentioned above, DS is a possessive-purpose destination affix. This sign will retain its original lexical meaning in specific cases when it is used as an independent lexical unit.

Below, we review the affixation feature list developed by Meir (Meir 2012, 83) for further information, see Chapter 2) and apply it to DS:

A. An additional phonological item is added to the main sign.

DS is added to the main sign as an additional phonological unit similar to the above-mentioned example - the suffix ERGATIVE was added to the main sign MAN. The cases mentioned above are similar to this. For example, Figure 10 shows that the main sign AGENT is followed by DS. Thus, DS perfectly meets the first parameter.

B. Grammaticalization of suffixes, which means they were considered as lexical units before and now are delexicalized.

DS also meets this parameter as it comes from the lexical unit DESTINATION. It is similar to other GESL suffixes, for example, an ergative marker that comes from the lexical unit sign HUMAN.

C. Affixes in sign languages are characterized by derivational functions only.

If DS is considered as an affix, it is the derivational one since it does not inflect, but changes the meaning of the word. Inflectional morphemes are found in GESL too (Makharoblidze 2012, 234–243).

D. Normally, phonological features of the suffix are not motivated by any specifications.

DS is not incompatible with this feature either, since the sign is not iconic.

E. Affixation in sign languages is uncommon, as mentioned above.

Discussion about the fifth feature will not be provided here since it is a feature for sign languages generally, not for a specific affix.

DS meets all the criteria presented by Meir. The sign can furthermore be considered according to other parameters (Makharoblidze 2019, 8):

- **A sign must be both delexicalized and grammaticalized, which means that lexical meaning is educed.**

As already mentioned, DS is a delexicalized sign which comes from the lexical unit DESTINATION;

- **A sign must be erosive, which means having changes in dynamics or where a two-handed sign becomes one-handed.**

A tendency to erosion can be seen in the case of DS, although, the process of erosion is long-term;

- **A sign must have a fixed position, which means being fixed before or after another sign.**

DS meets this criterion too, as its place is fixed, and it always follows a basic sign. The position of DS has already been discussed above (Chapter 5.1.);

- **A sign should have a clear morphosemantic meaning - adding this sign should add a specific semantic to the word.**

DS has several morphosemantic meanings, of which the main one is adding a possessive-purpose destination semantic to the word (discussed above in Chapter 5.2).

6. Conclusion

According to the discussion in the chapter “Affix features of DS”, it can be concluded that DS fully or at least partially meets all the criteria necessary to consider it as an affix. The material of GESL is sufficient to consider the sign as a derivational affix and name it as a ‘Destination affix’ - DS. Its main morphosemantic function is to produce nouns or adjectives with possessive-purpose destination semantics. It is noteworthy that GESL is still actively developing as a young language, and time will show how the DS will develop in terms of morphosemantics, and how the processes of grammaticalization and sign-erosion will be continued.

References

- Makharoblidze, Tamar. 2012. *Georgian Sign Language*. Tbilisi. მახარობლიძე, თამარ. 2012. ქართული ჟესტური ენა. თბილისი.
- Makharoblidze, Tamar. 2019. *GESL Verbal Morphology*. Tbilisi: Ilia State University Press. მახარობლიძე, თამარ. 2019. ქართული ჟესტური ენის ზმნის მორფოლოგია. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- Makharoblidze, Tamar. 2015. *Georgian Sign Language Dictionary*. Tbilisi: Ilia State University Press. მახარობლიძე, თამარ. 2015. ქართული ჟესტური ენის ლექსიკონი. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- Makharoblidze, Tamar. 2005. *Typology of Destination Systems (Georgian and Basque Data)*. Tbilisi: Nekeri. მახარობლიძე, თამარ. 2005. დესტინაციურ სისტემათა ტიპოლოგია (ქართული და ბასკური ენების მასალა). თბილისი: ნეკერი.
- Bybee, Joan. 2003. Cognitive Processes in Grammaticalization. In *Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Vol. 2 of *The New Psychology of Language*, ed. Michael Tomasello, 145-167. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Haspelmath, Martin. 2004. On Directionality in Language Change with Particular Reference to Grammaticalization. In *Up and down the Cline 2: The Nature of Grammaticalization*, eds. Olga Fischer, Muriel Norde and Harry Perridon, 17-44. Amsterdam: Benjamins.
- Hopper, Paul. 1991. On Some Principles of Grammaticization. In *Focus on Theoretical and Methodological Issues*. Vol. 1 of *Approaches to Grammaticalization*, eds. Elizabeth Closs Traugott and Bernd Heine, 149-187. Amsterdam: Benjamins.
- Janzen, Terry. 2012. Lexicalization and Grammaticalization. In *Sign Language – An International Handbook*, eds. Roland Pfau, Markus Steinbach and Bencie Woll, 816-841. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110261325>
- Meir, Irit. 2012. Word Classes and Word Formation. In *Sign Language – An International Handbook*, eds. Roland Pfau, Markus Steinbach and Bencie Woll, 77-112. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110261325>
- Wilcox, Sherman. 2007. Routes from Gesture to Language. In *Verbal and Signed Languages: Comparing Structures, Constructs and Methodologies*, eds. Elena Pizzuto, Paola Pietrandrea and Raffaele Simone, 107-131. Berlin: Mouton de Gruyter.

**მომთაბარეები იმპერიებს შორის:
ჰუნები და ალანები ლაზიკის ომში (VI ს.)**

საკვანძო სიტყვები: *ჰუნები, ალანები, მომთაბარეები, ბიზანტია, სასანიანები, ლაზიკა*

გვიანანტიკურ ხანაში, ბიზანტია და სასანური ირანი გამუდმებით იბრძოდნენ ერთმანეთთან სასაზღვრო ტერიტორიებისთვის. ლაზიკისა და იბერიის სამეფოები ხან ერთი, ხან მეორე იმპერიის მოკავშირეები ან ვასალები იყვნენ, იმის მიხედვით, თუ რა პოზიციები ეკავათ მებრძოლ მხარეებს კავკასიაში. VI საუკუნეში სასანიანებსა და ბიზანტიელებს ორი ხანგრძლივი ომი ჰქონდათ კავკასიაში ბატონობისთვის: იბერიის ომი (526–532 წწ.) და ლაზიკის ომი (541–562 წწ.).¹

532 წელს იუსტინიანეს დიპლომატიებმა შეძლეს სასანურ ირანთან მშვიდობის დამყარება. შაჰმა ხოსრო I-მა ლაზიკისა და სომხეთის ციხესიმაგრეები ბიზანტიელებს დაუბრუნა, სანაცვლოდ კი, იუსტინიანემ მათ 11 000 ფუნტი ოქროს კონტრიბუცია გადაუხადა.² ირანელებმა, თავის მხრივ აღნიშნეს, რომ ეს ოქრო კავკასიის უღელტეხილების დაცვას მოხმარდებოდა (Greatrex and Lieu 2002, 96). უღელტეხილების დაცვა მნიშვნელოვანი იყო მომთაბარეთა შემოტევების აღსაკვეთად და გასაკონტროლებლად, თუმცა ზოგჯერ მათ ძალებს იმპერიები სათავისოდაც იყენებდნენ. „საუკუნო ზავის“ შემდეგ, მოკლე დროით, იუსტინიანემ თავის ძირითად ძალებს თავი მოუყარა, რათა ჩრდილოეთ აფრიკაში ვანდალების, ხოლო იტალიაში ოსტგოთების წინააღმდეგ დაეწყო შეტევა.³

1 უფრო ვრცლად იხ. Mitchell, 2015 Dignas and Winter 2007; Daryaei 2009.

2 სასანური ირანის შაჰი ხოსრო I აღნიშნავდა, რომ კონტრიბუცია კავკასიის უღელტეხილების დასაცავად იყო საჭირო (Greatrex and Lieu 2002, 96).

3 იუსტინიანეს მიეცა შესაძლებლობა, ძალების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც

ბიზანტიელებმა მათი გავლენის ქვეშ მოქცეულ ლაზიკაშიც უკეთ მოიკიდეს ფეხი. აქ ისინი მნიშვნელოვან, სტრატეგიული მდებარეობის მქონე ციხესიმაგრეებს აკონტროლებდნენ. იუსტინიანემ ააღორძინა პეტრას ციხე-ქალაქი, რომელიც ეკონომიკის მონოპოლიზების პოლიტიკის გასაძაღრებლად უმნიშვნელოვანეს ცენტრად იქცა. პროკოპი კესარიელის მიხედვით, ამან გამოიწვია ადგილობრივების დიდი უკმაყოფილება, აჯანყება და სასანური ირანის მხარეს გადასვლა.⁴ ლაზი ელჩების ვიზიტის შემდეგ, პროკოპის გადმოცემით, აღინიშნა ყველა სიკეთე, რასაც ლაზიკა მოუტანდა ირანს, მათ შორის ის რომ „რომელთა მიწების ყოველწლიური ძარცვა მეზობელ ბარბაროსთაგან მისი კონტროლის ქვეშ იქნებოდა“ (Prokopios 2014, 106).

ხოსრომ გადაწყვიტა, გამოეყენებინა მოცემული შესაძლებლობა, ლაშქარი შეკრება და განაცხადა, თითქოს იბერიაში ჰუნების შემოტევის საფრთხის ასარიდებლად მიდიოდა (Evans 1996, 158), სინამდვილეში კი, ლაზების დახმარებით, ლაზიკაში შეიჭრა. 541 წელს სასანიანებმა ალყა შემოარტყეს და აიღეს პეტრა. პეტრას პირველი ალყა ლაზიკის ომის პირველი მნიშვნელოვანი ბრძოლა იყო, ომის, რომელიც 21 წელი გაგრძელდა (541–562 წწ.). მალე გუბაზ II-მ, ლაზთა მეფემ, აღმოაჩინა რომ ირანელთა მბრძანებლობა ბიზანტიურზე უარესი იყო.⁵

ლაზებმა და ბიზანტიელებმა ირანის წინააღმდეგ კავშირი განაახლეს. გაერთიანებულმა ლაზურ-ბიზანტიურმა ძალებმა ნელ-ნელა დაიწყეს დაკარგული პოზიციების დაბრუნება. მათ ირანელები ცხენისწყალთან (ჰიპისთან) ბრძოლაში დაამარცხეს 550 წელს, მომდევნო წელს კი, პეტრა აიღეს და დაანგრეს.⁶ პეტრას ალყა, ლაზიკის ომის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მონაკვეთია. როგორც პიტერ ჰიზერი აღნიშნავს, პეტრას დაცემის შემდეგ სასანიანებს მხოლოდ მცირე ტაქტიკური წარმატებები ჰქონდათ კავკასიაში, ასე რომ, იუსტინიანეს შეეძლო, უფრო მშვიდად მოეხდინა თავისი ძალების კონცენტრირება იტალიაში (Heather 2018, 265). თუმცა, ხოსროს დამარცხების აღიარე-

აღმოსავლეთის იცავდა, ჩრდილოეთ აფრიკისა და იტალიის სამხედრო კამპანიებისთვის გამოეყენებინა (Greatrex 2005, 488).

4 ბიზანტიელთა თვალსაზრისით, იმპორტ-ექსპორტის მონოპოლია, სამართლიანი იყო, რადგან ამით, ლაზები ისევ თავიანთი ქვეყნის უსაფრთხოებისთვის იხდიდნენ, რასაც აქ ბიზანტიური გარნიზონების ყოფნა უზრუნველყოფდა (Evans 1996, 158).

5 პროკოპის მიხედვით, ხოსრომ გუბაზთან, „რაც შეიძლება ჩუმად და უხმაუროდ“ გასასწორებლად, ასი ძლიერი მეომარიც კი გაგზავნა ერთგული სარდლის, ფარბიზის სარდლობით (Prokopios 2014, 137).

6 ირანელებს პეტრას შენარჩუნება ამ პოლიტიკურ, სტრატეგიულ სიტუაციაში ძვირი უჯდებოდათ: ყოველწლიურად ორი ექსპედიცია მაინც იყო საჭირო, რომელთაგან ერთი მაინც იქნებოდა განწირული (Heather 2018, 229).

ბა არ უნდოდა. ომის ეპიცენტრი ახლა ლაზიკის სამეფოს აღმოსავლეთ ნაწილს გახდა.⁷ სასანიანებმა გარკვეულ წარმატებებს მიაღწიეს მერმეროესა და ნახორაგანის სარდლობით, რომელთაც კარგად გამოიყენეს ბიზანტიელი და ლაზი მხედართმთავრების უთანხმოება. მიუხედავად იმისა, რომ ამას ბიზანტიელთაგან ლაზიკის მეფე გუბაზის მოკვლა მოჰყვა, ლაზები კვლავინდებურად ბიზანტიელების მხარეს დარჩნენ და მეფის მკვლელების დასჯა მოითხოვეს. გუბაზის უმცროსი ძმა, წათე II, ლაზიკის ტახტზე ავიდა. 556 წელს ბიზანტიურ-ლაზურმა ძალებმა სასანიანთა არმიის შეტევა მოიგერიეს ფასისთან. ბიზანტიელებს მოუხდათ მისიმიელთა აჯანყების ჩახშობაც ლაზიკის სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. ეს, რეალურად, ლაზიკის ომის ერთ-ერთი ბოლო ეპიზოდი იყო. მალე, სასანიანებსა და ბიზანტიელებს შორის დროებითი მშვიდობა დამყარდა, ხოლო 562 წელს ორმოცდაათწლიანი ზავი დადეს. ირანმა ფულადი კონტრიბუცია მიიღო ბიზანტიისგან, ლაზიკა ბიზანტიელთა გავლენის ქვეშ დარჩა. სადავო საკითხად დარჩა სვანეთი, ლაზიკის სამეფოს ყოფილი ვასალი. მის გარშემო, დიპლომატიური დავა კიდევ დიდხანს გაგრძელდა.

ლაზიკის ომი მრავალმხრივ საინტერესო მოვლენაა, როგორც პოლიტიკური, ისე სამხედრო და სოციალური ისტორიის თვალსაზრისით. ბიზანტიელების, ირანელებისა და ლაზების გარდა, მასში, ევრაზიის სტეპების მომთაბარე ხალხები, ჰუნები და ალანებიც იყვნენ ჩართულები. სტატიაში შესწავლილია მათი მონაწილეობის საკითხი ლაზიკის ომში.

მომთაბარეები ხალხთა დიდი გადასახლების ეპოქის (III–VI სს.) დროს და მას შემდეგ, გვიან შუა საუკუნეებამდე, აქტიურად მონაწილეობდნენ ახლო აღმოსავლეთსა და აღმოსავლეთ ევროპაში მიმდინარე დიდ სამხედრო დაპირისპირებებში. მომთაბარე ხალხების წარმატებას სამხედრო ასპარეზზე, ისტორიკოსი ჰიუ კენედი „მომთაბარეობის პარადოქსს“ უწოდებს (Kennedy 2003, 16–17). მათი მომთაბარე ცხოვრების წესი იყო ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი, რომელიც განაპირობებდა, რომ მათ ჰყავდათ უკეთესი მეომრები, ვიდრე მდიდარ, უკეთ ადმინისტრირებულ და გამართული სამხედრო სისტემის ქვეყნებს. მომთაბარეები სტეპებში ცხოვრობდნენ, საქონელს მწყემსავდნენ, ნადირობდნენ და ყოველდღიურად იწვრთ-

7 ჰიზერი მიუთითებს, რომ ლაზიკის ორი ვასალი, სვანეთი და სკვიმნია, ირანელთა კონტროლქვეშ მოექცა 551 წელს, როდესაც პეტრასკენ მიმავალი ექსპედიციის მეთაური მიხვდა, რომ იქ დროულად ვერ ჩავიდოდა და ლაშქრობის მიმართულება შეცვალა. ამან მომდევნო ხუთი წლის განმავლობაში განსაზღვრა ომის მსვლელობა, ბრძოლა საკვანძო სიმაგრეებისთვის და დიპლომატიური მანევრები ორივე მხრიდან, ლაზიკის ცალკეულ მიკრორეგიონებზე გავლენის მოსაპოვებლად (Heather 2018, 232).

ნებოდნენ ცხენოსნობასა და მშვილდოსნობაში. ყოველი მამაკაცი, რომელსაც პოტენციურად შეეძლო ბრძოლა, ომის დროს მეომრად განიხილებოდა.⁸ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ მცირერიცხოვან მომთაბარე ტომებს ზოგჯერ უფრო მაღალი სამხედრო პოტენციალი ჰქონდათ, ვიდრე იმ ქვეყნებს, რომელთაც თავს ესხმოდნენ. გვიანანტიკურ ხანაში ბიზანტიელებიცა და სპარსელებიც ცდილობდნენ, თავიანთ მოკავშირეებად ექციათ მომთაბარეები ან თავიანთი სამხედრო კამპანიებისთვის მაინც დაექირავებინათ მათი ცხენოსანი ჯარი. ჰუნები და ალანები მართლაც მონაწილეობდნენ ბიზანტიურ-სასანურ დაპირისპირებაში, ლაზიკის ომის (541–562 წწ.) სხვადასხვა ეტაპზე მათ ორივე იმპერიის მხარდამხარ უბრძოლიათ.

ალანები

მომთაბარე ირანულენოვანი ტომები, მათ შორის, ალანები, აორსები, როქსოლანები და იაზიგები, სარმატულ კონფედერაციას ეკუთვნოდნენ.⁹ რომაელებს პირველად I საუკუნეში შეხვდნენ, როდესაც, რომაელმა გეოგრაფმა, პომპონიუს მელამ ისინი ასე დაახასიათა: „[სარმატები] ჩაცმითა და შეიარაღებით ყველაზე ახლოს არიან პართიელებთან, ოღონდ მკაცრი ჰავის შესაბამისად, თვითონაც უფრო სასტიკნი არიან“ (Romer 1998, 110) როგორც მომთაბარეებს, მათ არ ჰქონდათ ურბანული ცენტრები და მომთაბარე ცხოვრებას მისდევდნენ: „ქალაქები არა აქვთ და არც მუდმივი საცხოვრებელი ადგილები. საითაც მიიზიდავენ საძოვრები, ანდა უკანდახეული ან დადევნებული მტრები, იქით მიათრევენ თავიანთ ქონებას და მუდამ ბანაკებში ცხოვრობენ“ (Romer 1998, 110). IV საუკუნის რომაელი ავტორი, ამიანუს მარცელინუსი, თითქმის იმავეს იმეორებს და იმასაც აღნიშნავს,

8 სტრატეგიკონის მიხედვით: „ისინი კარგად იტანენ სიცხეს, სიცივესა და გაჭირვებას, რადგან მომთაბარე ხალხი არიან“ (Strategikon 2010, 116). როგორც ჩანს, ბიზანტიელები აღიარებდნენ მომთაბარეთა გარკვეული ხასიათის უპირატესობას.

9 ალანები ერთ-ერთი უძველესი ირანული ტომია (ალანები, სკვითები, საკები, სარმატები, მასაგეტები), რომელიც ანტიკური ხანის ავტორებისთვის ცნობილია I საუკუნიდან (Abaev and Bailey 1985, 801). პირველი სარმატები, ჩვეულებრივ, არქეოლოგიურად პროზოროვკას კულტურასთან ასოცირდებიან, რომელმაც სამხრეთ ურალიდან ქვემო ვოლგის რეგიონში ჩამონაცვლა და შემდეგ ჩრდილო პონტოურ სტეპში, ძვ.წ. IV–III საუკუნეებში. მიგრაციის დროს, სარმატთა რაოდენობა გაიზარდა და ისინი რამდენიმე ჯგუფად დაიყვნენ – ალანები, აორსები, როქსოლანები და იაზიგები (Cunliffe 2001, 402). ამიანუს მარცელინუსის (IV ს.) მიხედვით, „ეს ალანები (სხვადასხვა ხალხი, რომელთა აღრიცხვა ახლა საჭირო არ არის) დედამიწის ორ ნაწილზე არიან გაყოფილები, მაგრამ, ასევე, დიდად დაშორებულები ერთმანეთისგან და დახეტილობენ ფართო სივრცეებში, როგორც, ჩვეულებრივ, მომთაბარეები იქცევიან. დროთა განმავლობაში, ისინი გაერთიანდნენ ერთი სახელის ქვეშ და იწოდებიან ალანებად, ჩვეულებების, სიველურისა და შეიარაღების მსგავსების გამო (Ammianus Marcellinus 1952, 391).

რომ სარმატები ყველაფრით ჰუნებს ჰგვანან, თუმცა, ნაკლებად ველურები არიან (Ammianus Marcellinus 1952, 393). ასევე, აღნიშნავს ზოგიერთ დეტალს მათი წეს-ჩვეულებებისა და ხასიათის შესახებ – რომ ალანები მძვინვარე, მამაცი და მძლავრი მეომრები არიან და „ცხენებს ადამიანის სკალპებით რთავენ“ (Ammianus Marcellinus 1952, 393).

ალანთა ნაწილმა IV საუკუნის ბოლოსთვის ხალხთა დიდ გადასახლებაში მიიღო მონაწილეობა და მთელი ევროპის გავლით ვანდალებთან ერთად პირენეის ნახევარკუნძულზე დასახლდა იქიდან კი ჩრდილოეთ აფრიკაშიც კი აღმოჩნდა.¹⁰ ალანთა ის ნაწილი კი, რომელიც ხალხთა დიდი გადასახლებისას ევროპაში არ გადავიდა, ჩრდილოეთ კავკასიაში დარჩა და ჰუნების დასავლეთისკენ მიგრაციის დროს, IV საუკუნის მიწურულს, კავკასიის მთიანეთში დასახლდა. კავკასიის ალანები განსახლდნენ პონტო-კასპიის სტეპებში, კავკასიონის ქედის სიახლოვეს, მდინარე ყუბანსა და მისი შესართავიდან, ზელენჩუკიდან (დასავლეთით), დარიალის უღელტეხილამდე (აღმოსავლეთით). დაიწყეს მკვიდრი ცხოვრება და ხელი მიჰყვეს მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას (Abaev and Bailey 1985, 801–803). იუსტინიანეს პერიოდის ბიზანტიელი მემკვიდრის, პროკოპი კესარიელის მიხედვით, ალანები კავკასიონის მთებს მიღმა, კასპიის კარამდე ცხოვრობდნენ, იყვნენ დამოუკიდებლები, ხშირად იყვნენ ირანელთა მოკავშირეები და ლაშქრობდნენ ბიზანტიელთა და მათი სხვა მტრების წინააღმდეგ (Prokopios 2014, 467).

იბერიის დაპყრობის შემდეგ, 620-იან წლებში, სასანურმა ირანმა ხელთ იგდო დარიალის კარი,¹¹ რომელიც, კასპიის კართან (დარუბანდი) ერთად, კავკასიონის ბარიერის ყველაზე მნიშვნელოვან წერტილს წარმოადგენდა. მათი კონტროლით, ირანელებს შეეძლოთ მოკავშირე ან მოქირავნე მომთაბარე მეომრები გადმოეყვანათ ჩრდილოეთ კავკასიიდან იბერიასა და ლაზიკაში. შედეგად, V–VI საუკუნეებში ალანი მოქირავნეები სასანური ირანის სამხედრო კამპანიების ხშირი მონაწილეები გახდნენ.

ალანები, რომლებიც განთქმული მოქირავნე მეომრები იყვნენ გვი-

10 პროკოპის მიხედვით: „ახლა ვანდალები მეოტიის ზღვის (აზოვის) მიდამოებში, შიმშილობას გამოქცეულნი, გერმანელთა ქვეყნისკენ დაიძრნენ, რომელთაც ახლა ფრანკებს ვუწოდებთ და მდინარე რაინისკენ, შეიერთეს რა ალანები, გოთური წარმოშობის ხალხი“ (Prokopios 2014, 148–149). რედაქტორი ენტონი კალდელისი პროკოპის „იუსტინიანეს ომების“ კომენტარებში სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ალანები არ იყვნენ გოთური ხალხი. ისინი ირანულენოვანები იყვნენ. ასევე, არ მტკიცდება ვანდალების ყოფნა ასე აღმოსავლეთით, აზოვის მიდამოებში. მათი პირველი თავდასხმები რომაელთა ტერიტორიებზე (401/402 წ.) შუა დუნაის რეგიონს შეეხო. ამის შემდეგ ვანდალები კარპატების დასავლეთით მოექცნენ (Prokopios 2014, 148–149).

11 დარ-ი-ალან ირანულად ალანთა კარს ნიშნავს.

ანანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში და მსახურობდნენ მრავალი იმპერიისა თუ სამეფოს დროშის ქვეშ, სხვა მომთაბარეების მსგავსად, ძირითადად, ცხენოსნები იყვნენ. ჰყავდათ შუბებით აღჭურვილი მძიმე კავალერია და მსუბუქი ცხენოსანი მოისრები. შეეძლოთ მჭიდროდ დაწყობილ რაზმებად ბრძოლა. სწრაფებსა და მანევრულებს, კარგად ეხერხებოდათ ხელშუბებისა და მახვილების გამოყენება ახლო ბრძოლაშიც. ალანები მომთაბარეების ტიპურ ტაქტიკას მისდევდნენ – ცრუ უკანდახევებსა და ფლანგურ შეტევებს. ცხენოსნების გარდა, ჰყავდათ ქვეითი ჯარიც, საცხოვრებლების და ბანაკების დასაცავად. თუმცა, ალანთა მთავარ უპირატესობას, მაინც მხედრობა წარმოადგენდა.¹²

ლაზიკის ომში ალანები მონაწილეობდნენ ცხენისწყალთან ბრძოლაში (449/550 წ.). მიუხედავად მარცხისა, მათ განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი ამ ბრძოლაში, რის შესახებაც ინფორმაციას პროკოპი კესარიელი გვაწვდის. პროკოპის საინტერესო ფრაგმენტი მოჰყავს ალანი მეომრის შესახებ: „ერთი ალანთაგანი ვაჟკაცობითა და სხეულის ძალით გამოჩენილი, რომელსაც იშვიათად კარგად ეხერხებოდა ორივე მხრით ისრების სროლა, დადგა ბანაკის მეტად ვიწრო შესასვლელში და ყოველგვარი მოლოდინის გარეშე, დააბრკოლა შემტევნი. იოანე, თომას ძე (იოანე გუზი), მარტო მიუახლოვდა მას მოულოდნელად და ჰოროლით მოკლა ის, და ამრიგად რომაელებმა და ლაზებმა ხელთ იგდეს ბანაკი“ (Prokopios 2014, 479). ეს მონაკვეთი გვიჩვენებს როგორც სამხედრო გმირობის მაგალითს, ასევე, ცალკეული ალანი მეომრის განსაკუთრებულ ოსტატობას მშვილდოსნობაში, რაც გასაკვირი ნამდვილად არ არის, რადგან ევრაზიის სტეპების სხვა მომთაბარეების მსგავსად, ალანები, ხშირად არიან მოხსენიებული ისტორიულ წყაროებში, როგორც კარგი მშვილდოსნები.

ჩვენ არ გვაქვს მონაცემები ალანთა რაზმის რიცხოვნობაზე ბიზანტიურ თუ ირანულ არმიებში, ამიტომ ამის განსაზღვრა რთულია; თუმცა, მიახლოებით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ რამდენიმე ათასი მომთაბარე ორივე მხარეს იბრძოდა და მათი რიცხოვნობა მუდმივად იცვლებოდა, წლის დროებისა თუ სტეპებში მომხდარი სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენებისა და სხვა ფაქტორების გამო.

ჰუნები

ჰუნთა მომთაბარე ტომებმა ხალხთა დიდი გადასახლების პროცესის დაწყებაში ყველაზე დიდი როლი შეასრულეს. ჰუნები ერთი კონკრეტული ტომი არ ყოფილა, თუმცა ამ დასახელებას მრავალი ტომის

¹² ისტორიკოსი დევიდ ნიკოლი განსაკუთრებით აფასებს მათ ტაქტიკურ უნარებს და საბრძოლო ხელოვნებას (Nicolle 2011, 13).

ერთიან სახელწოდებად ხშირად იყენებენ. ანტიკურობისა და ადრეული შუა საუკუნეების ავტორების მიერ დასახელებული ჰუნების სხვადასხვა სახელწოდებებია: აკაწირები¹³, ალტზიაგირები, ანგიზგირები, ალპილბურები, ბარდორები, ბიტტუგურები, ბურუგუნდები, კუტროგურები, ოგურები, ონოგურები, სარაგურები, ტუნგურები, ულტინძურები, უტიგურები (ალასანია 2008, 24). მათგან ლაზიკის ომში საბირები მონაწილეობდნენ როგორც ირანელების, ისე ბიზანტიელების მხარეს.¹⁴ VI საუკუნის ბიზანტიელი ავტორის, აგათია სქოლასტიკოსის მიხედვით, საბირები მრავალრიცხოვანი, მეომარი ტომი იყო. ბიზანტიელები აფასებდნენ მათ სამხედრო შესაძლებლობებს და ხშირად ჰყავდათ მოკავშირეებად ან მოქირავნე ჯარში. სასანიანები ასევე დაინტერესებული იყვნენ საბირების დაქირავებით თავიანთი სამხედრო კამპანიებისთვის.¹⁵ პროკოპი ჰუნთა კიდევ ერთ ტომს, ონოგურებს აღნიშნავს, რომლებიც ჯერ კიდევ ლაზიკის ომამდე ლაშქრობდნენ აქ და მათი სახელი ადგილობრივ ტოპონიმიკაშიც დარჩა ონოგურისის ციხის სახით.¹⁶

ისტორიული წყაროების მიხედვით, ჰუნები სახლობდნენ პონტო-კასპიის სტეპში, ფართო ტერიტორიაზე, აზოვის ზღვამდე.¹⁷ ზოგიერთი ტომი (ჩვენ შემთხვევაში, საბირები და ონოგურები) კავკასიის მთების სიახლოვეს მომთაბარეობდნენ, ალანების მეზობლად. აქედან, კავკასიონის უღელტეხილების გავლით, ლაზიკაში, იბერიასა და ალბანეთში იჭრებოდნენ. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ირანელებს ამ მხრივ უპირატესობა ჰქონდათ, დარიალისა და კასპიის კარის კონტროლით, რომელთა წყალობით, VI საუკუნეში, იბერიასა და ლაზიკაში, სამხედრო საჭიროებისას, ჰუნთა მრავალრიცხოვანი რაზ-

13 აკაწირები ატილას იმპერიაში შემავალ ჰუნთა ერთ-ერთი ტომი იყო.

14 პროკოპის მიხედვით, საბირები ჰუნთა ტომია, რომელიც კავკასიის მთებთან ცხოვრობს, ისინი არიან მრავალრიცხოვანნი და სხვადასხვა მთავრებს ემსახურებიან (Prokopios 2014, 484).

15 აგათიას მიხედვით, ისინი ყოველთვის მზად არიან, ილაშქრონ უცხო მიწებზე. ნადავლი და ჯამაგირი საკმარისად მიმზიდველია მათთვის, რათა ხან ერთი, ხანაც მეორე ხალხის მხარეს იბრძოლონ. ხშირად ეხმარებიან რომაელებს სპარსელებთან ომში და პირიქით, იცვლიან მხარეებს და ჯამაგირის გადამხდელებს ძალიან მოკლე დროში (Agathias 1975, 115).

16 აგათიას მიხედვით, ონოგურისის ციხეს ეს სახელი ეწოდა ჰუნთა ტომზე, ონოგურებზე, კოლხების გამარჯვების აღსანიშნავად (Agathias 1975, 72).

17 ისტორიკოსი ოტო მენხენ-ჰელფენი მიუთითებს, რომ გვიანანტიკური წყაროებით, ჰუნთა ტომები იყვნენ კავკასიიდან, ტანაისიდან (მდინარე დონი), ფასისიდან და „უკიდურესი ჩრდილოეთიდან“ – ეს არის ჰუნთა ქვეყანა (Maenchen-Helfen 1973, 101). პროკოპის მიხედვით, კასპიის კარიდან იწყებოდა კარგად მორწყული ფართო დაბლობები, საუკეთესო ცხენოსნობისა და ცხენების მოშენებისთვის. ჰუნთა თითქმის მთელი ხალხი აქედან აზოვის ზღვამდე იყო განსახლებული (Prokopios 2014, 22–23).

მების შემოყვანა შეეძლოთ. ლაზებისა და ბიზანტიელებისთვის ამის გაკეთება ბევრად რთული იყო და უზღებოდათ კავკასიონის ქედის დასავლეთ ნაწილში არსებული მცირე გზების გამოყენება. ლაზიკის ომში ამის ბევრი მაგალითი გვაქვს. ჰუნები და ალანები რეგულარულად არიან მოხსენიებული ირანელთა დროშის ქვეშ, მაგრამ ბევრად იშვიათად ლაზებისა და ბიზანტიელების მხარეს. როგორც პროკოპი კესარიელი აღნიშნავს: „ისინი წმინდა ჯიშის ცხენებით მოდიან ისე (კასპიის კარამდე), რომ არავითარ გარემოვლას არ საჭიროებენ და არც დაქანებულ ადგილებს ხვდებიან, გარდა იმ ორმოცდაათი სტადიონისა, რომლითაც მიაღწევენ იბერიის საზღვრებს... სხვა რომელიმე გასავლებით რომ წამოვიდნენ, მრავალი დაბრკოლება შეხვდებათ და ვერც იმ ცხენებს გამოიყენებენ, რომლებიც მათ ჰყავთ, ვინაიდან მათ დასჭირდებათ მრავალ ადგილას გარემოვლა, ისიც დაქანებულ ადგილებში“ (Prokopios 2014, 23).

V საუკუნეში, ჰუნმა მხედრებმა, ატილას დროშის ქვეშ, ევროპას გადაურბინეს. ალანების მსგავსად, ჰუნები გამოირჩეოდნენ გაწაფულობით ცხენოსნობასა და სამხედრო საქმეში. როგორც რომელიც ისტორიკოსი, ამიანუს მარცელინუსი აღნიშნავს, მათ ყველაფრის გაკეთება შეეძლოთ ცხენზე ჯდომისას.¹⁸ მავრიკიოსის „სტრატეგიკონის“ ადრეული შუა საუკუნეების ბიზანტიური ტრაქტატის მიხედვით, რომელიც ბიზანტიელთა მტრების უპირატესობებსა და სისუსტეებზე გვამცნობს, ჰუნები დახელოვნებული მეომრები იყვნენ, რომელთაც ტაქტიკური უნარებიც გააჩნდათ. ისინი არჩევდნენ მოწინააღმდეგეზე არა პირდაპირ შეტევის მიტანას, არამედ მოულოდნელ თავდასხმებსა და სურსათით მომარაგების გზების გადაჭრას. ერჩინათ ღისტანციური ბრძოლა, ჩასაფრებები, მოწინააღმდეგის ალყაში მოქცევა, ცრუ უკანდახევები, ცრუ დაბრუნებები (Strategikon 2010, 116).

ჰუნთა სამხედრო საქმეზე არსებული გვიანანტიკური წყაროები ერთხმად მიუთითებენ ჰუნთა ტაქტიკის მოქნილობაზე და მათ განსაკუთრებულ საცხენოსნო უნარებზე. მაგალითად, ამიანუს მარცელინუსი წერს, რომ ჰუნები მსუბუქად იყვნენ აღჭურვილები, რის წყალობითაც ჰქონდათ ის სისწრაფე და მობილურობა, ბრძოლაში რომ გამოარჩევდათ მათ (Ammianus Marcellinus 1952, 385).

ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული კლიშეა ის, რომ ჰუნები მხოლოდ ცხენოსნები იყვნენ, ქვეითად არ იბრძოდნენ და არც სააღეშო საქმე იცოდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ამას გარკვეული საფუძველი აქვს, ზოგიერთი წყარო აშკარად მიუთითებს, რომ ჰუნებს ქვეითი

18 ამიანუს მარცელინუსის მიხედვით, ჰუნები თითქმის მიმაგრებულები არიან თავიანთ ცხენებზე, რომლებიც ამტანები, მაგრამ მეტად შეუხედავები არიან. ზოგჯერ მათზე დიაცური წესით სხდებიან და ისე აკეთებენ ჩვეულებრივ საქმეს. ცხენებზე დღისით თუ ღამით, ყიდიან თუ ყიდულობენ, ჭამენ, სვამენ და ისვენებენ (Ammianus Marcellinus 1952, 385).

ჯარი ჰყავდათ, რომლებიც ქვეითთა დიდ ფარებს იყენებდნენ ბრძოლაში. ჩამოქვეითებულ ჰუნებს ჰქონდათ სათანადო უნარები, რათა ებრძოლათ ქვეითთა და ქვეით მშვილდოსანთა რიგებში. ის ფაქტი, რომ სტატიკური რომაული ქვეითი ჯარი ახერხებდა წამოსწოლა, ჩასაფრებოდა და დაემარცხებინა მოთარეშე ჰუნები, მიუთითებს იმაზე, რომ მათი ნაწილი ქვეითად იბრძოდა (Nicolle 2011, 13). უჩვეულო ჩანს ჰუნებისგან, სხვა მომთაბარე ტომების მსგავსად, ქვეითი ჯარის დაქირავება სამხედრო კამპანიებისთვის, განსაკუთრებით კი, სააღმოსავლეთი საქმისთვის. ჰუნი ქვეითები რამდენჯერმე არიან ნახსენები, მათ შორის, იუსტინიანეს ომებში. აგათია სქოლასტიკოსის მიხედვით, მძიმედ აღჭურვილი ქვეითი საბირები ბიზანტიელთა ჯარში მსახურობდნენ ლაზიკის ომში (Agathias, 1975, 87). აღსანიშნავია რომ ჰუნები ზოგჯერ ისეთ დროს აწყობდნენ თარეშს, როდესაც საძოვრებზე მათი ათასობით ცხენისთვის არასაკმარისი ბალახი იყო. მათ ლაშქრობებს ხშირად აბრკოლებდა ალალიც, რომლითაც ნადავლს ეზიდებოდნენ (Nicolle 2011, 13–14).

ჰუნთა ადრეული სააღმოსავლეთი საქმის შესახებ რამდენიმე გვიანანტიკური ცნობა შემოგვრჩა. 441 ან 442 წელს, ნაისუსის ალყის დროს, მათ გამოიყენეს სააღმოსავლეთი კოშკები, ფარები, კიბეები და ტარანები, მაგრამ ეს დიდწილად რომაელ ტყვეებსა და დებერტირებზე იყო დამოკიდებული (Elton 2015, 127).¹⁹ ნოელ ლენსკი მიუთითებს, რომ ჰუნები გოთებზე გაცილებით საშიშები იყვნენ, რადგან გაცილებით უკეთ ფლობდნენ სააღმოსავლეთი საქმეს. ამის წყალობით, ჰუნებს შეეძლოთ დაეკავებინათ ქალაქები, რომელთა გადარჩენილ მოსახლეობას ატყვევებდნენ და მონებადაც ყიდდნენ (Lenski 2015, 232–233).²⁰ ეს ისტორიული წყაროები, ძირითადად, ატილას ჰუნებს ეხება, რომლებიც რომაელებსა და გერმანულ ტომებს IV–V საუკუნეებში ებრძოდნენ და ათვისებულ ჰქონდათ მათი სააღმოსავლეთი საქმე, მაგრამ „ლაზიკის ომის ჰუნები“ – ონოგურები და საბირები, რომლებიც ჩრდილოეთ კავკასიაში დასახლდნენ და ლაზიკის ომში მონაწილეობდნენ, ამ დროისთვის ახალმოსახლეები იყვნენ. რთული წარმოსადგენია, რომ მათ ბიზანტიური და სასანური სააღმოსავლეთი საქმე ასეთ მოკლე დროში აეთვისებინათ და გამოეყენებინათ მათი ტყვეები სააღმოსავლეთი მანქანების შესაქმნელად. როგორც ჩანს, საბირებს სააღმოსავლეთი საქმის ცოდნა და ტრადიცია უკვე ჰქონდათ. ლაზიკის ომში გამართული პეტრასა და არქეოპოლისის ალყები ამის კარგი მაგალითია. შემორჩენილი წყაროები საინტერესო დეტალებს

19 კრისტოფერ კელი მიიჩნევს, რომ ჰუნთა ჯარებში რომაელ ტყვე ინჟინრებსაც იყენებდნენ სააღმოსავლეთი საქმისთვის (Kelly 2015, 205).

20 პიტერ პარტონის მიხედვით, ის ფაქტი, რომ ჰუნები გარკვეული პერიოდი ფლობდნენ სააღმოსავლეთი საქმეს, შემდეგ კი ივიწყებენ, უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ ერთხანს უცხოური წარმოშობის გამოცდილ ინჟინრებს იყენებდნენ (Purton 2009, 11).

გვაწვდიან ჰუნთა სააღყო საქმეზე ლაზიკის ომის პერიოდში.²¹ პროკოპი კესარიელი წერს, რომ საბირებმა გამოიგონეს ტრადიციულისგან განსხვავებული, მსუბუქი ტარანი.²² ის ბიზანტიელებმაც გამოიყენეს პეტრასთან და სასანიანებმაც არქეოპოლისთან (Prokopios 2014, 485, 492). როგორც ჩანს, საბირები გამოცდილი მეომრები იყვნენ, რომელთაც შეეძლოთ სამხედრო კამპანიის დროს შექმნილ სირთულეებთან გამკლავება, ადაპტირება, ახალი მეთოდების, საშუალებების გამოგონება და გამოყენება სააღყო მოქმედებებში.

სამწუხაროდ, ისტორიულ წყაროებში არ შემოგვრჩა ცნობები საბირთა ცხენოსნობასა და საბრძოლო ღირებულებაზე, მაგრამ ჩვენთვის ცნობილია რამდენიმე ბრძოლა, რომლებშიც ისინი მონაწილეობდნენ, მათ შორის, პეტრას ალყა (550–551 წწ.), არქეოპოლისის ალყა (551 წ.), მისიმიელთა აჯანყება (556/557 წ.). როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მათ გამოავლინეს სააღყო საქმის ცოდნა, გვხვდებიან მძიმედ აღჭურვილ ქვეითებადაც და შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მათი მხედრობა ციხესიმაგრეთა ბლოკადის, მომარაგების გზების მოშლისა და მტრის ტერიტორიაზე თარეშისთვისაც გამოიყენებოდა.

ბიზანტიურ და სასანურ ჯარში ჰუნთა რიცხოვნობა ლაზიკის ომის განმავლობაში იცვლებოდა. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ლაზიკის ომის სხვადასხვა ეტაპზე დაახლოებით 5-დან 12 ათასამდე მომთაბარე მონაწილეობდა. შესაძლოა, ირანელთა სამსახურში 5 ათასი საბირიც კი ყოფილიყო, ხოლო 2 ათასი ბიზანტიელთა რიგებში (Agathias 1975, 87, 115) ომის დასასრულ ეტაპზე (556–557 წწ.).²³ სავარაუდოა, რომ მომთაბარეთა რიცხოვნობა ყველაზე დიდი 551 წელს იყო, როდესაც ირანელ სარდალს, მერმეროეს, 12 ათასამდე ჰუნი ჰყავდა ბიზანტიელთა წინააღმდეგ. მომთაბარეთა ამ რიცხოვნობის რაზმის ყოლა, სერიოზულ პრობლემებსაც უქმნიდა მათ. თუ პროკოპი კესარიელს ვერწმუნებით, შეიძლება, არ დამორჩილებოდნენ მერმეროეს ბრძანებებს და დიდი ზიანი მიეყენებინათ ირანელთა ჯარისთვის. ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ამის გარკვეული გამოცდილება და პრეცედენტი

21 ჰუნთა სააღყო საქმეზე ისტორიულ წყაროებში უფრო ადრეული ცნობებიც გვაქვს, მაგალითად, 451 წელს, ატილას ლაშქრისგან გალიაში, რომაული ქალაქების ალყაში მოქცევის შესახებ. თუმცა, მათი სამხედრო ინჟინრები, აშკარად არა ჰუნები, არამედ რომაელი ტყვეები ან ღებერტირები უნდა ყოფილიყვნენ (Maenchen-Helfen 1973, 201).

22 პეტრას ალყის დროს ბიზანტიელთა მოკავშირეების, საბირების გამოგონებული ტარანის მთავარ სიახლეს წარმოადგენდა ის, რომ კონსტრუქციაში ფიცრებისა და ძელების ნაცვლად მსუბუქი ტოტები იყო გამოყენებული, ძელი კი მხოლოდ ერთი – თვითონ ტარანი. ჩვეულებრივ, „კუ“ ტყავებით იყო დაფარული. შედეგად, მანქანა ბევრად მსუბუქი გამოდიოდა და მისი ბორბლებზე შეყენებაც არ ხდებოდა საჭირო. ორმოც კაცს, რომელსაც ის დაიტევდა, თავისუფლად შეეძლო თავისი მხრებით გადაეტანა ის ნებისმიერ ადგილას (Prokopios 2014, 485).

23 ირანელებს 3 ათასი საბირი ჰყავდათ ჯარში 530 წელს, სომხეთში ლაშქრობისას (Prokopios 2014, 37).

არსებობდა. ამიტომ მერმეროემ სიფრთხილე გამოიჩინა და რათა დარწმუნებული ყოფილიყო მომთაბარეთა მორჩილებასა და დისციპლინაში, მხოლოდ 4 ათასი ჰუნი დაიტოვა, 8 ათასი კი სათანადოდ დააჯილდოვა და გაუშვა (Prokopios 2014, 490–491). ჰუნთა მრავალრიცხოვანი რაზმი, შესაძლოა, დიდი ძალა იყო სამხედრო კამპანიაში, მაგრამ მათ თავნებობასა და უდისციპლინობას, მნიშვნელოვნად დაეზარალებინა ჯარი.

როგორც ვხედავთ, ჩვენ საკმარისი ისტორიული წყაროები გვაქვს იმისთვის, რომ გამოვიკვლიოთ მომთაბარე ტომთა მონაწილეობა ბიზანტიურ-სასანურ ომებში ამიერკავკასიაში. ასევე, შეგვიძლია ვისაუბროთ მათი, როგორც ირანისა და ბიზანტიის მოქირავნეებისა და მოკავშირეების გავლენაზე ლაზიკის ომის რამდენიმე სამხედრო კამპანიაში. მომთაბარეთა მონაწილეობა ლაზიკის ომში მნიშვნელოვანი დეტალია იუსტინიანეს ომებისა VI საუკუნეში და ყოველთვის უნდა აღინიშნოს გვიანანტიკურ ხანაში მომხდარ კონფლიქტებში ევროპასა და ახლო აღმოსავლეთში.

დამოწმებანი

- ალასანია, გიული. 2008. *ქართველები და ისლამამდელი თურქები*. თბილისი: საქართველოს მაცნე.
- თოფჩიშვილი, როლანდი. 2008. *ოსთა წინაპარი ალანების თავდაპირველი განსახლების არეალი*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- Abaev, V. I. and B. H. Walter. 1985. Alans. In *Encyclopedia Iranica* I/8. <https://www.iranicaonline.org/articles/alans-an-ancient-iranian-tribe-of-the-northern-scythian-saka-sarmatian-massagete-group-known-to-classical-writers-from>
- Agathias. 1975. *The Histories*. Translated with an introduction and short explanatory notes by Joseph D. Frendo. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Ammianus Marcellinus. 1986. *Ammianus Marcellinus*. Volume III. With an English Translation by John C. Rolfe. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Braund, David. 1994. *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC–AD 562*. New York: Oxford Clarendon Press.
- Cunliffe, Barry. 2001. *The Oxford Illustrated History of Prehistoric Europe*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Daryaei, Touraj. 2009. *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*. London, New York: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Elton, Hugh. 2015. Military Developments in the Fifth Century. In Maas 2015, 125–139

- Evans, J. A. S. 1996. *The Age Of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*. London, New York: Routledge.
- Dignas, Beate and Engelbert Winter. 2012. *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golden, Peter. 2011. *Central Asia in World History*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Greatrex, Geoffrey and Samuel N. C. Lieu. 2002. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*. Part 2, AD 363–630: *A Narrative Sourcebook*. London: Routledge.
- Greatrex, Geoffrey. 2005. Byzantium and the East in the Sixth Century. In *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. Michael Maas, 477–509. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heather, Peter. 2018. *Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian*. New York: Oxford University Press.
- Kennedy, Hugh. 2003. *Mongols, Huns and Vikings: Nomads at War*. London: Cassell.
- Kelly, Christopher. 2015. Neither Conquest Nor Settlement: Attila's Empire and Its Impact. In Maas 2015, 193–208.
- Lenski, Noel. 2015. Captivity among the Barbarians and Its Impact on the Fate of the Roman Empire. In Maas 2015, 230–246.
- Maas, Michael, ed. 2015. *The Cambridge Companion to the Age of Attila*. New York: Cambridge University Press.
- Maenchen-Helfen, Otto. 1973. *The World of the Huns*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Mitchell, Stephen. 2015. *A History of the Later Roman Empire: AD 284–641*. Malden, Mass.: Wiley Blackwell.
- Nicolle, David. 2011. *European Medieval Tactics (1): The Fall and Rise of Cavalry, 450–1260*. Oxford: Osprey.
- Prokopios. 2014. *The Wars of Justinian*. Translated by H. B. Dewing. Revised and modernized, with an Introduction and Notes, by Anthony Kaldellis. Indianapolis, Ind.: Hackett.
- Purton, Peter. 2009. *A History of the Early Medieval Siege, c. 450–1200*. Woodbridge, Rochester, N.Y.: Boydell Press.
- Romer, Frank E. 1998. *Pomponius Mela's Description of the World*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Strategikon. 2010. *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*. Translated by George T. Dennis. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

**The Nomads between the Empires:
The Huns and Alans during the Lazic War (6th century)**

Keywords: *Lazic War, Late Antiquity, the Huns, the Alans, Nomads*

During Late Antiquity, the Byzantine and Sasanian empires constantly fought each other for control of territory. One area of their conflict involved the Caucasus, where the local Georgian states of Lazica and Iberia fluctuated as allies or client kingdoms of the Sasanians or Byzantines, depending on changing circumstances. The sixth century witnessed two prolonged wars between the Sasanians and the Byzantines for dominance over the Caucasian kingdoms: the Iberian War of 526–532 CE and the Lazic War in 541–562 CE.¹

In 532, Justinian's diplomats succeeded in concluding a peace treaty with the Sasanians. Chosroes I returned forts in Lazica and Armenia to the Romans, while Justinian's chief concession was a one-time payment to the Persians of 11,000 pounds of gold (Greatrex 2005, 488).² King Chosroes underlined that the payment was to be made to cover the expense of defending the Caucasian passes (Greatrex and Lieu 2002, 96). These passes were important to defend the south Caucasus from the invasions of the nomadic tribes, but were sometimes also used to bring in nomad mercenaries or allies. After the Eternal Peace³, for a short time, Justinian was able to use his main forces to launch military campaigns against the Vandals in Africa and the Ostrogoths in Italy.⁴ The Byzantine positions were strengthened in Lazica and they controlled

1 For a broad survey, see Mitchell 2015; Dignas and Winter 2007; Daryaee 2009.

2 Sasanian king Khusro (Chosroes) I underlined that the payment was to be made to cover the expense of defending the Caucasian passes (Greatrex and Lieu 2002, 96).

3 The Eternal Peace or the Perpetual Peace was the peace treaty between Byzantine and Sasanian empires signed after the Iberian War (527–531 CE) in 532 CE.

4 Certainly, Justinian took the opportunity it gave him to redeploy many of the forces that had defended the East to undertake his campaigns to reconquer first North Africa, then Italy (Greatrex 2005, 488).

all the strategic fortresses of this state. They also built Petra, a new stronghold to monopolize trade in Lazica. According to Prokopios, Byzantine economic policy provoked the natives to revolt against the Byzantines and seek help in Iran.⁵ Chosroes was easily persuaded by the Lazic envoys. They described to him all the benefits the Sasanians could get in Lazica. Here, Lazic envoys spoke about the importance of possessing the Caucasian passes⁶ in Lazica: “annual plundering of the land of the Romans by the neighboring Barbarians will be under your control” (Prokopios 2014, 106) – they said to King Chosroes.

Chosroes decided to use this chance. He gathered an army, pretending that his object was to meet the Hun threat in Iberia (Evans 1996, 158), and started a military campaign in Lazica with the help of the Lazi. The Sasanians besieged and captured Petra in 541 CE. The first siege of Petra was the first important battle of the Lazic War, which lasted twenty-one years (541–562 CE). Soon, Gubazes II, King of the Lazi, discovered that Sasanian rule was worse than the Byzantine policy.⁷ The Lazi and the Byzantines renewed their alliance against Iran. United Byzantine-Lazian forces slowly regained lost positions in Lazica. They defeated the Sasanians in the battle of Hippis River in 550 CE, and captured and demolished Petra one year later.⁸ The Siege of Petra was the most important military action during the Lazic War. As Peter Heather notes, after the fall of Petra, the Sasanians could make no more than minor tactical gains in the Caucasus, so Justinian felt much more confident about shuffling substantial forces back to Italy (Heather 2018, 265). But Chosroes was not ready yet to admit defeat. The focus of the action switched, therefore, to the eastern part of the kingdom.⁹ The Sasanians had some success under the command of Mermeroes and Nachoragan, resulting in a quarrel between the Lazi and

5 From the Byzantine viewpoint, an import-export monopoly was a fair way of making the Lazi meet the cost of their own defense, particularly of maintaining an imperial garrison in the country (Evans 1996, 158).

6 The Sasanians already controlled two main passes in Caucasus mountains, the Caspian (Derbent) and Darial gates, but for the military purposes they also needed the passes of Lazica.

7 According to Prokopios, Chosroes even sent three hundred able warriors and loyal Commander Phabrizos to “do away with Goubazes as secretly as possible” (Prokopios 2014, 137).

8 For the Sasanians, the cost of maintaining Petra in the political-cum-strategic climate of the time proved colossal: two expeditions were required annually, one of which had to be thrown to the wolves (Heather 2018, 229).

9 Heather notes that two of satellite dependencies of Lazica, Suania and Scymnia, fell under Persian control in 551, when the commander of a supposed relief expedition for Petra realized that he was not going to get there in time and changed the direction of his operations. This set the tone for the next five years, which was occupied in a series of sieges of key strongpoints and diplomatic manoeuvres designed to win over for one side or the other the loyalties of Lazica’s various micro-regions (Heather 2018, 232).

Byzantine commanders and ending in the killing of Goubazes, King of Lazica. Despite this, the Lazi remained loyal to the Byzantines and demanded the trial of the killers of the king. The younger brother of Goubazes, Tzath II, ascended the throne of Lazica. In 556 CE, Byzantine-Lazian forces repulsed the Sasanian army at Phasis. The Byzantines also suppressed the rebellion of the Misimians, who lived in the north-western part of Lazica. This was one of the last episodes of the Lazic War. Soon, the Sasanians and the Byzantines agreed on a peace treaty, and in 562, the Fifty-Year Peace Treaty ended the conflict between the empires. The Sasanians received a monetary contribution from the Byzantines. Lazica remained under the Byzantine influence, but the case of Suania, former client province of the Lazian kingdom, remained unclear and became a source of disagreement.

The Lazic War is an interesting topic from many points of view – political, military, diplomatic, social. Besides the Byzantines, Sasanians, and the Lazi, other participants were the Nomads from the Eurasian steppes – the Hunnic tribes and Alans. This study is about their role and involvement in the Lazic War.

During and after the Great Migrations (3rd–6th centuries CE), the nomads from the Eurasian steppes actively participated in the conflicts on the borderlands of the Roman and Sassanid Empires. They tended to be successful, a reality that historian Hugh Kennedy described as the “nomad paradox” (Kennedy 2003, 16–17). Their nomadic lifestyle was one of the key factors in why they were better in warfare than wealthy states with better administration and a more developed military system. Nomads lived in the steppes, where they pastured their cattle, hunted, and trained every day in archery and horse riding. Potentially, every man who could fight was a warrior.¹⁰ This is why the nomadic tribes, while fewer in number, had better military potential than the many sedentary polities that they confronted. Both the Romans and Persians tried to make alliances with them, or at least to recruit their horseman for military campaigns during Late Antiquity (5th–6th centuries CE). The Huns and Alans participated in the Byzantine-Sasanian conflict in Lazica (541–562 CE) and fought on both sides at different stages of the war.

10 According to Maurice's *Strategikon* (a Byzantine manual of the early middle ages), “they endure heat and cold, and the want of many necessities, since they are nomadic peoples” (*Strategikon* 2010, 116). It seems that the Byzantines recognized the firmness of the Nomads as their special character.

The Alans

The Nomadic Iranian tribes – Alani, Aorsi, Roxolani, and Iazyges, to name just a few – belonged to the Sarmatian confederacy.¹¹ The Romans had encountered some of them during the 1st century CE, when, according to the earliest Roman geographer Pomponius Mela, Sarmatians were “very close to the Parthians in dress and weaponry, but the rougher the climate, the cruder their disposition.” The tribesmen lacked urban settlements and instead pursued a nomadic lifestyle, living “in camps all the time and dragging their possessions and their wealth around with them”. Mela also described them as “warlike, free, unconquered” and “savage” (Romer 1998, 110). Another Roman writer, Ammianus Marcellinus, echoed similar sentiments in the 4th century CE, noting that “in all respects [the Sarmatians] are somewhat like the Huns, but in their manner of life and their habits they are less savage” (Ammianus Marcellinus 1952, 393). He also gives some details about their customs and behavior, that the Alans were the fierce, brave, and formidable warriors and had in their military habits tearing off the heads of their enemies, “then stripping off their skins and hanging them upon their war-horses as trappings (Ammianus Marcellinus 1952, 393).

The Alan tribes also participated in the great migrations of Late Antiquity. Crossing much of Europe, some of them joined forces with the Alans and Vandals to found a kingdom in North Africa (5th century CE).¹² Other Alan tribes stayed in the North Caucasus, settling in the highlands during the Hunnic invasions of the late 4th century. The Caucasian Alans occupied part of the Caucasian plains and the foothills of the main mountain chain, from the

11 The Alans are one of the ancient Iranian tribes (Alani, Scythian, Saka, Sarmatian, Massagete), known to classical writers from the first centuries AD (Abaev and Bailey 1985, 801). The first Sarmatians are usually identified archaeologically as the Prokhorovka culture, which moved from the southern Urals into the lower Volga region, and then into the north Pontic steppe, during the fourth and third centuries BC. During this movement the Sarmatians seem to have grown and fissioned into several groups –the Alani (or Alans), Aorsi, Roxolani, and Iazyges (Cunliffe 2001, 402). According to Ammianus Marcellinus (4th century CE): “Thus the Halani (whose various peoples it is unnecessary now to enumerate) are divided between the two parts of the earth, but although widely separated from each other and roaming over vast tracts, as Nomads do, yet in the course of time they have united under one name, and are, for short, all called Halani because of the similarity in their customs, their savage mode of life, and their weapons” (Ammianus Marcellinus 1952, 391).

12 According to Prokopios: “Now the Vandals dwelling about the Sea of Azov, as they were pressed by hunger, moved to the country of the Germans, who are now called Franks, and the river Rhine, associating with themselves the Alans, a Gothic people” (Prokopios 2014, 148–149). In the commentaries of Prokopios’ “Wars of Justinian”, editor Anthony Kaldellis rightly remarks that the Alans were not the Gothic people: They spoke an Iranian language. Also, we have no evidence of the Vandals moving as far east as the Sea of Azov. Their first raids on Roman territory (in 401/402) affected the middle Danube region. They were then located west of the Carpathians (Prokopios 2014, 148–149).

headwaters of the Kuban River and its tributary to the Zelenchuk (in the west) and the Daryal gorge (in the east). There, they became sedentary and took to cattle-breeding and agriculture (Abaeva and Bailey 1985, 801–803). Prokopios of Caesarea, the great Byzantine scholar under Emperor Justinian, observed that “the country that extends from the Caucasus range to the Caspian Gates is held by the Alans, an autonomous nation, who are for the most part allied with the Persians and march against the Romans and their other enemies. So much then about the Caucasus” (Prokopios 2014, 467).

After the conquest of the Iberian kingdom in the 620s, the Sasanian Empire had taken control of the Dariali Pass¹³, which, along with the Caspian Gates (Derbent), represented two strategically important points in the Caucasian barrier. By controlling these access points, the Persians had gained the ability to recruit and bring nomad warriors from the North Caucasus to Iberia and Lazica. Indeed, the Alan mercenaries became frequent features in the conflicts that the Sassanids fought in the 5th–6th centuries.

The Alans were renowned as mercenaries of Late Antiquity and the Middle Ages, serving under the banners of many kingdoms and empires. Like other nomads, the Alans fought on horseback, either as heavily armored riders armed with spears, or as more lightly equipped horse-archers. These horsemen fought in close-packed units, were maneuverable, and used javelins and swords. The Alans used typical Nomadic tactics – feigned retreats and flank attacks. Besides the horsemen, the Alans had infantry, for the protection of their dwellings, but cavalry was always their main advantage.¹⁴

During the Lazic War, the Alans participated in the battle of the Hippis River in 449/550. They fought bravely despite being defeated. While many details of their involvement in this battle remain obscure, Prokopios does provide an interesting vignette about one Alan warrior: “a man of great courage and bodily strength [who] knew unusually well how to shoot rapidly to either side. [He] took his stand at the entrance of the stockade, which was narrow, and unexpectedly blocked the oncoming Romans for a long time. But Ioannes, the son of Thomas, came up to him alone and instantly killed the man with a spear, and so the Romans and Lazoi captured the camp” (Prokopios 2014, 479). This fragment shows the military valor and especially the masterful archery of the individual Alan warrior. It also strengthens the common reference in historical sources to the archery skills of the Alans.

The size of the Alan contingents in the Byzantine and Persian armies remains unknown and difficult to determine with any precision, but it is safe

13 Dar-i-Alan means Gate of the Alans in Persian.

14 Historian David Nicolle praises their tactical and fighting skills (Nicolle 2011, 13).

to assume that several thousand nomads served on both sides and that their strengths would have varied depending on the time of the year, socio-political circumstances in the steppes, and other factors.

The Huns

The Huns were undoubtedly the most important nomadic people of the Late Antiquity period. The movement of their tribes is an important part of the Migration period (4th–5th centuries CE). The people that we currently refer to as “Huns” were in fact a diverse group of tribes, including Saragurs, Akatzirs¹⁵, Ultinzurs, Tongurs, Bitugurs, Vurugund/Burugunds, Bardors, Kutrogurs, Utigurs, and others (Alasania 2008, 24). Of these, the Sabirs were the Hunnic tribesmen who participated in the Lazic War and served in the Byzantine and Persian armies.¹⁶ “The Sabirs are a huge and populous nation. They are warlike and rapacious” Byzantine historian Agathias noted in the 6th century CE. The Byzantines prized their warlike character and military skills, and often used them as mercenaries and allies. The Sassanids were also interested in hiring the Sabirs for their military campaigns.¹⁷ Prokopios also mentions another Hunnic tribe, the Onogurs, which invaded Lazica before the Lazic War. Interestingly, their presence is reflected in local toponymy, including the name of the fortress of Onoguris.¹⁸

Surviving sources indicate that the Huns were living across a vast area of the Pontic-Caspian steppes, extending as far as the Sea of Azov.¹⁹ Some of them (Sabirs and Onogurs in our case) settled near the Caucasus mountains, close to the Alans, and were able to enter Lazica, Iberia, and Albania via mountain passes. As we have already noted, the Persians had the advantage of controlling

15 Akatzirs were one of the tribes in the empire of Attila the Hun.

16 The Sabeiroi are a Hunnic nation and live by the Caucasus mountains; they are a numerous people and so divided among many different rulers (Prokopios 2014, 484).

17 They are always eager to raid strange lands and the lure of pay and the hope of plunder are sufficient incentive for them to fight now for one people, now for another, changing sides with bewildering rapidity. They often helped the Romans against the Persians and vice versa, changing sides and paymasters in a very short space of time (Agathias 1975, 115).

18 Onoguris was the ancient name of the place and may have arisen as the result of an encounter at some time in the past between a branch of the Huns called the Onoguri and the Colchians, in which the latter were victorious, the local inhabitants then commemorating the success by naming the spot after it (Agathias 1975, 72).

19 Historian Otto Maenchen-helfen notes that according to late ancient sources, Hunnic tribes were from the Caucasus, Tanais (river Don), Phasis and “the extreme north” – this is the country of the Huns (Maenchen-Helfen 1973, 101). “From there [Caspian Gates] on there are plains suitable for riding and extremely well watered, and extensive level tracts used as pasture for horses. Almost all the nations of the Huns are settled here, extending as far as the Sea of Azov” (Prokopios 2014, 22–3).

the key passages through the Caucasus, Darial, and the Caspian gates, which gave them the ability to hire large numbers of Huns and use them in their military campaigns during the Iberian and Lazic wars in the 6th century CE. For the Lazians and the Byzantines, this lack of control over the strategic passes significantly constrained their war effort because they found it much harder to tap the pool of nomadic warriors and to bring them over the Caucasus via smaller passages in the western part of the mountain range. The Lazic War offers many examples of this. The Huns and the Alans are regularly cited among the Persian forces but rarely on the Byzantine-Lazian side. Prokopios testifies to the importance of the Darial and the Caspian gates, and the Byzantine struggles to recruit among the nomads:

Now if these Huns pass through the gate I just mentioned into the lands of the Persians and the Romans, they come with their horses fresh and without making any detour or encountering precipitous places, except in those fifty stades over which, as was said, they pass to the Iberian boundaries. If, however, they go by any other passes, they reach their destination with great difficulty and can no longer use the same horses. For the detours which they are forced to make are many and steep. (Prokopios 2014, 23)

In the 5th century, the Hunnic cavalry ravaged Europe under the banners of Attila the Hun. Like the Alans, the Huns distinguished themselves as agile and mobile horsemen who were experienced in warfare and horsemanship. As Roman historian Ammianus Marcellinus notes, they were able to do almost everything sitting on horseback.²⁰ Maurice's *Strategikon* (early medieval Byzantine military manual), which enumerated the strengths and weaknesses of the Byzantine opponents, described the Huns as skillful warriors and able tacticians who preferred to prevail over their enemies not so much by force as by deceit, surprise attacks, and cutting off supplies (*Strategikon* 2010, 116). Reviewing late ancient historical narratives about the Hunnic warfare, it becomes clear that almost all of them agree on the flexibility of the Hunnic tactics and their prowess in horsemanship. For example, Ammianus Marcellinus offers an interesting description of the Hunnic military customs and tactics, noting that the Huns were lightly equipped for swift motion, and that the unusual rapidity of their movements was one of their main advantages in battle (Ammianus Marcellinus 1952, 385).

It is a widespread belief that the Huns, like many other Nomads, fought

20 "They are almost glued to their horses, which are hardy, it is true, but ugly, and sometimes they sit them woman-fashion and thus perform their ordinary tasks. From their horses by night or day every one of that nation buys and sells, eats and drinks, and bowed over the narrow neck of the animal relaxes into a sleep so deep as to be accompanied by many dreams" (Ammianus Marcellinus 1952, 385).

only on horseback, had no infantry, and knew very little about siege warfare. But some late ancient sources show that they often fought dismounted, using large infantry shields. When dismounted, the Huns could fight as archers or ordinary infantrymen. The fact that the static Roman infantry could often overtake, ambush and defeat Hunnic raiders, shows that a number of them fought on foot (Nicolle 2011, 13). It is unusual that the Huns, just like other nomadic tribes, had to employ infantry on many occasions during their military campaigns, especially while besieging fortified towns. There are also mentions of the Hunnic infantry in the wars of Justinian. Agathias describes the mercenary heavy infantry of the Sabirs in the Roman service (Agathias 1975, 87). It is noteworthy that the Huns frequently conducted their raids during the time of the year when there was very little grass available for their horses, which would have numbered in the thousands. These raids were often slowed down by large wagons in which they carried their booty (Nicolle 2011, 13–14).

There are several extracts about the early Hunnic Siege Warfare in historical sources. In 441 or 442, during the siege of Naissus, they used towers, screens, ladders, and rams, but their siege warfare was heavily dependent on Roman prisoners and deserters (Elton 2015, 127).²¹ Noel Lenski notes that the Huns were notoriously much more dangerous than the Goths because they were much more adept at siege operations. This allowed them to conquer entire cities, whose surviving populations they then took into captivity to serve either as slaves or, when they were redeemed for gold, sources of cash (Lenski 2015, 232–233).²² These extracts, though, are about Attila's Huns, who fought the Romans and Germanic tribes during the 4th–5th centuries and adopted the siege warfare of this period. But the “Huns of the Lazic War” – Onogurs and Sabirs, who were settled in the northern Caucasus and were present on the battlefields of the Lazic War, were newcomers to this area. It is hard to imagine that they learned Byzantine or Sasanian siege warfare in such a short time and used their prisoners to make siege machines. The Sabirs certainly had the knowledge and tradition of siege warfare. The siege battles of Petra and Archaiopolis in the Lazic War are good proof of this. Surviving sources offer us interesting glimpses of the Hunnic siege warfare during the Lazic War.²³ Pro-

21 Christopher Kelly also suppose that Roman prisoners of war were used as military engineers in Hunnic armies (Kelly 2015, 205).

22 This use of skilled engineers from other backgrounds was a common feature of medieval siege warfare. In the case of the Huns, it would also explain why, having gained access to these skills, they were apparently lost again (Purton 2009, 11).

23 There are some earlier mentions about Hunnic siege warfare in historical sources, for example, in 451 CE, during the siege of Roman cities in Gaul, there were siege engineers in Attila's army, clearly not Huns, but Roman prisoners or deserters (Maenchen-Helfen 1973, 201).

Prokopios describes how “these Sabeiroi improvised a ram, not in the customary form, but using a new method of their innovation”²⁴ that both Byzantines and the Persians later used during other siege battles at Petra and Archaeopolis (Prokopios 2014, 485, 492). The Sabirs were clearly ingenious warriors who were willing and capable of innovation that allowed them to successfully besiege and take fortresses and fortified cities.

Unfortunately, surviving sources remain silent about the Sabir horsemanship and their fighting prowess. But we do know they were present in several major engagements, including the siege of Petra in 550–551, the siege of Archaeopolis in 551, and the revolt of the Misimians in 556/557. As noted above, they demonstrated their skill in siege warfare and we can suppose that their cavalry was employed in blockading fortresses, cutting supply lines, and conducting raids into enemy territory.

The size of the Hunnic contingent in the Byzantine and Persian armies varied during the Lazic War. It is safe to estimate that between five and twelve thousand nomads participated in the fighting at various stages of the war. There may have been as many as 5,000 Sabirs in the Persian army and some 2,000 in the Byzantine service (Agathias 1975, 87, 115) during the later stage of the Lazic War (556–557 CE).²⁵ It is likely that the height of the nomadic involvement in the war occurred in 551, when Sasanian General Mihr-Mihroe had some 12,000 Hunnic warriors available for a campaign against the Byzantines. Yet, the presence of such a large nomadic force also posed serious problems. If we are to believe Prokopios, the Sasanian commander was concerned that “these barbarians, who were so many, might be unwilling to obey his commands and would do some terrible harm to the Persian army” (Prokopios 2014, 490–491). This passage suggests prior incidents of insubordination on the part of the nomadic troops. Thus, Mihr-Mihroe took precautions to ensure obedience and discipline among the nomads, keeping only 4,000 men

24 They did not put beams into this engine, either upright or transverse, but bound together some thick rods and fitted them in place everywhere instead of beams. Then they covered the entire engine with hides and so kept the shape of a ram, and hung a single beam by loose chains, as is customary, in the center of the engine. Its head was made sharp and covered over with iron like the barb of a missile, as it was intended to deal repeated blows to the circuit-wall. They made the engine so light that it no longer had to be dragged or pushed along by the men inside, but forty men, who were also going to draw back the beam and thrust it forward against the wall, being inside the engine and concealed by the hides, could carry the ram upon their shoulders with no difficulty. These barbarians made three such engines, taking the beams with their iron heads from the rams that the Romans had in readiness but were unable to draw up to the wall. Roman soldiers chosen for their valor, in groups of no less than forty, went inside each one of them and set them down by the wall (Prokopios 2014, 485).

25 The Persians had 3,000 Sabirs in their armies in 530 CE, during the campaign in Armenia (Prokopios 2014, 37).

and dispatching the remaining 8,000 – after properly rewarding them – back to their homes. Such a decision is very instructive – the Hunnic contingent could be an effective force on the campaign but was also capable of waywardness and misconduct that could be rather damaging.

We clearly have enough historical data to study the participation of nomadic tribes in the Byzantine-Sasanian wars in south Caucasia, as well as their impact on the Lazic War, where they fought as mercenaries and allies of the Sasanids and Byzantines in several military campaigns. The nomadic presence in the Lazic War is an important detail of the history of the wars of Justinian in the 6th century and needs to be mentioned in the context of the wars of Europe and the Middle East in Late Antiquity.

References

- Abaev, V. I. and B. H. Walter. 1985. Alans. In *Encyclopedia Iranica* I/8. <https://www.iranicaonline.org/articles/alans-an-ancient-iranian-tribe-of-the-northern-scythian-saka-sarmatian-massagete-group-known-to-classical-writers-from>
- Agathias. 1975. *The Histories*. Translated with an introduction and short explanatory notes by Joseph D. Frendo. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Alasania, Giuli. 2008. *Georgians and Pre-Islamic Turks*. Tbilisi: Sakartvelos Matsne. ალასანია, გიული. 2008. ქართველები და ისლამამდელი თურქები. თბილისი: საქართველოს მაცნე.
- Ammianus Marcellinus. 1986. *Ammianus Marcellinus*. Volume III. With an English Translation by John C. Rolfe. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Braund, David. 1994. *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC–AD 562*. New York: Oxford Clarendon Press.
- Cunliffe, Barry. 2001. *The Oxford Illustrated History of Prehistoric Europe*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Elton, Hugh. 2015. Military Developments in the Fifth Century. In Maas 2015, 125–139.
- Evans, J. A. S. 1996. *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*. London, New York: Routledge.
- Daryaei, Touraj. 2009. *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*. London, New York: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Dignas, Beate and Engelbert Winter. 2012. *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golden, Peter. 2011. *Central Asia in World History*. New York, Oxford: Oxford University Press.

- Greatrex, Geoffrey and Samuel N. C. Lieu. 2002. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*. Part 2, AD 363–630: A Narrative Sourcebook. London: Routledge.
- Greatrex, Geoffrey. 2005. Byzantium and the East in the Sixth Century. In *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. Michael Maas, 477–509. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heather, Peter. 2018. *Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian*. New York: Oxford University Press.
- Kennedy, Hugh. 2003. *Mongols, Huns and Vikings: Nomads at War*. London: Cassell.
- Kelly, Christopher. 2015. Neither Conquest Nor Settlement: Attila's Empire and Its Impact. In Maas 2015, 193–208.
- Lenski, Noel. 2015. Captivity among the Barbarians and Its Impact on the Fate of the Roman Empire. In Maas 2015, 230–246.
- Maas, Michael, ed. 2015. *The Cambridge Companion to the Age of Attila*. New York: Cambridge University Press.
- Maenchen-Helfen, Otto. 1973. *The World of the Huns*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Mitchell, Stephen. 2015. *A History of the Later Roman Empire: AD 284–641*. Malden, Mass.: Wiley Blackwell.
- Nicolle, David. 2011. *European Medieval Tactics (1): The Fall and Rise of Cavalry, 450–1260*. Oxford: Osprey.
- Prokopios. 2014. *The Wars of Justinian*. Translated by H. B. Dewing. Revised and modernized, with an Introduction and Notes, by Anthony Kaldellis. Indianapolis, Ind.: Hackett.
- Purton, Peter. 2009. *A History of the Early Medieval Siege, c. 450–1200*. Woodbridge, Rochester, N.Y.: Boydell Press.
- Romer, Frank, E. 1998. *Pomponius Mela's Description of the World*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Strategikon. 2010. *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*. Translated by George T. Dennis. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Topchishvili, Roland. 2008. *The Area of Original Dwelling of the Ossetian Ancestors, Alans*. Tbilisi: Tbilisi University Press. თოჭიშვილი, როლანდი. 2008. ოსთა წინაპარი ალანების თავდაპირველი განსახლების არეალი. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Tiziana Suarez-Nani, Tamar Tsopurashvili (eds). Héritages platoniciens et aristotéliens dans l'Orient et l'Occident (IIe-XVIe siècles), Actes du colloque de Tbilissi, juin 2019, édité par Scrinium Friburgense, Veröffentlichungen des Mediävistischen Instituts der Universität Freiburg Schweiz, Bd. 54, Reichert Verlag Wiesbaden, 2021, S. 268

This trilingual volume brings together materials from the international conference *Neoplatonism and Aristotelianism in Eastern and Western Christianity* held in 2019 at Ilia State University in Tbilisi, Georgia, and organized by the Savle Tsereteli Institute of Philosophy. Each paper has its own particular way of engaging with the traces that Platonism and Aristotelianism left on intellectual developments, stretching from late antiquity to the Middle Ages, and spreading to both Western and Eastern Christian traditions. It is noteworthy that the Eastern Christian tradition is portrayed not only through the Byzantine thinkers of the Greek language, but also through the Georgian line of philosophical and literary development, exemplified, among others, through Ioane Petritsi's heritage, that, both in its theoretical content and in its philological practice, adheres to the Greek tradition and is nourished mainly by Neoplatonist elements (especially Proclus). The collection groups the papers into five thematic sections that follow one another chronologically: Patristics, [Greek] Neoplatonism, Ioane Petritsi, Latin XIV-XIII centuries, and Renaissance.

The first section, dedicated to the reception of ancient philosophy in patristics, opens with **Franz Mali's** paper, *La gnose valentinienne à travers le prisme de l'héritage platonicien dans l'«Elenchos» du Pseudo-Hippolyte* [*Valentinian Gnosis through the Prism of the Platonic Heritage in Pseudo-Hippolytus' Elenchos*], which focuses on the 3rd-century Greek text attributed by some scholars to Origen and by most to Pseudo-Hippolytus, entitled *Refutation of All the Heresies*, but which is also known as *Elenchos*. The paper provides a detailed analysis of the history and structure of the text, which is only partially preserved, and focuses on its treatment of Valentinian Gnosis. *Elenchos*, which

aims to refute various heresies, uses a specific polemical method, which consists of accusing the heretics of plagiarism of Greek philosophy, and demonstrating the succession of heretics among them. With regard to the Valentinian doctrine, the author of *Elenchos* identifies its sources to be Plato and Pythagoras, specifically Plato's conception of the immortality of the soul, which he claims to be borrowed from Pythagoras. The paper then carefully examines two quotations that the author of *Elenchos* attributes to Plato, identifies them, points out the errors, inaccuracies and modifications in the way they are employed, and demonstrates that the author did not work with Plato's text. He proposes several hypotheses of the mediated provenance of these quotations.

Lenka Karfíková, in her paper *Imagination and Memory in Augustine's Correspondence with Nebridius*, explores the part of the correspondence between Augustine and his philosopher friend Nebridius where, at the latter's suggestion, they discuss questions of imagination and memory. According to Augustine, memory is filled not only with images of perceived objects, but also with intelligible content, the source of which is, in part, observation. For Nebridius, on the contrary, not only are intelligible forms innate, but even mental images are decoupled from sense perception. The paper argues that in the face of Nebridius' radical Neoplatonic position, Augustine is led to develop his argument in a direction opposite to that of Plotinus. The magisterial line of demarcation between the positions of Augustine and Nebridius is exposed, with careful consideration of the specificities in the Latin and Greek uses of terminology and through the identification of theoretical sources from Plato, Plotinus, Aristotle, and the Stoics. Germane to the topic of discussion, the paper also summarizes Augustine's conception of eternity, the torment of the soul, and his teaching on grace.

Alexey Morozov, *Les dialogues de Platon et le «De Resurrectione» de Méthode d'Olympe* [Plato's dialogues and the De Resurrectione of Methodius of Olympus]. Methodius of Olympus is a 3rd-century author who has been historically marginalized and little studied until now. The paper analyzes his dialogue, entitled *De resurrectione*, the original Greek version of which is preserved only in fragmentary form, while its entirety is available in an Old Slavic translation dating from the 10th century. The dialogue is directed against Origen's doctrine, according to which, after the resurrection, Man will receive a spiritual body, but not a carnal one. A comparative analysis of the dialogue with the Platonic dialogues, focusing on the functions of the characters, on the methods of conducting the discussion, and on the identification of a shared terminology or textual references and their modifications, allows the author of

the paper to identify Plato's "Protagoras" as the reference model for Methodius' dialogue. It is thus a dialogue formally inspired by Plato, but which attempts to form a doctrine opposed to the Platonic anthropology, as it has been refracted in Origen. Christianity in its non-Origenian version is therefore presented as the true fulfillment of Plato's theoretical intentions.

Magdalena Burlacu, *Quelques aspects des notions aristotéliennes présentes chez Théodore Studite* [Some aspects of Aristotelian notions as present in Theodore Studite]. The paper examines Theodore the Studite's recourse to Aristotle's philosophy, in particular to some of the elements of his logic and epistemology, which he employs to argue for his theology of images. Since the latter has not yet been properly studied, the paper attempts to reconstruct Studite's argument on the basis of his *Sermones adversus iconoclastas* and *Epistulae*, focusing on the Aristotelian concepts that serve the Byzantine monk — positively or negatively — to ground his iconophile theology. The paper describes the intellectual circumstances in which the reception of Aristotle by Studite was made possible. He is indeed in continuity with the reinterpretation of the Aristotelian *Categories* by John of Damascus, in favor of Christian dogmatism. However, Studite's originality lies in his rejection of the Aristotelian axiom of non-contradiction when it comes to the hypostasis of Christ, capable of carrying contradictory predicates, such as universal and individual, divine and incarnate, etc. Moreover, the paper points out how the Aristotelian notion of memory is introduced into a Christian approach to life, producing the notion of inhabitation. It is shown how these two moves open up the possibility for an iconophile argument.

Greek Neoplatonism is the subject of the second section of the volume.

Nicolas D'Andrès, *Qui sommes-nous ? L'être humain entre vices et vertus dans le traité 52 de Plotin (II 3)* [Who are we? Human being between vices and virtues in Plotinus' treatise 52 (II 3)]. The paper argues that, contrary to the way Porphyrus organizes Plotinus' treatises, there is a continuity between treatises 52 and 51, on the one hand, and 52 and 53, on the other. The demonstration is based on the continuous exposition of ethical and anthropological problems, which are spread over the three treatises in a progressive movement. Besides the purely philological interest of this undertaking, it contributes to a reconstruction of late Plotinus' ethical conception. The paper provides a rich description of Plotinus' astrological knowledge, indicates its sources, and analyzes it in light of the Platonic passages on the subject. Plotinus rejects the astrological idea that the stars, defining human actions, are the cause of vice and

moral evil. This metaphysical revision of astrology brings anthropological and ethical issues to the fore with a new force. The paper shows how the transposition of the Platonic dualism of soul and body not only on the human being, but on the constitution of the universe itself, allows Plotinus to develop a vision of the human being able to escape astral determinism.

Ana Kiria, in her paper *The Theory of the Genesis of Nous in Plotinus*, proposes a close reading of the *Enneads* V 4 [7] and V 3 [49] in order to formulate and explain the paradoxical effects of Plotinus' metaphysical construction. She starts by describing Plotinus' tripartite metaphysical conception, with emphasis on his principle of non-multiplicity, which results in a paradoxical emergence of multiplicity from its own negation. The question to be discussed is then the following: how can a principle which, by definition, has nothing, desires nothing and is nothing, give rise to multiplicity? The paper attempts to extract answers to this question from relevant passages in Plotinus' text and to reconstruct the procession of the multiple from the One. It does so in three steps. First, it asks about the nature of the One. Then it discusses how the Intellect is eternally generated from the One. And finally, it explains the nature of the Intellect. In pursuing this task, the paper addresses a series of paradoxical questions derived from this general framework of Plotinus' philosophy.

Nino Doborjginidze, *Der Einfluss des Ammonios auf die altgeorgische philologische Praxis* [*The influence of Ammonios on ancient Georgian philological practice*]. The paper provides a systematic overview of the practical and theoretical problems that generations of Georgian translators and writers of the 9th-12th centuries faced and reflected upon in their work, which was carried out as part of the formation of Georgian as a liturgical, scientific and literary language. Georgian philological practice evolved in late antiquity and the Middle Ages under Greek and Byzantine influence, since the efforts explicitly aimed at increasing the semantic, stylistic, conceptual and expressive potentialities of the language were carried out in the context of translating sacred and then philosophical texts into Georgian. Apart from providing an overview of the historical circumstances in which philological, rhetorical and philosophical practice in Georgian developed, the paper focuses more specifically on philological technique, taking as a basis for analysis the metatexts of Ephrem Mtsire accompanying his translation of the Psalms, and finds that the hierarchical structure of levels (historical, allegorical and anagogical), through which a text reveals its meaning, according to him, reproduces the principles of Ammonius' system of textual interpretation. Finally, as an illustration of one of the concepts of Ammonius' system, namely that of 'utility', the paper proposes a number of metaphorical series employed by Ephrem Mtsire.

The third section of the volume includes papers that focus on Ioane Petritsi, a 12th-century Georgian philosopher and translator.

Magda Mtchedlidze, *La compréhension du terme ὑφῃσις dans les commentaires du XIIe siècle sur la philosophie de Proclus : Ioané Petritsi et Nicolas de Méthone* [Meaning of the term ὑφῃσις in the 12th-century commentaries on Proclus' philosophy: Ioane Petritsi and Nicholas of Methone]. The paper offers a very detailed and comprehensive analysis of the use of the Greek term *hyphesis* as a means for problematizing the relationship between Neoplatonic and Orthodox Christian thought in the commentaries on Proclus, produced by Ioane Petritsi, on the one hand, and Nicholas the Bishop of Methoneon, on the other. This Neoplatonic term, which appears for the first time in Philo and indicates the relaxation of tensions, takes the meaning of downgrading in Porphyry within the framework of emanatory theory, and assumes a theological value in the Cappadocian Fathers. However, when applied to the Trinity, the term becomes controversial from the point of view of Orthodox Christianity, because it involves a relationship of subordination and inequality between the hypostases. The paper shows that in the face of Proclus' *Elements of Theology*, his Orthodox commentators adopt different attitudes. Where Nicolas of Methone expresses a clear criticism and judges the model of Proclus to be inadmissible for Orthodox doctrine of the Trinity, Petritsi tries to find an explanatory strategy for putting the intratrinitarian relations out of reach of *hyphesis*.

Tamar Khubulava, *‘Die Liebe zum Einen’ in Ioane Petritsi's Kommentar zur ‚Elementatio Theologica‘ des Proklos* [‘Love of the One’ in Ioane Petritsi's Commentary on the *‘Elementatio Theologica’* of Proclus]. Ioane Petritsi translated Proclus' *Elements of Theology* into Georgian and complemented it with commentaries. The paper explores the argumentative progression of Petritsi's commentaries in order to establish the function that the ‘love of the One’ is occupying therein. In so doing, the paper mobilizes numerous quotations in ancient Georgian, and links the relevant terms to their Greek correspondences. The concept of ‘love of the One’ is analyzed within the overall theoretical framework, in which all that is derived from the One returns to it. Embodied soul, as caused by the One, tends toward the One as toward its own cause. This ascent of the embodied soul towards its own cause is understood as self-remembrance and self-cognition of the soul. However, thought, as something of secondary order, produced by the One and, as such, alien to the nature of the transcendent cause present in the soul — despite its transcendental nature — as its cause, cannot carry the function of initiating or motivating upward movement. Thought being incapable of this task, it is love that fulfills this function.

Lela Alexidze, *Petritsi and Plethon on the Differences of Aristotle from Plato*. The paper compares Ioane Petritsi's commentary on Proclus' *Elements of Theology* with Georgios Gemistos Plethon's treatise on the differences between Aristotle and Plato, and it highlights the ways in which these Platonic and Neoplatonic thinkers viewed the relationship between Plato and Aristotle. Although the distance between these two authors extends across more than three centuries, they both share a profound familiarity with the Greek language and the Byzantine philosophical tradition. Moreover, both were greeted with misunderstanding by their respective audiences, Petritsi for his radically pro-Proclus position, and Plethon for his Platonic, and therefore pagan, orientation. Through a detailed analysis of the two authors, the paper concludes that the difference in their attitude towards Platonism and Aristotle is partly due to the difference in their respective objectives: Petritsi's intention was to introduce to the Georgian public the philosophy of Proclus, whom he considered to be the representative of true philosophy and theology, while Plethon tried to build a new metaphysical and practical theory as a foundation for reforms in the context of historical turbulence. In doing so, he was driven to draw on the ancient Greek pantheon and to rely on a specific modification of Plato's philosophy. As for Aristotle, the paper points out that a distinctly Aristotelian tendency in Plethon's intellectual milieu might have led the latter to be less sober in his interpretation.

The fourth section of the volume is devoted to Latin authors of the 13th century.

Tiziana Suarez-Nani, *Néoplatonisme et aristotélisme dans la question de l'infinité divine au XIIIe siècle: Alexandre de Halès, Thomas d'Aquin et Henri de Gand* [*Neoplatonism and Aristotelianism on the question of divine infinity in the 13th century: Alexander of Hales, Thomas Aquinas and Henry of Ghent*]. The paper analyzes the role of Neoplatonic and Aristotelian influences on the formation of the non-privative notion of the infinite as divine perfection. The paper follows on from the research carried out on the notion of divine imensity, dominant throughout the 12th century, and replaced in the mid-13th century by the notion of infinity in the context of the fight against the Cathar heresy and the need to support the positive theology made indispensable after the Condemnation of 1241. The paper follows numerous argumentative lines designed to demonstrate the infinite as an intrinsic divine property in the writings of Alexander of Hales, Thomas Aquinas or Henry of Ghent, and highlights the Aristotelian and/or Platonic sources of each of these lines in order to shed light on the strategies of recuperation or even detouring of the arguments found in them.

Fran O'Rourke, *Aquinas' Neoplatonist Aesthetics*. The purpose of this paper is to discuss Aquinas' theory of beauty. To this end, it first addresses Aquinas' ancient sources, Plotinus, St. Augustine, and Pseudo-Dionysius, who, through their originality, provided the preliminaries for his theory. Plotinus proposes the criterion of symmetry in his definition of beauty. However, aiming at transcending sensible beauty, he also introduces unity as a superior principle that allows one to grasp the beauty of intelligible forms. Augustine, frequently quoted by Aquinas, derives his definition of beauty from unity, order and luminosity, and while he does not develop the latter, he relies on the principle of number to establish the first two. As for the Pseudo-Dionysius, he employs the notion of beauty, as well as that of goodness, as positive names for God, who, as infinite, cannot but be causal beauty. Commenting on Dionysius' *On the Divine Names*, and injecting his own unique metaphysical perspicacity into the discussion, Aquinas identifies beauty with the act of existence itself. As a result, Aquinas reinterprets the Aristotelian notion of form, and instead of taking it as the fundamental reason for a definite being, he transforms it into a medium through which the creature reveals itself, but still needs a more fundamental principle for the actualization of its very existence. Ultimately, Aquinas uses this aesthetic conception to explain the reason for creation itself as God's love for his own beauty.

Tamar Tsopurashvili, *Neoplatonic and Aristotelian Sources of Meister Eckhart's Theory of Transcendentals*. On the basis of an analysis of Eckhart's *Opus Tripartitum* and *Expositio sancti Evangelii secundum Iohannem*, the paper opens with the observation that Eckhart projected a harmonization of the divine, natural and moral perspectives, and insisted on the compatibility of philosophy and the first theology. The paper discusses this project from the viewpoint of the theory of transcendentals, as well as that of signification modi, and highlights the ontologization of semantics as its necessary result in Eckhart's theory, insofar as the most general concepts of Being, the One, Truth and the Good are taken as convertibles. Through a detailed exposition of the Eckhartian application of the theory of transcendentals to the divine Trinity, by which Eckhart is led to introduce the Aristotelian principle of identification of the Being and the One, the paper shows the transition he makes towards a henological discourse. Another example of Aristotelian-Platonic convergence discussed in the paper concerns Eckhart's reading of *Peri Hermeneias*, in order to define the relation between name, concept and object. By correlating the name with the concept rather than with the extramental object, Eckhart is led to admit the ontological superiority of intelligible quiddities or divine ideas of creatures.

John Dudley, *Neoplatonism confronted by Aristotelianism in Western Christianity*. In broad strokes, and with erudition, the paper describes the turning point in the course of the Christian tradition occasioned by the adoption of Aristotelian views on a number of questions at the expense of the classical Neoplatonic approaches in force until the 13th century. The paper first describes the standard Neoplatonic paradigm, which derived from Plotinus and, more importantly, Philo, and was based on the overarching idea of the subordinate relationship of reason to the higher principle of faith. In its second part, the paper outlines the Neoplatonic formulations for a number of theoretical problems regarding political authority, nature, natural law, ethics, slavery and private property, which were disrupted by the adoption of Aristotelianism. Indeed, with the strengthening of the role of reason, the respective spheres loosened their dependence on the transcendental principle, which led to their theoretical and practical autonomy. The thesis of the paper is that the lasting results of the Christian decline, triggered by the marginalization of Neoplatonic attitudes by Aristotelianism in the Christian tradition, have led to the secularizing and technologizing trends that shape our contemporary condition.

The fifth and last section of the book is devoted to the Renaissance.

Filip Karfik, *‘Amor universalis’*. Marsilio Ficino, Dionysius Areopagite, Proclus. The theory of love expounded by Ficino in his *Commentary on Plato’s Symposium on Love* is articulated in the paper as a twofold definition of love. It is shown how Ficino’s multiple explanation of love derives from the superimposition of a complex ontological structure of the universe, comprising superior, inferior and equal things, with its cosmogony. In Ficino’s theory of creation, love is initiated by God in the creature, allowing the latter to be in a relationship with him. Love, presented as part of the cosmogonic process, acquires a circular structure and is defined as the desire for beauty. On the other hand, love, as part of God himself, gives rise to his second definition as desire to propagate his own perfection. The paper also explains how the mediating power of love is articulated between the three types of things in terms of triple causality, enveloping and maintaining the universe. An important part of the paper is devoted to finding the elements that Ficino borrows from the *On the Divine Names* of Pseudo-Dionysius the Areopagite and, even more profoundly, from Proclus’ *Commentary on Plato’s Alcibiades*.

Maka Lashkhia, *Interpretation of Neoplatonic Philosophy by Marsilio Ficino*. This paper also deals with the question of love in the philosophy of Mar-

silio Ficino. This time, love is compared structurally and functionally to the soul. Both aim at a unification of otherwise disjointed elements and are ultimately capable of ensuring the connectivity of the universe as a whole. This similarity is explained in the paper by the integration of Platonic and Christian views in Ficino, who spent a great deal of time commenting on Plato's dialogues, especially the *Symposium*. The soul provides the binding power to the hierarchically organized universe that extends from God to Matter and contains the intermediate levels of the souls of the angels, the rational soul, and the qualitateness. The soul reaches out to God, and once the path is completed, it faces the divine infinity, which is perceptible as love, for God loves his creation and the creation loves its creator. Both mind and love ensure the unity of the universe. Love is ultimately the rotation around oneself, for, in love, one discovers that the one one loves is oneself. A similar structure applies to the attainment of wisdom. The soul unites with its own ideas and perfects itself. It is able to perceive God in objects, so that it can love objects in God. The structural convergence of soul and love leads to an ultimate state in which, through the love of God, one begins to love oneself in God.

Olivier Ribordy, *Platon und Aristoteles als Modelle neuer philosophischer Ansätze über das Unendliche. Patrizis 'Nova de universis philosophia' und die metaphysischen Überlegungen des Francisco Suárez [Plato and Aristotle as models of new philosophical approaches to the infinite. Patrizi's 'Nova de universis philosophia' and the metaphysical reflections of Francisco Suárez]*. The paper examines the question of infinity as posed by Francisco Suárez in his metaphysical system on the one hand, and by Francesco Patrizi in his philosophical and mathematical reflections, on the other, and describes how the difference in their respective handling of the Aristotelian and Platonic elements contributes to the essential difference in their understanding of this concept. According to Suarez, the distinction between the infinite and the finite expresses the radical opposition between God and finite things, whereby a quantitative continuity between the two is excluded. Francesco Patrizi, on the other hand, conceptualizes the finite and the infinite as non-contradictory properties of space considered as the first principle of the universe. Space is thus both finite and infinite, which can be fully grasped without having to exit the quantitative perspective. Later, this ambiguity will be solved by Descartes, who proposes a new articulation of the concept of the infinity which contrasts with the concept of the indefinite.

Elene Ladaría
Ilia State University

აბსტრაქტი ABSTRACT

Tiziana Suarez-Nani, Tamar Tsopurashvili (eds). Héritages platoniciens et aristotéliens dans l'Orient et l'Occident (IIe-XVIe siècles), Actes du colloque de Tbilissi, juin 2019, édité par Scrinium Friburgense, Veröffentlichungen des Mediävistischen Instituts der Universität Freiburg Schweiz, Bd. 54, Reichert Verlag Wiesbaden, 2021, S. 268

პლატონური და არისტოტელური მემკვიდრეობა აღმოსავლეთსა და დასავლეთში (II-XVI საუკუნეები) სამენოვანი კრებულია, რომელიც აერთიანებს მასალებს 2019 წელს სავლე წერეთლის ფილოსოფიის ინსტიტუტის მიერ გამართული კონფერენციისა „ნეოპლატონიზმი და არისტოტელიზმი აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქრისტიანოში“. კრებულში ხუთ თემატურ და ქრონოლოგიურად დალაგებულ ბლოკად წარმოდგენილია სტატიები, რომელთაგან თითოეული ცალკეული ავტორის, ტექსტისა ან პრობლემატიკის საფუძველზე წარმოაჩენს (ნეო) პლატონური ან არისტოტელური ელემენტების ნაკვალევს თუ მათ გადაკვეთას ქრისტიანობის კონტექსტში ახალი თეორიული გამოწვევების საპასუხოდ.

პირველი ნაწილი პატრისტიკის პერიოდს ეთმობა. აქ პლატონისა და ნეოპლატონიზმის რეცეფცია ნაჩვენებია ფსევდო-იპოლიტეს „უარყოფის“, ავგუსტინესა და ნებრიდიუსის კორესპონდენციისა და ჯერჯერობით ნაკლებად შესწავლილი ბიზანტიელი ავტორის, მეთოდეოლიმპელის დიალოგ „მკვდრეთით აღდგომის“ მაგალითებზე. ასევე განხილულია არისტოტელური პრინციპების როლი თეოდორე სტუდიელის მიერ იკონოფილური თეოლოგიის ჩამოყალიბებაში. ბერძნული ნეოპლატონიზმისთვის მიძღვნილ მეორე ნაწილში, ერთი მხრივ, ვპოულობთ პლოტინის ეთიკისა და მისივე გონის გენეზისის თეორიის განხილვას, მეორე მხრივ კი, ძველი ქართული ფილოლოგიური პრაქტიკის ჩამოყალიბების ანალიზს, რომელიც კონცენტრირებულია ეფრემ მცირესთან მთარგმნელობით ტექნიკაზე რეფლექსასა და მისი ბერძნული წყაროს დადგენაზე. მესამე ნაწილი სრულად ეთმობა იოანე პეტრიწს. აქ ვპოულობთ გარკვეული ცნებების მისთვის სპეციფიკური გამოყენების ანალიზს, მაგრამ ასევე მის კომპარაციულ გან-

ხილვას პროკლესთან თუ გეორგიოს გემისტოს პლეთონთან ერთად, რაც შესაძლებელს ხდის პეტრიწის ფიგურის როგორც თეორიულ, ისე ისტორიულ კონტექსტუალიზაციას. XIII საუკუნის ლათინი ავტორებისადმი მიძღვნილ მეოთხე ნაწილში ნეოპლატონიზმი და არისტოტელიზმი წარმოჩენილია ალექსანდრე ჰალელის, თომა აკვინელის, ანრი გენტელის, მაისტერ ეკჰარტის მაგალითზე და შეფასებულია ის რადიკალური და შორსმხმავალი ცვლილებები, რომლებიც არისტოტელეს აქტუალიზაციისა და პლატონიზმის მარგინალიზაციის შედეგად დადგა. დაბოლოს, კრებული მცხუთე ნაწილში პლატონიზმის ან პლატონისა და არისტოტელეს კონკურენტული მოდელების გავლენაზე საუბარი რენესანსის ეპოქის ისეთ ავტორებზე, როგორიცაა მარსილიო ფიჩინო, ფრანცისკო სუარესი და ფრანჩესკო პატრიცი.

ელენე ლადარია
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

იუბილე JUBILEE

მზექალა შანიძე – 95

ჰაინც ფენრიხი – 80

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი და ჟურნალ „კადმოსის“ რედაქცია საიუბილეო თარიღს ულოცავს ცნობილ მეცნიერებს, ქალბატონ მზექალა შანიძეს და ბატონ ჰაინც ფენრიხს.

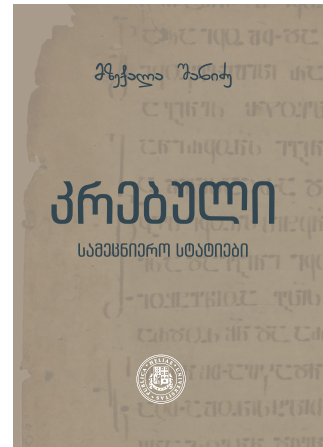
მზექალა შანიძე – 95¹

თანამედროვე ქართული მეცნიერების ეპოქალური სახე, პროფესორი მზექალა შანიძე 95 წლისაა. სამეცნიერო ღვაწლთან ერთად, ქალბატონი მზექალას გამორჩეულობა მის პიროვნულ და საზოგადოებრივ ავტორიტეტს უკავშირდება და მრავალი ფაქტორითაა განპირობებული; მოკლედ შევხები ზოგიერთ მთგანს:

- მზექალა შანიძე – სამეცნიერო

თაობებს შორის უწყვეტი მემკვიდრეობითი კავშირის მყარი გარანტი

სწორედ მან მოიტანა ჩვენამდე, თანამედროვე რიგით სტუდენტამდე, საქართველოში ყველა დროის ყველაზე დიდი დასავლური იდეის, უნივერსიტეტის, აკადემიური თუ ღირებულებითი სიკეთე. უნივერსიტეტის დამაარსებელთა, ივანე ჯავახიშვილის, აკაკი შანიძის, გიორგი ახვლედიანისა და სხვათა მოწაფემ, თითო-ოროლა გამორჩეულ პროფესიონალთან ერთად, ჩვენში ფილოლოგიურ განათლებას და კვლევას შეუნარჩუნა პირველი თაობის მიერ დასავლური სტანდარტების კვალობაზე დანერგილი ყველაზე მნიშვნელოვანი ჰერმენევტიკული და ლინგვისტურ-ტექსტოლოგიური ასპექტები. მეტიც, მან არაერთი მიმართულებით გააფართოვა შუა საუკუნეების ქართული ტექსტების კვლევის ჩარჩო (ვინფრიდ ბოედერი). მზექალა შანიძემ ბერძნული,

1 მზექალა შანიძისადმი მიძღვნილი საიუბილეო წერილები იბეჭდება მისი სამეცნიერო სტატიების კრებულში, რომელსაც ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი გამოსცემს ქალბატონი მზექალას 95 წლის იუბილესთან დაკავშირებით.

ებრაული, სირიული, სომხური, ქრისტიანული არაბული და სხვა პირველწყაროების სიღრმისეული ცოდნით შეისწავლა და გამოსცა ძველი და საშუალო ქართული ენის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები, როგორც ნათარგმნი, ისე ორიგინალური. გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან მოყოლებული, იგი დღემდე რჩება ქართული ფილოლოგიის შეუცვლელ მასწავლებლად.

ერთ-ერთ ინტერვიუში ქალბატონი მზექალა ძალიან საინტერესოდ აღწერს საქართველოში სამეცნიერო თაობების ურთულეს ისტორიას უნივერსიტეტის დამაარსებლებიდან დღემდე. იგი თანმიმდევრობით აღადგენს სურათს, როგორ იცვლებოდა სიტუაცია უნივერსიტეტში ისტორიული ქართველების კვალდაკვალ და როგორ გართულდა პირველი თაობის მიერ დამკვიდრებული მაღალი საერთაშორისო სტანდარტის შენარჩუნება კვლევასა და მეცნიერებაში. ბოლოს, რა მძიმე გავლენა იქონია ყველაფერმა ამან უახლეს პერიოდზეც კი.

მზექალა შანიძე სწორედ ამ თითო-ოროლა გამონაკლისს ეკუთვნის; სხვადასხვა დროის ურთულესი სასწავლო-კვლევითი თუ ღირებულებითი კრიზისის მიუხედავად, მან დღემდე შეუნარჩუნა აკადემიურ სივრცეს ის სტანდარტი, რომელიც შექმნეს მისმა მასწავლებლებმა, ივანე ჯავახიშვილისა და აკაკი შანიძის თაობამ.

• *მზექალა შანიძის ტექსტუალური კრიტიციზმი – დეტალების ხელოვნება*

ადრეც დავწერე და უნდა გავიმეორო, რომ ქალბატონი მზექალას მთავარი მეთოდოლოგიური საყრდენი, ტექსტოლოგიური კრიტიციზმი, განაპირობებს მის სამეცნიერო სტილს – ტექსტში დეტალების გაჩენა-დაკარგვის, მათი მსგავსი თუ განსხვავებული „ქცევისა“ და „გადაჯგუფების“ მიხედვით არქეტიპული ფენისა და ვარიანტების დადგენას (Codex archetypes/exemplaria).

აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, რომ მას „თეორეტიკოსობა“ დიდად არ იტაცებს; რა თქმა უნდა, ყველა მის ნაშრომში თეორიული ანალიზია საფუძველი, თუმცა კვლევა უმთავრესად პროვოცირებულია ერთი რომელიმე კონკრეტული საკითხით, სიტყვის ან ფრაზის ფილოლოგიური პრობლემით. ის ფრთხილად სვამს კითხვას, კონკრეტული ადგილი, ფრაგმენტი ან სიტყვა ხომ არ არის ამ თეორიული კონცეპტის ანარეკლი და მთელი კვლევა ტრიალებს ამ ერთი კონკრეტული ტექსტის, წინადადების, ფრაზის, სიტყვის, ან თუნდაც სუფიქსის გარშემო და არა თეორიული ნაწილის, განსაკუთრებით ამ თეორიის „გადმომღერების“ ირგვლივ, როგორც ეს არც თუ იშვიათად ხდება ჩვენში.

სამეცნიერო მუშაობის ეს მართლაც ძალიან დახვეწილი სტილი, დეტალების ხელოვნება, აერთიანებს ქალბატონ მზექალას მის შორეულ წინაპართან, შუა საუკუნეების ყველაზე დიდ ქართველ ფილოლოგთან, ეფრემ მცირესთან, რომლის ტექსტების კვლევას და პუბ-

ლიკაციას იგი დღემდე აგრძელებს. ეფრემ მცირის, ძველი ქართული გრამატიკული „ტეხნეს“ სისტემატიზატორის, ფილოლოგიური დეტალების გამორჩეული ოსტატის, თვითდახასიათება ყველაზე მეტად ესადაგება მზექალა შანიძის დახასიათებას: ერთ-ერთი თარგმანის შესავალში ეფრემი ასე აღწერს თავის ჰერმენევტიკას: „რადთა კნინოდენითა გემოდს-ხილვითა გიჩუენო გემოდ მდინარისა დიდისა და მცირისა მიერ ფესუსა განგიცხადო ყოველი ქსოვილებაჲ სამოსლისაჲ“.

ეს არის ძველთაძველი იერარქიულ-გვარობრივი წესი, ფილოლოგიაში ჯერ კიდევ ამონიოსის მიერ სისტემად დამკვიდრებული, რომლის მთავარი მექანიზმი არის მთლიანი სტრუქტურის მატარებელი უმცირესის გამოყოფა და არა უბრალოდ უმცირესის. ამ სისტემატიკის უნიკალური მაგალითია ჩვენი დღევანდელი იუბილარი, რომელიც მთელი თავისი მეცნიერებით გვასწავლის, როგორ უნდა განვსაზღვროთ დიდი იერარქიის მაკონსტრუირებელი მცირე დეტალი და პატარა ბრჭყალის მიხედვით როგორ ამოვიცნოთ დიდი ლომი.

ცნობილია, რომ ქალბატონ მზექალას ძალიან უყვარს დეტექტივების კითხვა. ხშირად უსაუბრია იმაზე, როგორ „ჩაითრევს“ ხოლმე თითქოს „უმნიშვნელო“, კარგად შენიღბული დეტალი და მისი საშუალებით როგორ გამოიცნობს, ამოხსნის დეტექტივის მთავარ საიდუმლოს. ქალბატონი მზექალას ეს ჰობი, სავარაუდოდ, მისი მაღალი პროფესიული აღღოსა და უნარის ანარეკლიცაა.

- *მზექალა შანიძის გაკვეთილები*

ახალი რომ კარგად დავიწყებული ძველია, ამის ერთ-ერთი დასტურია მზექალა შანიძის გამოცდები და განსაკუთრებით მისი პრაქტიკული გაკვეთილები ხელნაწერის ამოკითხვასა და გამოსაცემად მომზადებაში.

ითვლება, რომ სწავლების თანამედროვე დასავლური მეთოდები, როგორიცაა აქტიური სწავლება (Active learning) კეთებით სწავლება (Learning by doing), პრობლემაზე დაფუძნებული სწავლება Problem-Based Learning, PBL), და მრავალი სხვა მხოლოდ ახლა მკვდრდება ჩვენში. არადა, მზექალა შანიძემ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან დაიწყო ამ მეთოდების აქტიურად გამოყენება. განსხვავება ისაა, რომ მაშინ ამას სწავლების თანამედროვე დასავლური მეთოდები კი არა, „მზექალა შანიძის ახირება ერქვა“ მხოლოდ.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ქალბატონი მზექალას გამოცდა (ქართული სალიტერატურო ენის ისტორია) დედამიწის ზურგზე ურთულესი რომ იყო, ეს ყველა ფილოლოგმა იცოდა; მეტიც – საკუთარ თავზე ჰქონდა გამოცდილი. ბევრი სტუდენტი მინახავს, გულწრფელად გაბრაზებული, ყველა სტატია ზეპირად მქონდა მომზადებული, მაგრამ ისეთი ახირებული კითხვა დამისვა, დავიბენიო. იმ გულწრფელ სტუდენტებს, ცხადია, გაგონილიც კი არ ჰქონდათ,

პროცედურული და დესკრიფციული ცოდნა, ან ოპერაციონალური გავარჯიშებისა და ახალი ცოდნის საფეხური სხვადასხვა რომ იყო, თორემ დაბნევა რა სახსენებელია! არც დეკანატში – და კიდევ უფრო ზევითაც! – იცოდა იმ დროისთვის ვინმემ ცოდნის ამ წყვილის შესახებ. უნდა გავიმეორო: მაშინ ამას სხვა სახელი ერქვა – მზექალა შანიძის ახირება და მხოლოდ მოგვიანებით „აღმოჩნდა“, რომ სულაც სწავლების თანამედროვე დასავლური მეთოდები ყოფილა!

რაც შეეხება ხელნაწერების პრაქტიკულ გაკვეთილებს, ასეთი სახისა იყო: ჩვენ, ახალგაზრდა კოლეგები, ქალბატონ მზექალასთან ერთად ვმუშაობდით გამოსაცემ ტექსტებზე (ფიზიკურად ერთ სივრცეში ვისხედით, google drive-ის მსგავსი რამ მაშინ არ არსებობდა). ქალბატონ მზექალას სამუშაო მაგიდაზე ედო დავთარი, რომელშიც მონიშნული იყო ძირითადი ტექსტი და ვარიანტები, უკვე დადგენილი, ათასჯერ შემოწმებული; ჩვენ (ძირითადად, 3 ან 4 თანამშრომელს) წინ გვედო თითო-თითო ხელნაწერი. ქალბატონი მზექალა ამოიკითხავდა ერთ წინადადებას – ზოგჯერ ერთ სიტყვასაც – და ჩვენ ვუდასტურებდით იკითხვისების სისწორეს კონკრეტული ხელნაწერიდან. როგორც წესი, ვჩერდებოდით პირველსავე წინადადებაზე და იწყებოდა ლექცია-სემინარების მთელი ციკლი; ზოგჯერ მთელი დღე უნდებოდა ქალბატონი მზექალა ჩვენს „მომზადებას“ ხელნაწერისთვის; კარადიდან თანდათან გადმოალაგებდა ბატონი აკაკის ნაქონ წიგნებს, უკვირდა, როგორ აპირებთ ამის ცოდნის გარეშე ხელნაწერზე მუშაობასო.

რამდენიმე წლის წინ ქალბატონი მზექალას დაბადების დღეზე ნანა შულლაძემ გაიხსენა ერთი ასეთი „გაკვეთილის“ შესახებ: დილის 10 საათზე უკვე ამოკითხული გვექონდა ხელნაწერის პირველი წინადადება, მაგრამ შემდეგ ველარ წავდგით ნაბიჯი წინ. ხან პრაქტიკულად გვავარჯიშა მოსალოდნელი იკითხვისების გარჩევაში, ხან სტატიებზე გვამუშავებდა, ხან რა დაგვიწუნა, ხან – რა. საღამოს ექვსი საათი რომ გახდა, ნანამ მორიდებით იკითხა, ძალიან დავიღალეთ და იქნებ დღეს დავიშალოთ? ქალბატონმა მზექალამ გაიკვირვა, ჯერ არც დაგვიწყია და თქვენ რამ დაგლალათ, მე რატომ არ დავიღალეო. ნანამ არ „დათმო“ საკუთარი უფლებები: თქვენ რომ არ იღლებით, ამიტომაც ხართ საქვეყნოდ ცნობილი მზექალა შანიძე, მე ერთი ჩვეულებრივი ნანა შულლაძე ვარ და, რამდენადაც ვიცი, უნდა მქონდეს დაღლის უფლებათ.

სულ ვფიქრობ, როგორ „ემეტებოდა“ ამგვარი „საშინაო გაკვეთილებისთვის“ უამრავი დრო და ენერგია – ეს ხომ მის სამეცნიერო შრომებს აკლდებოდა! მზექალა შანიძეს სხვანაირად არ შეეძლო, ის მუდმივად ქმნიდა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან პროფესიულ გარემოს, ივანე ჯავახიშვილის, აკაკი შანიძის, ვარლამ თოფურიას, გიორგი წერეთლის თაობაში დაგროვილი მემკვიდრეობითი ცოდნის გადამცემ

მექანიზმს, ამაზე ხარჯავდა ყველაზე დიდ რესურსს. ზუსტად იცოდა, რომ სწორედ ასე შექმნილ გარემოში ექნებოდა იმ სამეცნიერო ნაშრომებსაც ფასი!

• *მზექალა შანიძის აკადემიური წესები საბჭოურ საგანმანათლებლო სისტემაში*

გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან ქალბატონი მზექალა ინტენსიურად მუშაობდა უმაღლესი განათლების სფეროში; იგი ხელმძღვანელობდა ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან სფეროს – სხვადასხვა უმაღლესი სასწავლებლის მისაღები გამოცდების კომისიას ქართულ ენასა და ლიტერატურაში. ამ მიმართულებით მზექალა შანიძის მრავალწლიანი გამოცდილება არის უნიკალური მაგალითი იმისა, რომ საბჭოურ, ნაცნობობასა და შეღავათებზე აგებულ, არადემოკრატიულ სისტემაშიც კი შესაძლებელია იმუშაო საკუთარი აკადემიური „წესებით“.

ვეცდები, ავხსნა ამ უნიკალურობის მიზეზი: საბჭოურ სისტემაში ადამიანის უფლებების დაცვა „საჭირო“ არ იყო, ვინაიდან თავად სისტემა, მისი იდეოლოგია „ითვლებოდა“ მთავარ დამცველად. პოსტსაბჭოური პერიოდი იმდენად დადგა, რამდენადაც მოქალაქეებმა მძიმედ, მაგრამ მაინც დაიწყეს საკუთარ უფლებებზე ფიქრი, რაც მთავარია – მათი დაცვა. პოსტსაბჭოურიდან თანამედროვე დემოკრატიულ, დასავლური ტიპის საზოგადოებად ჩამოყალიბების ურთულესი პროცესი მხოლოდ მაშინ შედგება, როცა ჩვენ გაცნობიერებულად (და არა პარლამენტში ლამის ძალდატანებით მიღებული კანონით!), შეგნებულად ვალიარებთ და დავიცავთ სხვების – მათ შორის ყველაზე დაუცველების უფლებებს.

ერთი შეხედვით, თითქოს წარმოუდგენელია, მაგრამ ფაქტია, რომ მზექალა შანიძემ საბჭოურ სისტემაშიც კი მოახერხა, გამონაკლისის გარეშე ემუშავა ყველაზე თანამედროვე, ყველაზე დემოკრატიული წესით; ეს წესი უკლებლივ ყველა აბიტურიენტს აყენებდა თანაბარ პოზიციაში და გამოარჩევდა ერთადერთი ნიშნით – აკადემიური მაჩვენებლით.

ამ აკადემიური წესის დანერგვასთან დაკავშირებულ სირთულეებს ქალბატონი მზექალა თავად განმარტავს ერთ-ერთ ინტერვიუში: „მზექალა შანიძე რომ არ წერდა ნიშანს იმიტომ, რომ იმ სტუდენტმა არაფერი იცოდა, ამის გამო ბრძოლა გამოუცხადეს მზექალა შანიძეს, რამენაირად რომ დაეწერინებინათ მისთვის ნიშანი. ეს აღარ იყო დეიდისა და მამიდის პროტექცია, ეს იყო სახელმწიფოებრივი პოლიტიკა, რომელიც ითხოვდა ფორმალურად მაღალ აკადემიურ მაჩვენებლებს“ (გაზეთი თბილისის უნივერსიტეტი).

დარწმუნებული ვარ, ოდესმე, როცა ჩვენშიც დაიწყება საბჭოური სისტემის კვლევა, საგანგებოდ შეისწავლიან მზექალა შანიძის, ქართული ენისა და ლიტერატურის კომისიის ლეგენდარული ხელმძღვანელის, ფენომენს: როგორ ქმნიდა იგი ყოველწლიურად თანამზ-

რახველების გუნდს და მათთან ერთად უშეღავათოდ იცავდა ყველაზე დემოკრატიულ, ყველაზე აკადემიურ პრინციპებს; რატომ ვერ „აჯობა“ მას სისტემამ.

არანაკლებ მნიშვნელოვანი ფაქტორია იმდროინდელი საგამოცდო სისტემის შინაარსობრიბრივი რეფორმირების მზექალა შანიძისეული გეგმა. ძნელია დაიჯერო, რომ 1967 წელსაა დაბეჭდილი ქალბატონი მზექალას სტატია წერითი გამოცდების შესახებ ქართულ ენასა და ლიტერატურაში. ერთი მხრივ, მასში შეულამაზებლაა აღწერილი, რა შედეგებამდე მივყავართ ფსევდოპატრიოტულ საბჭოურ სასწავლო თუ საგამოცდო სისტემას; მეორე მხრივ, მეთოდოლოგიური სიზუსტითაა ნაჩვენები, რატომ და როგორ უნდა შეიცვალოს ეს სისტემა. შდრ. „რატომ არ შეიძლება სტანდარტული და ზეპირად დასწავლილი „ავთანდილის დახასიათების“ მაგიერ დავაწერინოთ ისეთი თემა, რომელიც აბიტურიენტის ლიტერატურულ განათლებასა და გემოვნებას გვიჩვენებს? რატომ არ შეიძლება მივცეთ გასარჩევად რომელიმე მცირე მოცულობის ნაწარმოები, არასაპროგრამო – ქართული, რუსული ან უცხოური ლიტერატურიდან, მივცეთ ხელში, რომ ტექსტის კარგად გაცნობის საშუალება ჰქონდეს, და შემდეგ ნაწერი შევაფასოთ არა გადმოწერილი ციტატების რაოდენობის მიხედვით, არამედ იმის მიხედვით, თუ რას იტყვის იგი ამ ნაწარმოების შესახებ? რატომ მაინცდამაინც „ელგუჯა“ უნდა გაარჩიოს ფილოლოგიის ფაკულტეტზე შემსვლელმა და არა არაგვისპირელის, ჩეხოვის ან ჰემინგუეის რომელიმე მოთხრობა?“ (სტატია სრულად იბეჭდება მზექალა შანიძის საიუბილეო კრებულში).

რა გამოდის? იმას, რასაც დღეს მთელი ქვეყნის მასშტაბით საგამოცდო ცენტრებში ტექნოლოგიურად გამართული სისტემა უზრუნველყოფს ტესტების შერჩევის წესით დაწყებული ვიდეოკამერებით დამთავრებული, „ერთი მზექალა შანიძე“ ასრულებდა თავისი მკაცრი აკადემიური წესით. მასვე ჰქონდა შემუშავებული თანამედროვე განათლების უმთავრესი გეგმა – როგორ უნდა გარდაქმნილიყო ფორმალურ დაზეპირებასა და მენსიერებაზე ორიენტირებული სასწავლო თუ საგამოცდო პროცესი ტექსტის გააზრებასა და ანალიზზე დაფუძნებულ სისტემად.

ვფიქრობ, ამ ფრაგმენტული მიმოხილვიდანაც კი აშკარაა, რატომ იქცა მზექალა შანიძე ქართული ფილოლოგიის ცოცხალ ლეგენდად, რატომ რჩება იგი დღემდე აკადემიური სივრცის ეტალონად, როგორ გაუსწრო მან დროს, როგორ აჯობა იმ დროს უძლეველ საბჭოურ სისტემას და აქეთ დაუწესა მას მაღალი აკადემიური და ღირებულებითი სტანდარტი, როგორ შეძლო, ურთულეს დროშიც კი შეენარჩუნებინა სამეცნიერო თაობებს შორის უწყვეტობა.

ნინო დობორჯგინიძე
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მზექალა შანიძე და ფილოლოგია

ჩვენთვის დიდი სიხარულია, რომ დღეს მზექალა შანიძის 95-ე დაბადების დღეს ვზეიმობთ და რომ გვაქვს შესაძლებლობა, ჩვენს კოლეგას, შესანიშნავ პიროვნებასა და მეცნიერს ვუსურვოთ დღეგრძელობა და მხნეობით ფილოლოგიური საქმიანობის მფარველობა.

მზექალა შანიძემ ფილოლოგიის სფეროში მამის ბრწყინვალე საქმე განაგრძო და ქართული მეცნიერების ძნელბედობის ჟამს გადაარჩინა იგი. ჩვენ, ქართველოლოგებს, მნიშვნელოვანი ძველი ქართული ტექსტების გამოცემები გვაჩუქა და ორიონის მბრწყინავი თანავარსკვლავედის სურათის ქვეშ გააფართოვა შუა საუკუნეების ტექსტების კვლევის ჩარჩო მრავალი საქმიანობისათვის.

აქ მხოლოდ მოკლედ აღვნიშნავ მის წიგნებს, რომლებშიც ძველი ქართული ფილოლოგიის პრობლემები ეგზემპლარულად შეიძლება შევისწავლოთ. ერთი – ფსალმუნთა გამოცემა, რომელიც ებრაული და ქრისტიანული სამყაროს უმნიშვნელოვანეს ტექსტებს განეკუთვნება, არაჩვეულებრივი კომპლექსურობის ნიმუშია და გვიჩვენებს, შესაძლო სხვაენოვანი დედნების, შემჯიბრებელი თარგმანებისა და ყოველდღიური მოხმარების სწორედ ამ ტექსტების რამდენად ზედმიწევნითი მოსაზრებაა საჭირო გამოცემის საქმეში. მეორე ტექსტი, რომელიც არა მხოლოდ ფილოლოგებს მოხიბლავს, არის ქართული გრამატიკის უძველესი ტრაქტატი, რომელიც ამოწმებს, ქართველი ბერები რამდენად ბერძნული განათლების ზიარნი იყვნენ და რომ მათ ენათმეცნიერული არგუმენტაცია შეეძლოთ.

მზექალა შანიძის სტატიების წინამდებარე კრებულთან დაკავშირებით მინდა გავიხსენო, რომ ფილოლოგიაში ზოგჯერ პრობლემები, რომლებიც გარეგნულად მხოლოდ ტექსტის პატარა ასოების სისწორეს ეხება, მეთოდის და გაგების არსებით პრობლემებს აშუქებს. მხედველობაში მაქვს მისი უაღრესად მკაფიო მოხსენება*, რომელიც ქართველოლოგიურ კონგრესზე 2015 წელს წაიკითხა და რომელმაც ყურადღება გამამახვილებინა მისი შრომის საფუძველმდებარე მხარეზე. მზექალა შანიძემ ისაუბრა ძველ ქართულ ქრონიკაში დადასტურებული სახელის ერთ ფორმაზე, რომელიც თავდაპირველად მცირე აზიის მდინარე ჰალისს აღნიშნავდა. ქრონიკის შემდგენელმა ვერ გაიგო თავის წყაროში ამოკითხული სახელი და მას სხვა ტოპოგრაფიული მნიშვნელობა მისცა. ეს არის ტიპური და სასწავლო თვალსაზრისით მდიდარი პრობლემა. უმეტესობისათვის – ფილოლოგების გარდა – სავარაუდოდ, სასაცილოც შეიძლება იყოს და დღევანდელი მეცნიერების შოუბიზნესში ასეთი ნააზრევით, ალბათ, პუბლიკისგან წარმატებას არ უნდა ელოდო, მაგრამ ეს იყო სანიმუშო მოხსენება,

რომელიც თვალნათლივ აჩვენებს ფილოლოგიური სამუშაოს ფუნდამენტურ ასპექტებს.

ტექსტის ამ კონკრეტული ადგილის პრობლემა ზუსტი კრიტიკული წაკითხვის გარეშე ვერ ამოიცინობა და სპეციფიკური მიდგომის გარეშე ვერ გადაწყდება. პირდაპირ გასაგებ ფორმას ვერც ხელნაწერთა – თავისთავად აუცილებელი – შედარება მოგვცემს და არ არსებობს მექანიკური ოპერაცია და არც ასე დიდი და სასარგებლო, კომპიუტერში შენახული მასალა იძლევა მექანიკურ ინტერპრეტაციას. გეხმარება მხოლოდ ის, რასაც ჰერმენევტიკის წამყვანმა ფუძემდებელმა, ფრიდრიხ შლაიერმახერმა ე.წ. „დივინატორული (ე.ი. მვარაუდებლის) მეთოდი“ დაარქვა და რომელიც ემყარება „წვრთნით განსწავლულ ტალანტს“.

ეს ტალანტი, ტექსტების ფართო ცოდნა და ისტორიული განსწავლულობა იძლევა უფლებას, „შეხედო ავტორს თავის სახელოსნოში“, როგორც ეს განსაზღვრა ფილოლოგმა კარლ ლახმანმა მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში (და ამ ტალანტის საფუძველზე მკვლევარს შეიძლება უცებ გამოუვიდეს აღმოჩენა – როგორც აკაკი შანიძეს, რომელმაც გიორგი მთაწმინდელისეული ტერმინი „ხანმეტი“ დილით გალვიძების დროს გაიგო). მზექალა შანიძის მაგალითის უძლიერესი მხარე არის ის, რომ სახელ ჰალისის „სწორი“ თავდაპირველი ფორმა ამ შემთხვევაში სწორედაც მცდარია, ვინაიდან ტექსტისთვის გადამწყვეტია, რა ესმოდა ქრონიკის ავტორს და არა ის, რასაც მისი წყარო გულისხმობდა.

ამის გარდა, მთელ ფილოლოგიურ სამუშაოს (ან გერმანელი პოეტის ფრიდრიხ ჰელდერლინის სხვა კონტექსტში გამოყენებული სიტყვებით რომ ვთქვა: „მტკიცე ასოს მოვლას“ და „არსებულის კარგ ახსნას“) აქვს არსებითი წინაპირობა, კერძოდ, ტექსტის მიმართ პატივისცემა. ისტორიული თვალსაზრისით, ეს პატივისცემა არის კანონიკურ ტექსტებზე, როგორიცაა ჰომეროსი ჰელინისტურ ფილოლოგიაში და წმინდა წერილი, ფილოლოგიური მუშაობის მემკვიდრეობა. ეფრემ მცირისთვის ეს წარმოადგენდა არა მარტო წმინდა წერილის, არამედ მისი წინამორბედების თარგმანებისა და კომენტარების პატივისცემასაც. მაგრამ დღევანდელი ფილოლოგისთვის კი ასევე ქრონიკის ავტორის ტექსტიც პატივისცემას ითხოვს და ამიტომაც – გაგების ძალისხმევას.

მე ვფიქრობ, რომ ყველა ეს ასპექტი, რომლებიც შეიძლება ისწავლო კარგ ფილოლოგთან, ძალიან აქტუალურია. ვინც დღეს საქართველოში ან სადმე სხვაგან უნივერსიტეტში მუშაობს ან მხოლოდ საზოგადოებრივ დისკურსს ზედმიწევნით ადევნებს თვალს, იცის, რომ

კრიტიკული კითხვა, ისტორიულად და ტექსტუალურად დასაბუთებული ინტერპრეტაციის უნარი და ტექსტის მიმართ პატივისცემა ისევე, როგორც ამ უნარების გამომუშავება საჯარო სკოლაში, თავისით არ ხერხდება. ამიტომ იმედი მაქვს, რომ მზექალა შანიძის სიტყვა თავისი ღრმა მნიშვნელობით შესმენილ იქნება. ყველა ჩვენგანს ვუსურვებ, რომ დიდხანს მოგვცეს თავისი სიტყვების მოსმენის შესაძლებლობა, სიტყვებისა, რომლებიც ჩაგვაფიქრებს.

და ბოლოს ვისურვებ, რომ ჯანმრთელი იყოს. მე უკვე ვხარობ მისი მეასე დაბადების დღით.

ვინფრიდ ბოედერი
ოლდენბურგის უნივერსიტეტი

აკადემიკოსი მზექალა შანიძე „ალსავესე ყოვლითა მეცნიერებითა“

უნივერსიტეტის იდეა ზოგადია, მაგრამ მისი ისტორია მაინც კონკრეტული მოვლენებისა და პიროვნებების, კონკრეტული სახეებისა და სახელების კრებისითობით განისაზღვრება; თაობათა დამოკიდებულებასა და ფასეულებრივ რეტროსპექციასაც ალბათ ეს გარემოებანი სძენს განმასხვავებელ ნიშნებს.

ჩვენ, უნივერსიტეტის რამდენიმე თაობას, და მათ შორის – 70-იანი წლების სტუდენტებსაც, ნამდვილად გაგვიმართლა, რომ წილად გვერგო მზექალა შანიძის მოწაფეები ვყოფილიყავით და უშუალოდ განგვეცადა ის მადლი, რაც ქალბატონი მზექალას თაობას პირდაპირ მემკვიდრეობად გადმოეცა უნივერსიტეტის მესაძირკვლეებისა და ქართველოლოგიურ მეცნიერებათა ფუძემდებლებისაგან. ამ ურთიერთობის წინაპირობას ქმნიდა წარმოდგენაც კი იმისა, რომ მისი უშუალო მოძღვრები იყვნენ ივანე ჯავახიშვილი, კორნელი კეკელიძე, გიორგი ახვლედიანი და თავად აკაკი შანიძე – მამა და პირველი წარმართველი მისი საგანმანათლებლო და სამეცნიერო მიმართულებისა.

პირველ რიგში უთუოდ ეს მემკვიდრეობა უნდა „ამოვიკითხოთ“ მზექალა შანიძის მტკიცედ ჩამოყალიბებულ მეთოდებსა და დამოკიდებულებებში.

დროის ამ დისტანციიდან იმდროინდელი შთაბეჭდილებების შეფასებით, მზექალა შანიძის სწავლების მეთოდი მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ლექტორთა უმეტესობის დამოკიდებულებისაგან ამ

პროცესისადმი. ჩვენთვის რუტინად ქცეული თეორიებისა და კანონების მშრალ ნაკადში, მხოლოდ ნიმუშად რომ შეერეოდა ორიოდ ილუსტრაცია (რაც ასევე უცვლელად გადადიოდა სახელმძღვანელოებიდან ლექციებზე, კურსიდან – კურსზე...), პირდაპირ ოაზისი აღმოჩნდა ქალბატონი მზექალას ლექცია-სემინარები, რადგანაც სულ ახალ-ახალი ცოცხალი ნიმუშების გაგებისა და გააზრებისკენ მიმართავდა ჩვენს ყურადღებას (მით უფრო, რომ ეს მასალა უმდიდრესი ძველი ქართულის მაღლიან წიაღს წარმოადგენდა). „ზოგად თავბრუსხვევას“ მიჩვეულებს ზოგჯერ გვიკვირდა კიდეც, რა იყო ასეთი მნიშვნელოვანი რომელიმე „კრაველ“-ს სიტყვაში, რომელსაც ქართული ენის მთელი ისტორია გამოევლო და დღესაც ცოცხალი იყო... და მხოლოდ შემდეგ, როდესაც ამ ემპირიული სწავლების შედეგები გონებაში ჩაბეჭდილივით, წარუშლელად გვრჩებოდა, ვხვდებოდით, რომ ნამდვილი ზოგადობა ამ საკვანძო დეტალებსა და პრეცედენტებშია, რომ ერთეული გამონაკლისიც კი ხშირად ყველაზე თვალსაჩინო მაჩვენებელია სისტემისა და კანონზომიერებისა.

შეიძლება ითქვას, რომ მზექალა შანიძე კვლევაშიც ამ მეთოდის მიმდევარია. ემპირიზმი და ძიების ინდუქციური განვითარება ის კლასიკური მემკვიდრეობაა, რომლის პრაქტიკულ გაკვეთილებსაც წინამორბედთა შემდგომ მასზე უკეთ თითქმის ვერავინ წარმოგვიდგენს. ფაქტობრივ ყოველ საკვლევაძიებო პროცესს იგი იწყებს საკითხის კონკრეტულად და ნათლად დასმით და თანამიმდევრულად მიჰყავს საბოლოო დასკვნამდე, ანუ შესაძლებელ განზოგადებამდე. თვით სათაურიც კი ბევრი მისი ნაკვლევისა – კონკრეტიკაზე დაფუძნებული – ამ ტენდენციის გამომხატველია („სილოდა და მელოდარი ძველ ქართულში“, „უნჯაკალ სიტყვის განმარტებისათვის“, „მასლათა თუ მისეულითა“ და სხვ.).

და, რადგანაც ოსტატ-შეგირდის ტრადიციულ ურთიერთობაში აღზრდის ელემენტი არანაკლებ ადგილს იკავებს, კიდეც ერთი დროით გამოცდილი შთაბეჭდილება: მზექალა შანიძე გასწავლით საქმით, პირადი მაგალითით, და არა – დარიგებებით, შეგონებებით. იგი არასოდეს გახვევთ საკუთარ აზრს თავს და მხოლოდ არგუმენტის ძალით გაიძულებთ, გაჰყვეთ მისი მსჯელობის ლოგიკას...

მზექალა შანიძის ტრადიციული გაკვეთილების კიდეც ერთი სანიმუშო მაგალითია ის, თუ როგორ ეკიდება იგი რაიმე საკითხის კვლევას. იგი ცნობილია როგორც ერთ-ერთი ყველაზე უფრო „ძნელი“ ავტორი – მისი განსაკუთრებული პასუხისმგებლობა ახალი სამეცნიერო

აზრის მიმართ თითქმის არასოდეს არ ეტევა განსაზღვრულ ლიმიტსა და დროში. იგი საკუთარ ნაწერს – ყოველად გამართულს აზრობრივად და გარკვეულს კალიგრაფიულად – ყოველ ჯერზე ხელახლა უბრუნდება და ხვეწს – მეორედ, მესამედ... მეათედ! ამიტომაც არის მისი ნაწერი ყოველთვის მაღალი კონდიციისა – რომელსაც ვერც გამოაკლებს რაიმეს და ვერც მიუმატებს.

მზექალა შანიძის ამგვარი კლასიკური კვლევის ნიმუშებია როგორც ცალკეულ ლექსიკურ ერთეულთა ისტორიის ამსახველი, ისე ბიბლიურ წიგნთა რედაქციული ჩვენებების ტექსტოლოგიურ-ფილოლოგიური ექსკურსები – ხელნაწერ ვერსიებზე კოლოსალური შრომის შედეგად მიღებულ უზუსტეს, დაწურულ დასკვნებს რომ გვთავაზობს.

მაგალითად, ასეთია სანიმუშო მინიატურა „ყველ-“ სიტყვის ეტიმოლოგიის შესახებ (რომელიც მხოლოდ ერთი ნაწილია ლექსიკოლოგიური სტატიისა „ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან“ – ხელნაწ. ინსტ. მოამბე, II, 1960). ამ ლაპიდარულ ანალიზამდე განა შეიძლებოდა იმის წარმოდგენა, რომ ყველ-ი სიტყვა არქაული მიმდებარა. ერთადერთი, რასაც შეიძლება დავევეჭვებინეთ, არის ვ ფონემის დადასტურება ძველ ტექსტებში. ძველი ქართულის ფონოლოგიის მიხედვით, ხშულეზის (მათ შორის – ყ-ს) მომდევნოდ მოსალოდნელია ჭ ნახევარხმოვანი (ანუ მაშინ, თუ ასეთი კომპლექსი (ძჭ, კჭ, ცჭ, გჭ, ყჭ...) პირველადია), მაგრამ თუ მსგავსი სტრუქტურის თანხმოდანთმომდევრობა ძირეული ხმოვნის რედუქციის შედეგად არის მიღებული, გვექნება ცვ, გვ, ჩვ, ყვ... (ი-ცავ > მცველი, ჰ-გავ-ს > გვანება, შევ > შვილი, ჰ-ყავ-ს > ყვანება...). მართალია, ხელნაწერებში ისეთი ფაქტებიც დასტურდება, როცა ვ-ს ადგილას ჭ გვხვდება, მაგრამ მთავარია, რომ ვ/ჭ განაწილების ზემომითითებული წესი ძირითადად დაცულია.

ეს ერთი საბუთია იმისა, რომ ყველ- ფუძის აგებულებას მეცნიერის დაეჭვება გამოეწვია.

მეორე და მთავარია ის, რომ ყავ- ზმნური ძირის ოპოზიცია ზმნისწინებით არსებითად სემანტიკურ ანტონიმიას ქმნის: გან- ზმნისწინით გვაძლევს „დანაწევრების, განწილვის“ მნიშვნელობას (გა-ყავ, გან-ყოფ-ა), ხოლო, მეორე მხრივ, შე- ზმნისწინით – საპირისპიროს: „შეერთება, შეკავშირება“ (შე-ყავ, შე-ყოფ-ა). და, რაც მთავარია, ძველი ქართული ტექსტების, კერძოდ, ეფრემ მცირის ზედმიწევნითი ცოდნა მეცნიერს სთავაზობს სანდო ორიენტირს: „რამეთუ ყუელი შეყოფილი არს, შედგენილი და განმაგრებული“.

შემდგომი ელემენტი ყველის მიღების შინაარსეული ცოდნაა: ეს პროდუქტი ხომ რძის შედედებით მიიღება, რასაც ხალხურად „შეყველებასაც“ ეძახიან.

დარჩა ერთადერთი: გამოდის, რომ ყველ-ი მიმღეობაა (< ყველ-ი). მაგრამ ვნებიტი გვარის მიმღეობებს -ილ/-ულ სუფიქსი აწარმოებს (თხრ-ილ-ი, ხნ-ულ-ი). თუ არსებობს -ელ სუფიქსის შემცველი მიმღეობები? დიახ, ეს არქაული მიმღეობური მოდელი ჩანს; მაგ.: თხელ-ი (გან-თხ-ა), კმ-ელ-ი (გა-კმ-ა), ვრც-ელ-ი (გან-ა-ვრც-ო)...

აშკარაა, რომ ყველ-ის მიმღეობური წარმომავლობა სრულიად ნათელია, მაგრამ ხომ ხედავთ, რაოდენ გაგვიჭიანურდა იმ ლოგიკის წარმოდგენა, რითაც მზ. შანიძე ლაკონიურ, უზუსტეს სამეცნიერო მინიატურას გვთავაზობს (რისი მნიშვნელოვანი ნაწილიც, მისი ხელწერისამებრ, სიტყვის ისტორიის დოკუმენტირებას ეთმობა) და ამით თუ ვინმეს და რაიმეს გვაგონებს, ისევ აკაკი შანიძის დიდოსტატურ ეტიმოლოგიებს.

საინტერესოა მზექალა შანიძის აზრი კონიექტურებთან დაკავშირებით; იგი აღნიშნავს: „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებში (ისევე, როგორც „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში), როგორც ცნობილია, მრავალი დამახინჯება და შეცდომა გვხვდება. ამიტომ ტექსტუალური კონიექტურები საზოგადოდ სრულიად აუცილებელია ამ თხზულებათა ტექსტის სწორად გასაგებად და თავდაპირველი, ავტორისეული იკითხვისის გამოსავლენად“.

უნდა ითქვას, რომ კონიექტურებთან დამოკიდებულება სამეცნიერო წრეებში საკმაოდ არაერთგვაროვანია, რადგანაც არაერთ შემთხვევაში მოსაფრთხილებელ ტექსტებში ჩარევა გონებამახვილურ გატაცებად ქცეულა და ფაქტობრივ ინტერპოლაციებს დაახლოვებია. მაგრამ იმ კატეგორიის კონიექტურები, რომელნიც მზექალა შანიძისეული ტექსტოლოგიური და ფაქტოლოგიური ცოდნითა და ტექნიკით არის განმტკიცებული, არაორაზროვნად გვაყენებს მეცნიერის მხარეს. ამ კატეგორიის შთამბეჭდავი ტექსტოლოგიური მიგნებანი მრავლად არის ქალბატონი მზექალას მიერ შესწავლილ ბიბლიურსა თუ ისტორიოგრაფიულ ტექსტებში. მაგალითად: „მასლათა თუ მისეულითა“ (ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ. ტ. 25, 1984). დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში მზ. შანიძის მიერ გამართულ ფრაზაში: „...წარვიდა მისეულითა კაცითა ათასხუთასითა“ მანამდე „მისეულითა“ ფორმის ადგილას იჯდა „მასლათა“ და ის უცნობ გეოგრაფიულ სახელად იყო მიჩნეული! ფორმა „სანთლითა“ ფრაზაში – „არამედ სანთლითა თვთ მათვე ტყეთათ და მთხრებლთათ ტყუედ მოჰყუანდეს ყოველნი ქრისტეანნი“ ჩანაცვლდა ფორმით „სამალავთადათ“. „ქადაგებულ არიან სამოთხისა შუებანი“ – პირველი სიტყვა შეიცვალა „ქადებულ“ ფორმით. „დასრულებად და უდებებად დამზიდველთა ნებისათა“ – პირველ ფორმას შეენაცვლა შინაარსობრივად სრულიად ადეკვატური ფორმა „დასულებად“ და სხვ.

როგორც ცნობილია, ქალბატონ მზექალას მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის მრავალგანგანთესული ხელნაწერების მოძიებასა, შესწავლასა და გამომზეურებაში. ყველა ეს საქმე ზეალმატებულ დათმენასა და შრომას მოითხოვს, ხოლო ამ შრომის არათუ პროცესი, არამედ შედეგებიც კი უჩინარია, ჩვეულებრივია თვალისათვის და თვით კვლევის შედეგებიც არ არის საყოველთაო ინტერესის საგანი, მხოლოდ სპეციალისტთა ვიწრო წრეს შეუძლია მისი „სიტკბოს“ მიღება. მით უფრო დასაფასებელია ღვაწლი ამ ოქროს საგანძურის გამომვლენელი მუშაკებისა, რომელთა მიერ უზადოდ მომზადებული და გამოცემული ტექსტების უკან ძველ მესენაკე მონაზონთა სულისკვეთება და რუდუნება უნდა დავინახოთ.

მზექალა შანიძემ დიდი შრომა გასწია ბოლოხანს სინის მთაზე გამოვლენილი ხელნაწერების მოძიება-შესწავლაში. აი, ერთი მაგალითი ამ – თვალის მისადევნებლადაც საძნელო ძალისხმევისა:

1883 წელს ა. ცაგარელმა წმ. ეკატერინეს მონასტერში აღწერა ქართული ხელნაწერები, რომელთაგან ზოგი, მათ შორის, იოანე-ზოსიმეს ხელით გადაწერილი N92 და N93 ხელნაწერები, 1902 წელს ადგილზე აღარ დახვდათ ნ. მარსა და ივ. ჯავახიშვილს, ხოლო მოგვიანებით ბელგიელი ორიენტალისტის, ჟერარ გარიტის კატალოგში ამ ნომრებთან აღნიშნულია – „დაკარგულია“. ჟ. გარიტმავე მიაგნო N93 ხელნაწერის კვალს და 1967 წ. გამოაქვეყნა ცნობა, რომ ხელნაწერი ევროპიდან ამერიკაში მოხვედრილა 1922 წელს. მის შემძენს, რობერტ გარეტს ის 1942 წელს პრინსტონის უნივერსიტეტისთვის გადაუცია. გარიტმა შეისწავლა ეს ხელნაწერი და მოიძია მისი რამდენიმე დაკლებული ფურცელიც (ერთი – ინგლისში, ორი – გერმანიაში)... გასული საუკუნის ბოლოს წმ. ეკატერინეს მონასტერში გამოვლინდა ხელნაწერთა ახალი კოლექცია და 1996 წელს მისი გაცნობის მიზნით იქ იმყოფებოდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ექსპედიცია (მზ. შანიძე, ზ. ალექსიძე, მ. ქავთარია და ლ. ხევსურიანი). ახალ კოლექციაში მზ. შანიძემ მიაკვლია N20 ხელნაწერს და დაადგინა, რომ ის N93-ის დასაწყისი ნაწილია. ამავე დროს, ჟ. გარიტისა და ი. ასფალგის ცნობების მიხედვით, მზ. შანიძემ ივარაუდა, რომ შეიძლებოდა გეტიנגენში N93-ის სხვა დაკლებული ფურცლებიც მოძებნილიყო. 1998 წ. იქ იმყოფებოდა ქალბატონი მზექალას უმცროსი კოლეგა ნინო დობოჯგინიძე და მან მასწავლებლის დავალებით შეძლო მოეპოვებინა სავარაუდო სირიულ-ქართული პალიმფსესტები. მისი 30 ფურცელი იოანე-ზოსიმეს ხელით გადაწერილი აღმოჩნდა და მათგან 7 N93-ს მიეკუთვნა. დანარჩენი 23 ფურცელი კუთვნილი აღმოჩნდა ა. ცაგარელის მიერ აღწერილი N92 ხელნაწერისა. რაც მთავარია, ამ ძიებამ ისიც აშკარა გახადა, რომ

N92 მთლიანი ცალკე ხელნაწერი კი არ არის, არამედ N93 ხელნაწერის ბოლო ნაწილი. და კიდევ ერთი: იოანე-ზოსიმეს ანდერძის მიხედვით, ა. ცაგარლის ცნობით, ამ ხელნაწერის ზუსტი თარიღია 986 წ. მაგრამ ეს ანდერძი დაკარგულ ფურცლებშია და ძიებაც გრძელდება: პრინს-ტონის უნივერსიტეტის სინური მასალებისადმი 1960 წელს მიძღვნილი გამოფენის აღწერილობაში მოიხსენიება იოანე-ზოსიმე და 986 წელი, რაც მზ. შანიძეს ავარაუდებინებს, რომ შესაძლოა იოანე-ზოსიმეს ანდერძი რ. გარეცის კოლექციაში იპოვებოდეს!..

მთელს ამ ისტორიას დეტალურად აღწერს მზექალა შანიძე წერილში „ქართული ხელნაწერი სინის მთიდან გერმანიაში“ – *Kaukasologie heute. Festschrift für Heinz Fähnrich zum 70. Geburtstag*. Jena, 2015. მისი უკნინესი კონსპექტი მხოლოდ იმ მიზნით გავაკეთეთ, რათა გვეჩვენებინა, თუ რა თავდადებისა და შრომის ფასად უჯდებათ ჩვენს მოღვაწეებს ფურცელ-ფურცელ დაფანტული ჩვენი ძვირფასი ისტორიის მოძიება და მოკოწიწება.

მზექალა შანიძის წარმომავლობა – აკაკი შანიძის ოჯახი – და კლასიკური განათლების ის გზა, რომელიც უპირატესად მემკვიდრეობითობა-ბამ განაპირობა, აღმოჩნდა განმსაზღვრელი მისი მწყობრი და შინაარსიანი შემოქმედებითი ცხოვრებისა. მოზარდი მზექალა შანიძე შესანიშნავ ზოგად ფილოლოგიურ განათლებას, პირველ რიგში, საკუთარი მამის – აკად. აკაკი შანიძის – სამეცნიერო გარემოს მეშვეობით ეზიარა; შემდგომ კი მისი საფუძვლიანი პროფესიული დაოსტატების სამჭედლო აღმოჩნდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჯერ (1943-45 წწ) ფილოლოგიის, ხოლო შემდეგ აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი, რომელიც 1945 წელს გამოეყო ფილოლოგიის ფაკულტეტს და ქართული მეცნიერების კიდევ ერთ თვალსაჩინო სკოლად ჩამოყალიბდა. ამ ფაკულტეტზე სწავლის პერიოდში სტუდენტი მზექალა შანიძე ხანგრძლივად (1948-49 წწ) იყო მივლინებული პეტერბურგში, სადაც მის განსწავლასა და სამეცნიერო დაოსტატებას წარმართავდა ცნობილი სემიტოლოგი, აკად. ე. კრაჩკოვსკი. თსუ-ს აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ მზექალა შანიძე ასპირანტურის კურსს გაივლის დიდი ქართველი სემიტოლოგის, აკად. გიორგი წერეთლის ხელმძღვანელობით. ასპირანტურის დამთავრებისთანავე ახალგაზრდა მეცნიერმა საკანდიდატო დისერტაცია წარმატებით დაიცვა სწორედ სემიტოლოგიის მიმართულებით, სემიტური ენების მიმართულებით; კერძოდ, დისერტაციის თემა გახლდათ „ფარინგალური ბგერები ძველ ებრაულ ენაში“.

1952 წლიდან ქალბატონი მზექალა მოღვაწეობს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, სემიტოლოგიისა და ძველი ქართული

ენის კათედრებზე, კითხულობდა ძველი ებრაული ენის, სემიტურ ენათა შედარებითი გრამატიკის, ძველი ქართული ენისა და ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის კურსებს... მაგრამ უნდა ითქვას, რომ საბოლოოდ ფუნდამენტური ორიენტაციისტური განათლება და თეორიულ-მეთოდოლოგიური მომზადება, აღმოსავლური ენების ფლობა, ასევე ძველი კლასიკური ენების ცოდნა, როგორც მნიშვნელოვანი სამეცნიერო კაპიტალი, მთლიანად ქართული მწიგნობრული მემკვიდრეობის შესწავლაში, ანუ მამისეული საუნივერსიტეტო ფილოლოგიური ტრადიციების განვითარების საქმეში იქნა ჩაყენებული.

შეიძლება აქვე აღინიშნოს, რომ ეროვნული უნივერსიტეტის იმ თაობამ, რომელსაც ღირსეულად წარმოადგენს აკად. მზექალა შანიძე, შეინარჩუნა და, თავის მხრივ, ახალი დროისა და პირობების შესაბამისად განავითარა ის მაღალი მეცნიერული სტანდარტი, რომელიც უნივერსიტეტისა და ქართული სამეცნიერო სკოლების ფუძემდებლებმა დაამკვიდრეს. სწორედ მათ – „შვილთა“ თაობას – მიუძღვის ლომის წილი იმაში, რომ, მიუხედავად სამ ათეულ წელზე მეტი ხნის განმავლობაში მიმდინარე კრიზისული პროცესებისა და, არცთუ იშვიათად, დამანგრეველი პოლიტიკისა, ქართული მეცნიერება დღემდე ინარჩუნებს შესაბამის დარგებში მოპოვებულ ღირებულ მემკვიდრეობას. და მათ შორის, ვინც დღესაც ღირსეულად წარმოადგენს ქართული მეცნიერების პრესტიჟს, ქალბატონ მზექალას თავისი კუთვნილი ადგილი უჭირავს.

აკად. მზექალა შანიძეს, საზოგადოდ, დიდი წვლილი მიუძღვის ძველი ქართული ხელნაწერი მემკვიდრეობის წარმოჩენასა და შესწავლაში. იგი წლების განმავლობაში მუშაობდა სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, თსუ-ს ძველი ქართული ენის კათედრაზე, უნივერსიტეტში დააფუძნა ხელნაწერი მემკვიდრეობის შემსწავლელი ლაბორატორია „ორიონი“, მონაწილეობდა არაერთ სამეცნიერო ექსპედიციაში საზღვარგარეთის ქართულ სამონასტრო ცენტრებში, რის შედეგადაც გამოავლინა და მეცნიერულად შეისწავლა არაერთი მნიშვნელოვანი ხელნაწერი ძეგლი, შექმნა ამ ძეგლების აღწერილობები, ტექსტოლოგიურ-რედაქციული და ენობრივი კვლევები; მაგალითად, ასეთი ფასეული გამოცემებია: ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... S ფონდისა, II-VI ტომები (1961, 1963, 1965, 1969 წლებში; სამეცნიერო აღწერილობა 1975 წელს სინას მთაზე აღმოჩენილი ქართული ხელნაწერებისა (ზ. ალექსიძესა, ლ. ხევსურთანსა და მ. ქავთარიასთან ერთად): Catalogue of Georgian Manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mt. Sinai, Athens, 2005, რედაქტორი და ინგლისური ნაწილის მთარგმ-

ნელი მზ. შანიძე. *The old Georgian Version of the Liturgy of St. James* (თანავტ.: ლ. ხევსურიათი, მ. ქავთარია, თ. ცერაძე), Münster: Aschendorf, 1911, ძველი ქართული ტექსტისა და გამოკვლევის მთლიანი ინგლისური თარგმანი ეკუთვნის მზ. შანიძეს. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების სიმფონია-ლექსიკონი (ნ. გოგუაძისა და ზ. სარჯველაძის თანარედაქტორობით), I ტ., თბ. 2005, II ტ., თბ. 2007, III ტ., თბ. 2014, IV ტ., თბ. 2020 და სხვ. მისი მონაწილეობითა და რედაქციით მომზადდა არაერთი მნიშვნელოვანი გამოცემა ძველი ქართული ძეგლებისა: „სინური მრავალთავი“, „შატბერდის კრებული“, „უდაბნოს მრავალთავი“, „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, V-VI წიგნები, იოანე ოქროპირის „თარგმანებად მათეს სახარებისა“, I, II და III ტომები... და სულ ახლახან გამოცემული ქართული ბიბლიის სრული ორტომეული.

მკვლევარი წლების განმავლობაში შეისწავლიდა უძველეს ქართულ ხელნაწერებს და, საფუძვლიან მეცნიერულ კვლევასთან ერთად, მნიშვნელოვან პოპულარიზაციას უწევდა ქართულ ქრისტიანულ მწიგნობრობას საერთაშორისო სამეცნიერო ფორუმებზე ევროპის ქვეყნებში თუ სხვაგან. ყველა მისი მოხსენება, ყოველი მისი სიტყვა საყოველთაო ინტერესის საგანია ქართული კულტურით დაინტერესებულ საზოგადოებაში, ფართო ფილოლოგიურ წრეებში. თავისი მრავალწლიანი მოღვაწეობით ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ილ. აბულაძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (შემდგომ – ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში), გელათის მეცნიერებათა აკადემიაში, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნულ აკადემიაში მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული ენისა და სიტყვიერი კულტურის შესწავლის შემდგომ წინსვლაში ქვეყანაში თუ მის ფარგლებს გარეთ. განსაკუთრებით დიდია, გამორჩეულია ქალბატონი მზექალას დამსახურება ქართული მწიგნობრობის უმნიშვნელოვანესი ძეგლების შესწავლის საქმეში.

აკად. მზექალა შანიძის შემოქმედებით ბიოგრაფიაში განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა ბიბლიურ წიგნთა ისეთი მარგალიტის კვლევამ, როგორიც არის დავით მეფის საგალობლები – „დავითნი“. ამ წიგნს გამორჩეული ადგილი უჭირავს ქართული ქრისტიანული კულტურის ისტორიაში. როგორც აკად. კორნელი კეკელიძე აღნიშნავს, „ყველაზე ადრე ძველი ალთქმის წიგნებიდან, ეჭვს გარეშეა, უნდა თარგმნილიყო დავითნი, ვინაიდან ძველად ღვთისმსახურებაში, სანამ ჰიმნოგრაფიული ელემენტი გაჩნდებოდა, ფსალმუნური სჭარბობდა“. სწორედ ეს უმნიშვნელოვანესი მემკვიდრეობა გახდა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მკვლევრის სამეცნიერო ცხოვრების განუყოფელ თემად, ვინა-

იდან გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან მოკიდებული იგი დღემდე აქტიურად მუშაობს ამ ძეგლის ქართულ თარგმანთა ვერსიებზე.

როდესაც ქალბატონი მზექალა ამ ძეგლის შესწავლას იწყებდა, ქართული ფსალმუნის კანონიკური ტექსტი მხოლოდ გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციის სახით მოიპოვებოდა, მასზე ადრეული ტექსტი არ ჩანდა. ამიტომაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ 1956 წლისათვის ხელმისაწვდომი გახდა ამერიკის კონგრესის ბიბლიოთეკის იმ სინური ხელნაწერების ფოტოკოპირები, რომლებიც მანამდე მხოლოდ აღწერილობათა კატალოგებიდან იყო ცნობილი. კერძოდ, გამოჩნდა, რომ რამდენიმე ხელნაწერი შეიცავდა მთაწმიდლისეულზე ადრინდელ ტექსტს, რამაც, ცხადია, სრულიად ახალი შინაარსი შესძინა ფსალმუნთა ხელნაწერი მემკვიდრეობის კვლევის საქმეს, ანუ ქალბატონი მზექალას სამეცნიერო ინტერესის ცენტრალურ მიმართულებას.

მართლაც გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ უაღრესად დიდია აკად. მზექალა შანიძის წვლილი ფსალმუნთა ძველი ქართული თარგმანების მეცნიერულად შესწავლასა და შესაბამისი აკადემიური გამოცემების მომზადებაში. მან X – XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით დაადგინა და 1960 წელს გამოსცა „ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები“ (სერია „ძველი ქართული ენის ძეგლები“). ეს იყო ბიბლიური წყაროების ერთ-ერთი სანიმუშო გამოცემა, რომელსაც სკრუპულოზური ფილოლოგიური მუშაობა უძღოდა წინ. ნიშანდობლივია, რომ მეცნიერმა სადოქტორო ხარისხი სწორედ ამ მუშაობის შედეგებზე დაიცვა 1975 წელს, ხოლო 1979 წელს ცალკე წიგნად გამოვიდა მკვლევრის ენობრივ-ტექსტოლოგიური დაკვირვებანი აღნიშნული ხელნაწერი წყაროების შესახებ: „ფსალმუნთა წიგნის ძველი ქართული თარგმანები“, ერთ-ერთი სანიმუშო ნაშრომი ბიბლიურ წიგნთა კვლევაში. ამ მრავალმხრივი კვლევის შედეგებმა, თავის მხრივ, მოგვიანებით ასახვა ჰპოვა კიდევ ერთ სამეცნიერო პროექტში, რომლის საფუძველზე 2010 წელს გამოიცა მეცნიერის მიერ ამ მასალების მიხედვით მომზადებული „ქართული ფსალმუნის სიმფონია“ (მასალები ადრეული ვერსიებისათვის და გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციის სიმფონია).

ამ წიგნების სახით სამეცნიერო საზოგადოებას მიეწოდა ქართული მწიგნობრული მემკვიდრეობის პირველხარისხოვანი გამოკვლევები, რომელთაც ვერცერთი მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის. მაგრამ ამ ღვთიური საგალობლების შესწავლა ამით არ დასრულებულა. რადგანაც გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან ცნობილი გახდა ქართული „დავითნის“ კიდევ რამდენიმე ახალი ვერსია ათონის მთისა და სინის

მთის ხელნაწერთა კოლექციებიდან, ქალბატონი მზექალა დღესაც აქტიურად მუშაობს ამ მასალების შესაჯერებლად საკუთარი კვლევის შედეგებთან და მათ ჩასართავად ფართო სამეცნიერო მიმოქცევაში.

როგორც ითქვა, მზექალა შანიძემ ღირსეულად გააგრძელა ქართული ფილოლოგიის ის ტრადიციები, რაც აკადემიურ ტექსტოლოგიასთან, ისტორიული ტექსტების მეცნიერულ დადგენა-გამოცემასთან არის დაკავშირებული და რომლის ერთ-ერთი ფუძემდებელიც აკადემიკოსი აკ. შანიძე ბრძანდებოდა. გარდა იმისა, რომ ქალბატონმა მზექალა შანიძემ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ბიბლიური ტექსტების გამოცემასა და კვლევაში, მან ასევე საფუძვლიანად შეისწავლა ქართული ისტორიოგრაფიის ისეთი განუმეორებელი ძეგლი, როგორიცაა ანონიმი ავტორის „ცხოვრებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“, და ძალზე ბევრი გააკეთა ამ უძვირფასესი ძეგლის აკადემიური ტექსტის დადგენისა და მისი გამოცემისათვის თანამედროვე მოთხოვნათა დონეზე (გამოიცა 1992 წელს).

გარდა თხზულების ტექსტის შედგენილობის სერიოზული გამართვისა და უაღრესად საინტერესო და რთული ენობრივი ქსოვილის ყოველმხრივი ანალიზისა, რისი საფუძველიც გახდა ბიბლიური ტექსტების ზედმიწევნითი ცოდნა და იმ გასაოცარი პლასტების გამოვლენა, რომელიც მემკვიდრის შემოქმედებითი არსენალის ორგანული ნაწილი აღმოჩნდა და რასაც დამეყარა არაერთი რედაქციული კორექტივი თუ მახვილგონივრული კონიექტურა, გამოცემა აღჭურვილია შესანიშნავი ფილოლოგიური გამოკვლევით ამ ტექსტის (შესაბამისი ხელნაწერების) ენობრივი ხასიათის, ლექსიკური შედგენილობისა თუ მისი ფაქტობრივ-ლიტერატურული წყაროების შესახებ (იხ. მაგალითად: ბიბლიური პარალელები დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში, გელათის მეცნ. აკად. შრ. I, 2014 და სხვ.).

მკვლევრის ძირითადი მიზანი – „დავითის ცხოვრების“ ტექსტის დადგენა და მისი ყოველმხრივი შესწავლა, შეიძლება ითქვას, ოპტიმალურად არის შესრულებული, – ის მიზანი, რომელიც თვით ავტორის მიერ ამგვარად არის ჩამოყალიბებული: „ტექსტის გამართვა და კრიტიკულად დადგენა აუცილებელია თხზულებაში მოთხრობილი რეალური ისტორიული მოვლენების სწორად გასაგებად და გასააზრებლად. მხოლოდ ტექსტოლოგთა და ისტორიკოსთა ერთობლივი კვლევის შედეგად გახდება შესაძლებელი როგორც დავითის მემკვიდრის თხზულებასთან დაკავშირებული მრავალი კონკრეტული საკითხის გადაწყვეტა (მათ შორის, ავტორობისაც), ისე ამ ხელნაწერების ადგილისა და მნიშვნელობის გათვალისწინება ქართულ ისტორიოგრაფიაში და ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიაში“.

აკად. მზექალა შანიძემ ასევე კრიტიკულად შეისწავლა და მაღალი დონის აკადემიურ გამოცემად მოამზადა კიდევ ერთი ისტორიული თხზულება – ბასილი ებოსმოძღვრის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“. უნდა ითქვას, რომ ამ საისტორიო თხზულებების ტექსტოლოგიური კვლევის საფუძველზე მზ. შანიძემ არაერთი საინტერესო მოხსენება და წერილი უძღვნა მათიანეთა ცალკეული ადგილების წაკითხვა-ინტერპრეტაციასა თუ მნიშვნელოვანი ლექსიკურ-გრამატიკული იკითხვისების დადგენა-დაზუსტებას.

მზექალა შანიძის მიერ მომზადებული ეს თხზულებები შევიდა „ქართლის ცხოვრების“ თანამედროვე აკადემიურ გამოცემაში, რომელიც აკად. რ. მეტრეველის მთავარი რედაქტორობით გამოიცა 2008 წელს და რომლისათვისაც წიგნის შემდგენლებმა, მათ შორის – ქალბატონმა მზექალა შანიძემ – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის პრემია დაიმსახურეს. „ქართლის ცხოვრების“ ამ სარედაქციო შემადგენლობის მიერ კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საქმე გაკეთდა – ეს საისტორიო წიგნები ითარგმნა და გამოიცა ინგლისურად და რუსულად, რაშიც (ზემოდასახელებულ თხზულებათა ნაწილში) ასევე მზ. შანიძემ შეიტანა თავისი წვლილი. ცხადია, ამას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქართული საისტორიო წყაროების საერთაშორისო არენაზე გატანისათვის.

ქართული გრამატიკული (ენათმეცნიერული) აზრის ისტორიისათვის განსაკუთრებული ღირებულება აქვს მზ. შანიძის მიერ აკადემიურად შესწავლილსა და გამოცემულ გრამატიკულ ტრაქტატს „სიტყუაჲ ართრონათჳს“ (თბ. 1990). ეს ტრაქტატი ერთგვარად ავსებს იმ თეთრ ლაქას, რომელიც, ესოდენ მონოლითური ძველი ქართული მწიგნობრული ტრადიციის ფონზე, წერილობით შემონახული გრამატიკული ნორმების არარსებობას უკავშირდებოდა. საქმე ის არის, რომ ძველი ქართული სალიტერატურო ენა იმდენად მოწესრიგებულია ნორმატიულად და იმდენად სტაბილურია საუკუნეთა განმავლობაში, ამ ენაზე იმდენად სერიოზული მთარგმნელობითი და ორიგინალური სამწერლობო სკოლებია ჩამოყალიბებული, რომ შეუძლებელია ეს ყოველივე საფუძვლიანი გრამატიკული კულტურის გარეშე შექმნილიყო. ცხადია, ეს აზრი, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ეტარებინა იმ პიროვნებას, იმ მეცნიერს, ვინც ესოდენ ღრმად და ასეთი ზედმიწევნით იცნობდა მდიდარ ქართულ მწიგნობრულ მემკვიდრეობას.

ამიტომაც სრულიად ლოგიკურია, რომ სწორედ მზექალა შანიძემ გამოავლინა, შეისწავლა და სათანადო გამოკვლევითურთ გამოსცა ეს უძველესი ქართული გრამატიკული თხზულება, რომელიც ასახავს XI-XII საუკუნეთა გრამატიკულ აზროვნებას საქართველოში, კერძოდ,

მკვლევრის დამაჯერებელი ვარაუდით, – ეფრემ მცირის ლიტერატურულ სკოლაში არსებულ გრამატიკულ ცოდნას. როგორც თვით ტრაქტატს, ისე ამ აკადემიურ გამოკვლევას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული ენათმეცნიერული აზრის ისტორიისათვის, ვინაიდან მისი ავტორი მხოლოდ ბერძნული გრამატიკის საკითხების ცოდნას კი არ ავლენს, არამედ ქართული ენის ცალკეული მოვლენების ხედვასა და ანალიზსაც. მკვლევარმა ეს აზრი უეჭველი გახადა პირველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატის – „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ – გამოცემითა და გამოწვლილვითი შესწავლით. ეს თხზულება მეცნიერისათვის დამახასიათებელი სიზუსტით, სიღრმითა და სისრულით არის გამოკვლეული როგორც სტრუქტურულად და შინაარსობრივად, ისე ენობრივ-სტილისტიკურად, განსაკუთრებით კი – სისტემის აღმწერ ცნებათა, ტერმინოლოგიურ ერთეულთა თვალსაზრისით.

აკად. მზ. შანიძის, როგორც ქართული ენის მკვლევრის, სამეცნიერო ინტერესები თემების, პრობლემების ფართო წრეს მოიცავს. პირველ რიგში ეს არის ისტორიული ფონეტიკისა და მორფოლოგიის საკითხები ძველი და გარდამავალი პერიოდის ქართულის ენობრივი მონაცემების მოხედვით, ასევე სალიტერატურო ენის აქტუალური ნორმატიული პრობლემები. ამ რიგის ნაშრომებს ეკუთვნის: „ჰაემეტობის გადმონაშთები X ს. ერთ სინურ ხელნაწერში“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, I, 1959); „ებრაული ანბანის გადმოცემის შემთხვევები ძველი აღთქმის ქართულ ხელნაწერებში“ (ენათმეცნ. ინსტ. შრომები, II, 1957); „გეოგრაფიულ და წარმომავლობის სახელთა გადმოცემა ძველი აღთქმის ტექსტებში“ (სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956); „რომელ ნაცვალსახელის ფუნქციისა და ადგილისათვის ძველ ქართულში“ (სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956) და სხვ.

მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერის ინტერესები უმთავრესად ძველი ქართული ენობრივი სამყაროსაკენ არის მიმართული, მას თავისი ყურადღება არც საშუალო და ახალი ქართულის უმნიშვნელოვანესი წარმომადგენლებისათვის მოუკლია. მაგალითად, ისტორიულ ქართულთან და დიალექტებთან ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ენობრივი მიმართების საინტერესო ასპექტებს წარმოაჩენს მზ. შანიძის წერილი „ვაჟა-ფშაველა და ქართული სალიტერატურო ენა“, რომელიც 2008 წელს გამოქვეყნდა გერმანიაში. მეცნიერის ძირითადი დასკვნა ის არის, რომ „ვაჟა-ფშაველას ენა არ არის მხოლოდ „მთის მგოსნის“ ენა... ვაჟა-ფშაველა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ფუძემდებელთა ტრიადის სრულუფლებიანი წევრია“.

ასევე საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერი მუდმივად ადევნებს თვალს თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის სიწმინდის საკითხებს და საზოგადოებას სთავაზობს ნორმატიულ რეკომენდაციებს ღრმა ისტორიზმისა და ფართო თეორიული თვალთახედვის საფუძველზე; ამიტომაც მისი წინადადებები ამ სფეროში ყოველთვის საფუძვლიანია და ანგარიშგასაწევი; მაგალითად, ასეთი აკადემიური სტატიებია: „ი- ხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელები ქართულში“ (ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, XI, 1998); „ი- ხმოვანფუძიანი ანთროპონიმების ბრუნების ისტორიისათვის ქართულში“ (თსუ გიორგი ახვლედიანს, თბ., 1969)... ნიშანდობლივია, რომ სწორედ ქალბატონი მზექალა ხელმძღვანელობს ქართული სახელმწიფო ენის კომისიას საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ენის, ლიტერატურისა და ხელოვნების განყოფილებაში და აქ მოსმენილი იქნა ისეთი აქტუალური საკითხები, როგორიცაა ქართული ენის უზრუნველყოფა თანამედროვე ელექტრონული რესურსებით და სხვ.

განსაკუთრებული ინტერესითა და პოპულარობით სარგებლობს მზ. შანიძის ლექსიკოლოგიური, ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ძიებანი. საყოველთაოდ არის ცნობილი, მეტიც, ქართული ლექსიკის ისტორიული კვლევის სანიმუშო მაგალითს წარმოადგენს მისი ცალკეული სტატიები; მაგ.: „სილოდა და მელოდარი ქართულში“ (მაცნე, 1964); „ნეზვის ეტიმოლოგიისათვის“ (ორიონი აკ. შანიძეს, 1967); „სორექ“ სიტყვა „აბდულმესიანში“ (თსუ-ს შრ. ტ. B2 (140), 1971; „უნჯაკალ სიტყვის განმარტებისათვის“ (ძვ. ქართ. ენის კათ. შრ., 20, 1977); „ნადი და მამითადი“ (ძვ. ქართ. ენის კათედრ. შრ. ტ. 23, 1980); „თირკუმელ სიტყვა ფსალმუნში“ (კრ. „ვარლამ თოფურია – 100“, 2001); „დაჰმანი“ („დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა“, თბ., 2012) და სხვ. ამ კონკრეტული კვლევების უმთავრეს ღირებულებას წარმოადგენს მათი ღრმა ისტორიზმი, დოკუმენტირებისა და არგუმენტაციის საფუძვლიანობა და ფორმალური და სემანტიკური ანალიზის სიცხადე და დამარწმუნებლობა. ცალკე უნდა აღინიშნოს, რომ ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანების ღრმა ანალიზმა ქალბატონ მზექალას საშუალება მისცა გამოეველინა სულხან-საბას მნიშვნელოვანი ლექსიკოგრაფიული წყარო, კერძოდ, არაერთი სიტყვის განმარტების საფუძველი ეფრემის „ფსალმუნთა თარგმანება“ აღმოჩნდა; მაგალითად, ქალბატონი მზექალას მიგნებაა, რომ ცხედარ- სიტყვის საბასეული ახსნა მთლიანად ეფრემ მცირის თარგმანებიდან მომდინარეობს: „ცხედრად ითქუმის შიშუელი საგებელთაგან, ხოლო სარეცლად დაგებული და გარდაგებული“ (ეფრემ მცირის „ფსალმუნთა თარგმანება“ როგორც საბას ლექსიკონის წყარო, აკაკი შანიძე – 100, თბ. 1987) და სხვ.

პირველსავე სიტყვას რომ დავუბრუნდეთ, სრულიად განსაკუთრებულია მზექალა შანიძის წვლილი როგორც პედაგოგისა, სამეცნიერო ხელმძღვანელისა და სამეცნიერო-პედაგოგიური მუშაობის ორგანიზატორისა. შეუძლებელია, ერთი ასპექტიც არ ითქვას: იგი წლების განმავლობაში ქმნიდა და ინარჩუნებდა სასურველ აკადემიურსა და მორალურ ატმოსფეროს და საკუთარ პოზიციებს არ ცვლიდა შექმნილი ვითარების, მიმდინარე კონიუნქტურის ანგარიშის გაწევით. ამას საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა გასული საუკუნის ბოლო პერიოდის მკვეთრი რყევების დროს. გარკვეულ ეტაპზე კომუნისტურმა სისტემამ აშკარად აამოქმედა რომელიღაც „ბ“ გეგმა ეროვნული უნივერსიტეტის უმწიკვლო რეპუტაციის შესარყევად. ასეთ დროს უშიშროების ამგვარი გეგმების საპირისპიროდ ყველაზე საიმედო ფარი იყო იმ ერთეულ პიროვნებათა პირადი სიმტკიცე და შეუვალობა, პიროვნული ავტორიტეტი, რომელთა შორისაც გამორჩეულად აღინიშნება ქალბატონი მზექალა შანიძის სახელი. ამიტომაც იგი ყოველთვის წრფელი პატივისცემით სარგებლობდა არა მხოლოდ მოწაფეებისა და კოლეგების, არამედ მთელი საზოგადოების მხრიდან.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ის, რომ, ყველაფერთან ერთად, აკად. მზექალა შანიძე მაღალი მოქალაქეობრივი ღირსებისა და პასუხისმგებლობის მატარებელი პიროვნებაა. მიუხედავად სამეცნიერო-აკადემიურ საქმეთაგან დიდი უცალობისა, იგი ყოველთვის აქტიურად იყო ჩართული სამოქალაქო ცხოვრებაში და თავისი პირდაპირი და მართალი პოზიციით მუდამ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ურთულესი საზოგადოებრივი პროცესების სასურველი მიმართულებით წარმართვისათვის ჩვენს ქვეყანაში. ამისი დასტურია მისი ხანგრძლივი აქტიური მოღვაწეობა საქართველოს ქალთა საბჭოში, მისი წევრობა დამოუკიდებელი საქართველოს პირველ უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში – უზენაეს საბჭოში. უთუოდ ყველას ახსოვს, რაოდენ რთული და მგრძნობიარე იყო ის დრო, როდესაც ქალბატონ მზექალას უწევდა უზენაეს საბჭოში თავისი სადეპუტატო უფლებამოსილების აღსრულება. მისი ბიოგრაფიის აღსანიშნავი ფაქტია ის, რომ იგი ხელმომწერია საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტისა. და აქ უნდა ითქვას: როდესაც 1991 წლის 9 აპრილს საქართველოს უზენაეს საბჭოში ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტზე საზეიმო ვითარებაში აწერდნენ ხელს, ძნელი სათქმელია, იმ ხელმომწერთაგან ვის რა ფიქრი და ზრახვა უტრიალებდა თავში, მაგრამ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქალბატონი მზექალა, თავისთავად ამაღლებული განწყობის გარდა, იმასაც ფიქრობდა, რომ თავისი დიდი მამის, აკაკი შანიძის, საუკუნოვან ოც-

ნებასაც აღასრულებდა; მამისა, ვინც, სხვათა შორის, ავტორია ჯერ კიდევ საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის გამოცხადებამდე შექმნილი „ქართული ეროვნული ჰიმნისა“ (1917 წლის 5 დეკემბრითაა დათარიღებული), რომელსაც აკაკი შანიძე (ვისი პოეტური ნიჭიც ყველასთვის ცნობილია, რაც ასევე მემკვიდრეობით გადმოჰყვა ქალბატონ მზექალას) ასეთი მოწოდებით იწყებს:

აბა, ფხიზლად, ქართველებო, მივყვეთ მამა-პაპის კვალსა!

წარსულს გრძნობით ვიგონებდეთ, ჩავუფიქრდეთ მომავალსა!

ცალი თვალი პონტოსაკენ, ნუ ვაშორებთ გურგანს ცალსა!

ყური ვუგდოთ გურჯი-ბოღაზს და ნუ ვაღებთ დარიალსა!

დასასრულ უნდა ითქვას, რომ გამორჩენილი მეცნიერი კვლავაც აქტიურად არის ჩაბმული ქვეყნის მეცნიერულსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მისი სამეცნიერო აქტივობის არცთუ უმნიშვნელო ნაწილი სწორედ მკვლევრის შემოქმედებითი ცხოვრების უახლეს პერიოდს ეკუთვნის. აკადემიკოსი მზექალა შანიძე ამითაც ამართლებს დიდი მამის გენეტიკურ მემკვიდრეობას – იგი წარმოგვიდგენს არა მხოლოდ ასაკობრივი, არამედ მეცნიერული (ლინგვისტური) დღეგრძელობის მაგალითს!

აკადემიკოსი ავთანდილ არაბული
საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

„სანამ ცოცხალი ვარ, კიდევ გამოვადგე ადამიანებსა და საქმეს“ – მზექალა შანიძის სანუკვარი ოცნება

გამორჩეულობა მისი ხვედრი იყო დაბადებიდანვე. 95 წლის წინ გამორჩეულ ოჯახში დაბადებულ გოგონას მშობლებმა სახელიც გამორჩეული შეურჩიეს და ამით ცხოვრებითაც და საქმითაც გამორჩეულობა დაანათლეს. გამორჩეულ ადამიანებს კი ოცნებებიც გამორჩეული აქვთ.

ჩვენი დროის ერთ-ერთი საუკეთესო ქართველოლოგის, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ემერიტუსი პროფესორის, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსის მზექალა შანიძის მრავალი გამოკვლევა მართლაც გამორჩეულია და სრულიად ახალი მიმართულების მაჩვენებელია ჩვენს მეცნიერებაში.

მზექალა შანიძე ფართო ენათმეცნიერული და ფილოლოგიური თვალთახედვის სპეციალისტია. იგი არის ასოცზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი, მათ შორის ხუთი მნიშვნელოვანი მონოგრაფიისა,

რომლებიც განსაკუთრებული მეცნიერებული ღირებულებით და სიახლით გამოირჩევა. ამ ნაშრომებში განხილულია საკითხების ფართო სპექტრი – ქართული ენისა და სემიტური ენების ფონემატური სტრუქტურა, ქართული ენის ისტორიის, მორფოლოგიისა და ლექსიკის მნიშვნელოვანი საკითხები, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორია. მისი კვლევის სფეროში აგრეთვე შემოდის ძველი ქართული ფილოლოგია და ლინგვისტური წყაროთმცოდნეობა, უძველესი ქართული წერილობითი ძეგლების პუბლიკაცია და ტექსტოლოგიური კვლევა. მზექალა შანიძის ბევრი ნაშრომი რეცენზირებულია საქართველოსა და საზღვარგარეთის სპეციალისტთა მიერ. ცნობილი ქართველოლოგი, პროფესორი ჟ. გარიტი (ბელგია) მ. შანიძის მიერ შესრულებული ფსალმუნის ძველი ქართული ტექსტის გამოცემის შესახებ წერდა: „ეს არის სანიმუშო ნაშრომი, რომელსაც ამიერიდან გვერდს ვერ აუვლის ვერცერთი ქართველოლოგი.“ ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის საკითხებიდან, რომლებიც ქალბატონმა მზექალამ შეისწავლა, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გამოკვლევები – ი ხმოვანფუძიან ანთროპონიმთა და საზოგადო სახელთა შესახებ – საკითხები, რომლებიც ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში სრულიად შეუსწავლელი იყო.

ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიას აშუქებს მზექალა შანიძის მიერ აღმოჩენილი უძველესი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი. ტექსტის პუბლიკაციითა და ვრცელი გამოკვლევით, რომლითაც მეცნიერმა დაამტკიცა, რომ ქართული გრამატიკული ლიტერატურა რეალურად არსებობდა უკვე XI საუკუნეში (და არა XVIII საუკუნეში, როგორც იქამდე ივარაუდებოდა). ამ ნაშრომისთვის მზექალა შანიძემ აკაკი შანიძის სახელობის პრემია მიიღო. აღსანიშნავია, რომ მ. შანიძის ნაშრომი ქართული გრამატიკული აზროვნების შესახებ 2000 წელს ინგლისურ ენაზე დაიბეჭდა „მსოფლიო ენათმეცნიერების ისტორიის“ I ტომში (გამომცემლობა Gruyter, Berlin – New York).

განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა მზექალა შანიძის გამოკვლევები იმ ძეგლთა შესახებ, რომლებიც საფუძვლად დაედო ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებას ადრეულ პერიოდში (ფსალმუნისა და სხვა ბიბლიური ტექსტები); ამ ძეგლების კომპლექსური შესწავლა მზექალა შანიძის მიერ ჩვენს მეცნიერებაში სრულიად ახალ სიტყვას წარმოადგენს. სანიმუშო გამოკვლევაა მონოგრაფია „ფსალმუნთა წიგნის ქართული თარგმანები“, სადაც ტექსტის კვლევაში გამოყენებულია თანამედროვე ლინგვისტური მეთოდები. 2010 წელს გამოცემული წიგნით „ქართული ფსალმუნის სიმღერა – მასალები ადრეული ვერსიისათვის და გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციის სიმღერა“;

მზექალა შანიძემ დააგვირგვინა ქართული მწერლობისა და ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის ამ უმნიშვნელოვანეს ძეგლთან დაკავშირებით მის მიერ დიდი ხნის წინ დაწყებული სამუშაო – მას სანიმუშოდ გამოცემული აქვს ფსალმუნთა წიგნი, გამოქვეყნებულია ვრცელი მეცნიერული გამოკვლევა და შედგენილია სიმფონია-ლექსიკონი, რომელიც სრულად ასახავს ამ ერთ-ერთ უძველეს ქართულ წერილობით ძეგლში დადასტურებულ ლექსიკას.

მზექალა შანიძის ინტერესების სფეროში შემოდის ქართული საისტორიო ნარატიული ენაც. გამოკვლევა, რომელიც მან დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტის გამოცემასთან ერთად გამოაქვეყნა, პრინციპულად ახალ ეტაპს წარმოადგენს ამგვარ თხზულებათა შესწავლაში. ეს გამოკვლევა, რომლის ანალოგი „ქართლის ცხოვრებისადმი“ მიძღვნილ სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არსებობს, ისტორიული ტექსტების სხვა მკვლევართათვის კვლევა-ძიების ახალი გზებისა და მეთოდების მაჩვენებელია. უნდა აღინიშნოს, რომ თავად ქალბატონი მზექალაც თავის ყველაზე დიდ წარმატებად დავითის ისტორიკოსის ტექსტის დადგენას მიიჩნევს.

ქალბატონ მზექალას ეკუთვნის მრავალი გამოკვლევა ქართული ლექსიკის დარგში, სადაც იგი ფართოდ იყენებს პარალელებს ინდო-ევროპული და სემიტური ენებიდან.

შვიდ ათეულ წელზე მეტია ქალბატონი მზექალა მუშაობს კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (ამჟამად ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი) და იკვლევს ჩვენი წინაპრების მიერ ნაანდერძევ „ხელით წერილი განძს“ – ძველ ქართულ ხელნაწერებს, არა მარტო საქართველოში, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც. იგი სამჯერ იყო სინის მთის წმინდა ეკატერინეს მონასტერში, როგორც ქართული სამეცნიერო ექსპედიციის წევრი, და არის ახლად აღმოჩენილ ქართულ ხელნაწერთა ვრცელი სამეწოვანი კატალოგის თანაავტორი (ათენი, 2005 წ.) და ამავე კატალოგის ინგლისური ვარიანტის ავტორი. ბოლო ექსპედიციაში 85 წლის მეცნიერმა ახალ პროექტზეც დაიწყო მუშაობა, რომელიც წმ. ეკატერინეს მონასტრის წიგნთსაცავში დაცული ფსალმუნთა წიგნის X საუკუნის ხელნაწერების შესწავლას გულისხმობს.

მზექალა შანიძე ნახევარ საუკუნეზე მეტ ხანს კითხულობდა ლექციებს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და მის ხელში გაიარა ფილოლოგთა არაერთმა თაობამ. სალექციო კურსებს კითხულობდა უცხოეთშიც: ბელგიაში (1991, 1996), ნორვეგიაში (1996) და პეტერბურგში (1996-1998). უკვე 25 წელზე მეტია ინგლისურ ენაზე უტარებს ლექციებს უნივერსიტეტის ქართვე-

ლოლოგიური სკოლის უცხოელ მსმენელებს და აოცებს მათ არა მხოლოდ თავისი ღრმა ცოდნითა და ერუდიციით, არამედ შესანიშნავი ინგლისურით.

მზექალა შანიძის სამეცნიერო მუშაობა გამოირჩევა უმკაცრესი აკადემიური მომთხოვნელობით საკუთარი თავისადმი. იგი დღესაც განაგრძობს აქტიურ სამეცნიერო საქმიანობას, მონაწილეობს რამდენიმე საერთაშორისო სამეცნიერო პროექტში, გამოსაცემად ამზადებს ფსალმუნთა განმარტების ეფრემ მცირისეულ თარგმანს და მუშაობს დიდი მამის დაწყებული დიდი საქმის გასრულებაზე – ახალგაზრდა კოლეგებთან თანამშრომლობით გამოსაცემად ამზადებს ბიბლიის უძველეს ხელნაწერს, 978 წლის ათონის (ოშკის) ბიბლიას.

ქალბატონი მზექალა მრავალი ჯილდოს მფლობელია (ღირსების ორდენი, ივანე ჯავახიშვილის მედალი და სხვ.), მაგრამ უმთავრესი და განსაკუთრებული ჯილდო ის დიდი პატივისცემა და სიყვარულია, რომელიც მან ხალხისგან დაიმსახურა. იშვიათია შემთხვევა, როცა დიდ მეცნიერებს მხოლოდ სახელით იცნობენ – ქალბატონი მზექალა სწორედ ასეთი იშვიათი მეცნიერია, რომლის სახელს (მიუხედავად იმისა, რომ მისი გვარი ამ სახელს კიდევ უფრო მეტ უღერადობას მატებს), მაინც მხოლოდ სახელით მოიხსენიებენ ხოლმე. და ეს, ცხადია, შემთხვევითი არ არის. „მრავალი ღვაწლის აღმსრულებელი“ ქალბატონი თავის მთავარ ღირსებად ცოდნისადმი ინტერესს მიიჩნევს, რამაც შეაძლებინა 95 წლის ასაკშიც ახალგაზრდა იყოს, ინტერესით მიიღოს თანამედროვეობის ყველა სიახლე, იმეგობროს ახალგაზრდებთან და სანუკვარ ოცნებად ატაროს აზრი: „სანამ ცოცხალი ვარ, კიდევ გამოვადგე ადამიანებსა და საქმეს“.

დიდხანს სიცოცხლეს გისურვებთ, ქალბატონო მზექალა!

დარეჯან თვალთვაძე
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
პროფესორი

ჰაინც ფენრიხი – 80

ნესტორი კავკასიოლოგი 80 წელი პროფესორ ჰაინც ფენრიხის დაბადებიდან

მრავალმხრივი, უაღრესად ნაყოფიერი და საფუძვლიანი – მოკლედ ასე შეიძლება შეჯამდეს პროფესორ ჰაინც ფენრიხის სამეცნიერო მემკვიდრეობა თანამედროვე კავკასიოლოგიაში. როგორც მკვლევარი, მთარგმნელი, ავტორი და გამომცემელი იგი უკვე 50 წელია მუშაობს ჩაუხრელად ილვწის ქართველთა შესახებ არსებული ცოდნისა და სამეცნიერო მონაცემების შევსება-გაფართოების მიმართულებით. როგორც მასწავლებელი კი თითქმის ამდენივე ხნის განმავლობაში უზიარებს თავის ცოდნასა და გამოცდილებას ახალბედა კავკასიოლოგებს.

იენის უნივერსიტეტის პროფესორის გერტრუდ პეჩის ლექციებით აღფრთოვანებული ჰაინც ფენრიხი, როგორც ამავე უნივერსიტეტის არქეოლოგიის სტუდენტი, გასული საუკუნის 60-იან წლებში იღებს გადაწყვეტილებას, საფუძვლიანად შეისწავლოს ქართული ენა და კულტურა. 1969 წელს სადოქტორო დისერტაციის დაცვის შემდეგ იგი განსაკუთრებულად ზრუნავს კონტაქტების გაფართოებაზე ქართულ სამეცნიერო საზოგადოებასთან. მისი ქართული მალე აღწევს ენის ფლობის იმგვარ დონეს, როცა უკვე ძნელია გაარჩიო იგი მშობლიურ ენაზე მოსაუბრის ქართულისაგან. 1971 წელს ფენრიხი სადოქტორო დისერტაციას იცავს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ქართულ ზმნასთან დაკავშირებულ საკითხებზე. მას ხელმძღვანელობას უწევს ქართული ენათმეცნიერების პატრიარქი აკად. აკაკი შანიძე, რომელსაც, როგორც მასწავლებელს, ასევე დიდი ამაგი აქვს გაწეული გერმანელი მოწაფის დახვეწილი ქართულისთვის.

პროფესორ გერტრუდ პეჩის პენსიაზე გასვლის შემდეგ ჰაინც ფენრიხი სათავეში ჩაუდგა კავკასიოლოგიური კვლევების სექტორს იენის უნივერსიტეტში და 1986 წელს შექმნა კავკასიოლოგიის კათედრა, რომელიც დღემდე ერთადერთია გერმანიის მასშტაბით. აქვე აღსანიშნავია მისი როლი იენის საუნივერსიტეტო და რეგიონული ბიბლიოთეკის კავკასიოლოგიური განყოფილების ჩამოყალიბების საქმეში.

ჰაინც ფენრიხის მრავალმხრივი საქმიანობიდან, უპირველეს ყოვ-

ლისა, აღსანიშნავია მისი საენათმეცნიერო მოღვაწეობა. ქართული ენის ღრმა და ყოველმხრივი ცოდნა აისახა მის ამავე სახელწოდების ნაშრომში.¹ ინტერესები და პასუხები თანამედროვე საენათმეცნიერო პრობლემატიკაზე უზვადაა წარმოდგენილი მის წიგნებსა და საჟურნალო სტატიებში.²

ჰაინც ფენრიხის საენათმეცნიერო მემკვიდრეობაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა კომპარატიულ კვლევებს. ფონემათა კანონზომიერი გადაწევის შედეგად განვითარებულ მოვლენათა მიკვლევა და ახსნა ქართველური ენების ლექსიკურ ფონდში მისი საენათმეცნიერო საქმიანობის სოლიდურ ნაწილს შეადგენს. გამომცემლობა ბრილის მიერ გამოქვეყნებულ თითქმის 700-გვერდიან ნაშრომში თავმოყრილია მის მიერ სხვადასხვა დროს მცირე სტატიების სახით წარმოდგენილი კვლევის შედეგები, აქვეა შეტანილი სხვა ავტორთა შენიშვნები და მიგნებები, რაც მთლიანობაში საუკეთესო საფუძველს ქმნის განმაზოგადებელი კომპარატიული კვლევების განსახორციელებლად ქართველოლოგიაში.³

მისი ლექსიკოგრაფიული საქმიანობიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს პროფესორ ზურაბ სარჯველაძესთან მრავალწლიანი თანამშრომლობის ნიადაგზე შექმნილი ძველქართულ-გერმანული ლექსიკონი.⁴ წიგნს გამორჩეულს ხდის ლექსემათა ამომწურავი განმარტებები და საილუსტრაციო მასალის სიუხვე. გარდა საკუთრივ ქართულისა, ჰაინც ფენრიხის ლექსიკოგრაფიული საქმიანობა სწვდება მეგრულსა და სვანურს.⁵ იგი აგრეთვე მოიცავს ონომასტიკის სფეროებსაც.⁶ ფენრიხის ლექსიკოგრაფიული ინტერესები სცილდება ქართველური ენების სფეროს და მოიცავს ჩრდილო-კავკასიური ჯგუ-

1 Die georgische Sprache von Heinz Fähnrich. Brill, Leiden-Boston 2012.

2 გამოკრებით: Zu den lexikalischen Ähnlichkeiten zwischen den Sprachen Kaukasiens und dem Burushaski. წიგნში: Fähnrich, H.: Kleine Schriften, Jena 2003; Fähnrich, Heinz: Historisch-vergleichende Sprachwissenschaft und Kaukasiologie, Reichert Verlag, 2019; Die ältesten georgischen Inschriften von Heinz Fähnrich. Brill, Leiden-Boston 2013.

3 Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch von Heinz Fähnrich. Brill, Leiden-Boston 2007.

4 Altgeorgisch-Deutsches Wörterbuch von Surab Sargshweladse und Heinz Fähnrich unter Mitwirkungen von Irine Melikishvili und Sopia Sardshweladse. Brill, Leiden-Boston 2005.

5 Otar Kadshaia und Heinz Fähnrich: Mingrelisch-Dautesches Wörterbuch. Wiesbaden: Reichert Verlag, 2001; Tscholurswanisch-deutsches Verbeverzeichnis von Čantladse, Iza; Babluani, Rusudan und Heinz Fähnrich, Jena, 2003.

6 Fähnrich, Heinz: Georgische Toponymie. Jena 1998.

ფის ისეთ ენებს, როგორცაა ლაკური, ბაცბური და უდიური.⁷

მისი, როგორც ლექსიკოგრაფისა და ქართული ზმნის მკვლევრის მრავალწლიანი საქმიანობის ერთგვარ შეჯამებას წარმოადგენს ქართული ზმნის სამტომეული. კრებულში თავმოყრილია თანამედროვე ქართულში გამოყენებული ზმნების თითქმის სრული შემადგენლობა, ზმნები დალაგებულია ფუძეების მიხედვით, განვრცობილია სანიმუშო მასალით და თარგმნილია გერმანულ ენაზე (კრებულის თანავატორები არიან ნათია რაინეკი და ნანა ოდიშელიძე).⁸

დღესაც კი, როცა თანამედროვე ტექნოლოგიების წყალობით მნიშვნელოვნად გაადვილდა საგამომცემლო საქმიანობა, ფენრიხი უყოყმანოდ უნდა ჩაითვალოს გერმანულენოვანი კავკასიოლოგიური ლიტერატურის ერთ-ერთ ყველაზე პროდუქტიულ გამომცემლად. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია მისი, როგორც ჟურნალ გეორგიკას დამფუძნებლის, რედაქტორისა და გამომცემლის ღვაწლი. აღნიშნული ჟურნალი 1978 წლიდან 2017 წლამდე ასრულებდა პლატფორმის ფუნქციას, რომლის მეშვეობითაც კავკასიოლოგებს მსოფლიო მასშტაბით შეეძლოთ, გაეცვალათ სამეცნიერო ინფორმაცია. ასევე აღსანიშნავია ფენრიხის მიერ იენის ფრიდრიხ შილერის უნივერსიტეტის ბაზაზე დაარსებული კავკასიოლოგიური ლიტერატურის სერია. მისი მეშვეობით გერმანულენოვან მკითხველს მნიშვნელოვნად გაუადვილდა წვდომა ადრე სრულიად უცნობ ქართულ წყაროებზე, აღნიშნულმა სერიამ ასევე საშუალება მისცა არაერთ ახალბედა კავკასიოლოგს, ფართო სამსჯავროზე გამოეთანა საკუთარი კვლევის შედეგები.⁹

კიდევ ერთი ნაყოფი ფენრიხის მოღვაწეობისა, რომელიც აქ გვინდა წარმოვადგინოთ, მნიშვნელოვნად ცვლის ჩვენს წარმოდგენას ჩვეულებრივი ადამიანის მუყაითობასა და შრომით შესაძლებლობებზე. მხედველობაში გვაქვს მის მიერ ქართულიდან გერმანულ ენაზე თარგმნილი ლიტერატურის მოცულობა და მრავალფეროვნება. აქ იგულისხმება სამეცნიერო სტატიები, მონოგრაფიები, მხატვრული ლიტერატურისა და ფოლკლორის ნიმუშები, ისტორიულ წყაროები და კიდევ მრავალი სხვა ჟანრის, ფორმისა თუ ეპოქის ნაწარმოებები.

7 Heinz Fähnrich, *Lakischer Wortschatz*. Shaker Verlag, Aachen, 2017; Heinz Fähnrich, *Kleines Udisch-Deutsches Wörterverzeichnis*, Jena, 1999; Batsisch (Zowatuschisch) - *Deutsches Wörterbuch*, zusammengestellt von Heinz Fähnrich nach dem Zowatuschisch - Georgisch - Russischen Wörterbuch von D. und N. Kadagidse und R. Gagua, Jena 2001.

8 *Georgische Verben (mit deutschen Entsprechungen und Satzbeispielen)* von Fähnrich, Heinz; Odischelidse, Nana und Natia Reineck. Shacker Verlag. Aachen, 2013.

9 მაგალითისთვის: *Zur Struktur der georgischen Vornamen* von Rieger, Ute. Jena, 2003.

წინამდებარე წერილის ავტორები წარმოვადგენთ რა საკუთარი და უცხო კულტურის მკვლევარ კავკასიოლოგთა ორ განსხვავებულ პერსპექტივას, გვინდა ჩვენი საერთო მოსაზრება გამოვთქვათ ბატონი ჰაინც ფენრიხის ერთ განსაკუთრებულ თვისებასთან დაკავშირებით, კერძოდ, იგი ახერხებს, თავის თავში გააერთიანოს კავკასიოლოგ-მკვლევრის ორივე ზემოხსენებული პერსპექტივა და გამოიმუშაოს უნარი, რომელიც ესოდენ მნიშვნელოვანია ზოგადად საენათმეცნიერო და კულტუროლოგიური კვლევების განსახორციელებლად.

იენის ფრიდრიხ შილერის სახელობის უნივერსიტეტის კავკასიოლოგიის კათედრისა და ჟურნალ კადმოსის რედაქციის სახელით, გულითადად ვულოცავთ პროფესორ ჰაინც ფენრიხს 80 წლის იუბილეს, ვუსურვებთ მხნეობას და ვიმედოვნებთ, რომ იგი კიდევ არაერთხელ შეიტანს მნიშვნელოვან წვლილს თანამედროვე კავკასიოლოგიის განვითარების საქმეში.

პროფ. დიანა ფორკერი
იენის ფრიდრიხ შილერის უნივერსიტეტი
ასოც. პროფ. ელგუჯა დადუნაშვილი
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
იენის ფრიდრიხ შილერი უნივერსიტეტი

Heinz Fähnrich – 80

Nestor der Kaukasiologie

Anlässlich des 80 jährigen Jubiläums von Professor Heinz Fähnrich *

Vielseitig, äußerst produktiv und kompetenzvoll - so lässt sich kurz das Erbe von Professor Heinz Fähnrich in der gegenwärtigen Kaukasiologie bewerten. Als Forscher, Übersetzer, Autor und Herausgeber erweitert er seit mehr als 50 Jahre äußerst aktiv die Wissens- und Datenbasis über die Sprachen, Literatur, Folklore und Geschichte der Kartwelier. Als Lehrender gibt er seit fast ebenso langer Zeit seine Erfahrung an mehrere Generationen jüngerer Kaukasiologen weiter.

Angeregt durch die Vorlesungen von Prof. Gertrud Pätsch beschließt Fähnrich 1960er als Archäologie-Student der Universität Jena, sich mit georgischer Kultur und den Sprachen zu befassen. Nach der Promotion im Jahr 1969 intensiviert er persönliche Kontakte mit den akademischen Kreisen in Georgien und erlangt bald Sprachkenntnisse, die sich kaum von denen eines Muttersprachlers unterscheiden. 1971 habilitiert er sich an der Staatliche-Universität-Tiflis über das georgische Verb. Dabei wird er von Prof. Akaki Schanidze, dem führenden Vertreter der georgischen Sprachwissenschaft betreut, bei dem er sich auch für die von ihm erworbene Sprachkompetenzen im Georgischen zu bedanken hatte.

Nach der Emeritierung von Frau Prof. Gertrud Pätsch übernimmt Fähnrich die Leitung des Fachgebietes Kaukasiologie an der Universität Jena und schafft es im Jahr 1986 zu der Professur, die bislang die einzige Professur für Kaukasiologie in Deutschland darstellt. Nicht zu unterschätzen ist seine Rolle als Mitgestalter der kaukasiologischen Abteilung an der Universitäts- und Landesbibliothek Thüringen, mit einem gut organisierten Katalog und einem beträchtlichen Bestand an fachspezifischer Literatur.

Unter seinen vielseitigen Tätigkeiten ist Prof. Fähnrich zunächst einmal als Sprachwissenschaftler auszuzeichnen. Sein komplexes Wissen über die georgische Sprache spiegelt sich in seinem gleichnamigen Buch wider.¹ In seinen zahlreichen Büchern, Aufsätzen und Zeitschriftartikeln zeigt er sein Interesse für einzelne Schwerpunkte der gegenwärtigen Kartwelologie und schlägt einleuchtende Erklärungen vor.²

1 Die georgische Sprache von Heinz Fähnrich. Brill, Leiden-Boston 2012.

2 In Auswahl: Zu den lexikalischen Ähnlichkeiten zwischen den Sprachen Kaukasiens und dem Burushaski. In: Fähnrich, H.: Kleine Schriften, Jena 2003; Fähnrich, Heinz: His-

Unter den sprachwissenschaftlichen Leistungen von Heinz Fähnrich ragen insbesondere seine komparatistischen Studien hervor. Erörterungen der nach den gesetzmäßigen lautlichen Verschiebungen entwickelten Ableitungen im Wortschatz der Kartwelischen Sprachen nehmen einen breiten Raum in seinem sprachwissenschaftlichen Werdegang ein. Der vom Verlag Brill veröffentlichte Band von knapp 700 Seiten, der eine Zusammenfassung seiner in relativ kleinen Publikationen bereits erschienenen Forschungsergebnisse auf diesem Feld sowie die Anmerkungen viele anderer Autoren darstellt, bereitet somit den fruchtbaren Boden für weitere komparatistische Untersuchungen der Kartwelischen Sprachen.³

Hervorzuheben sind ebenfalls seine Verdienste für die Lexikografie der Kartwelischen Sprachen. Unbedingt zu nennen ist das in der langjährigen Zusammenarbeit mit Prof. Zurab Sarjeladze fertiggestellte Altgeorgisch-deutsche Lexikon.⁴ Das Buch zeichnet sich durch die ausführlichen Erläuterungen der erfassten lexikalischen Einheiten, sowie die reichlich dargestellten Textquellen aus. Der Beitrag von Heinz Fähnrich in der Lexikographie der kartwelischen Sprachen greift auch auf den mingrelischen, und swanischen Wortschatz zurück.⁵ Er schließt außerdem die Onomastik ein und enthält systematische Beobachtungen über die Komposition der georgischen Toponymie und Eigennamen⁶. Die lexikographische Forschung von Heinz Fähnrich geht über die Kartwelischen Sprachen hinaus und umfasst andere kaukasischen Sprachen wie Lakisch, Udisch und Batsisch.⁷

Als Lexikograph und Verbforscher hat Heinz Fähnrich seine langjährigen Arbeiten zu den georgischen Verben in einem dreibändigen Sammelband zusammengestellt (Koautorinnen der Publikation sind Natia Reineck und Nana Odischelidse).⁸ Der Sammelband erfasst den beinahe vollständigen Bestand der im modernen Georgischen gebrauchten Verben, geordnet nach ihren Stämmen und einzelnen Formen und ergänzt durch Satzbeispiele und deutschen Übersetzungen.

torisch-vergleichende Sprachwissenschaft und Kaukasiologie, Reichert Verlag, 2019; Die ältesten georgischen Inschriften von Heinz Fähnrich. Brill, Leiden-Boston 2013.

3 Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch von Heinz Fähnrich. Brill, Leiden-Boston 2007.

4 Altgeorgisch-Deutsches Wörterbuch von Surab Sargshweladse und Heinz Fähnrich unter Mitwirkungen von Irine Melikishvili und Sopio Sardshweladse. Brill, Leiden-Boston 2005.

5 Otar Kadshaia und Heinz Fähnrich: Mingrelisch-Deutsches Wörterbuch. Wiesbaden: Reichert Verlag, 2001; Tscholurswanisch-deutsches Verbeverzeichnis von Čantladse, Iza; Babluani, Rusudan und Heinz Fähnrich, Jena, 2003.

6 Fähnrich, Heinz: Georgische Toponymie. Jena 1998.

7 Heinz Fähnrich, Lakischer Wortschatz. Shaker Verlag, Aachen, 2017; Heinz Fähnrich, Kleines Udisch-Deutsches Wörterverzeichnis, Jena, 1999; Batsisch (Zowatuschisch) - Deutsches Wörterbuch, zusammengestellt von Heinz Fähnrich nach dem Zowatuschisch - Georgisch - Russischen Wörterbuch von D. und N. Kadagidse und R. Gagua, Jena 2001.

8 Georgische Verben (mit deutschen Entsprechungen und Satzbeispielen) von Fähnrich, Heinz; Odischelidse, Nana und Natia Reineck. Shacker Verlag. Aachen, 2013.

Auch heute in der Zeit der computergestützten Publikationen und Herausgeberschaften ist Heinz Fähnrich immer noch der produktivste Herausgeber der kaukasiologischen Literatur. Hier ist zunächst einmal seine Leistungen als Begründer, Editor und Herausgeber der Zeitschrift *GEORGICA* zu betonen. Die von 1978 bis 2017 mit unterschiedlicher Regularität erschienene Zeitschrift galt als Austauschplattform zwischen Kaukasiologen aus aller Welt. Zu nennen ist außerdem die von ihm ins Leben gerufene Kaukasiologischen Reihe. Durch die Gründung dieser Reihe ermöglichte Heinz Fähnrich den deutschsprachigen Leserinnen und Lesern den Zugang zu ansonsten nicht erreichbaren kaukasiologischen Texten. Die Reihe diente ebenfalls dafür, den Weg für jüngere Kaukasiologen zu ebnen, um beispielsweise sie ihre Magisterarbeiten zu veröffentlichen und somit einer breiteren Leserschaft zugänglich zu machen.⁹

Der nächste Tätigkeitsbereich von Heinz Fähnrich, den wir hervorheben möchten, übersteigt in seinem Ausmaß fast unsere Vorstellungen über das Menschenmögliche. Es handelt sich um den Bestand und die Menge der von ihm aus dem Georgischen ins Deutsche übersetzten Texte. Dies sind unzählige Artikel und Leitfäden verschiedenster Art, folkloristische und literarische Texte in Vers und Prosa, historische Chroniken, Texte aus allen Sprachperioden und Genres.

Gedanken über seine Person aus der doppelseitigen Perspektive der emischen und der etischen Kaukasiologen, wie diese durch die Autoren der vorliegenden Festschrift vertreten wird, lässt uns seine Individualität und Besonderheit erkennen, die harmonische Synthese von beiden Herangehensweisen und die aus diesem Grund erreichte Qualität, die gerade bei der Erforschung der Kultur und der Sprache geschätzt und gebraucht wird.

Im Namen des Lehrstuhls für Kaukasiologie der Friedrich-Schiller-Universität Jena und im Auftrag des Redaktionsteams der Zeitschrift *Kadmos* wünschen wir langes Leben, Schaffenskraft und Freude bei der Arbeit und alles Gute für Professor Heinz Fähnrich und hoffen sehr auf seine weiteren Beiträge zur zeitgenössischen Kaukasiologie.

Prof. Dr. Diana Forker

Friedrich-Schiller-Universität Jena

Assoz. Prof. Dr. Elguja Dadunashvili

ISU Tiflis / Friedrich-Schiller-Universität Jena

9 Z.B.: Zur Struktur der georgischen Vornamen von Rieger, Ute. Jena, 2003.

საბსტრეაქტი ABSTRACT

The Ilia State University and the Editorial Board of *Kadmos* congratulate distinguished scholars, Professors Mzekala Shanidze and Heinz Fähnrich on their 95th and 80th birthday anniversaries. The journal publishes jubilee letters from Professors Nino Doborjginidze, Winfried Boeder, Avtandil Arabuli, Darejan Tvaltvadze, Diana Forker and Elguja Dadunashvili.

უცხოური ქართველოლოგია

Kar t veli an Stud ie S a b r o a d

ბერნარ უტიე

ხელნაწერი თბილისი A-249: არაბულიდან თარგმნილი კრებული და მისი პირველადი სახე*

რეზიუმე

ხელნაწერი თბილისი A-249 X საუკუნეში პალესტინის გარემოში გადაწერილი საუცხოო კოლექციის დღეს არათანმიმდევრულად აკინძული ფრაგმენტის სახითაა შემორჩენილი. ჩვენამდე მოღწეული ტექსტები სირიულიდან არაბულის გავლითაა ნათარგმნი (რაც, უკანასკნელი მათგანისთვის ჯერ კიდევ დასადგენია).

ხელნაწერის თბილისი A-249 ერთადერთ გამოქვეყნებულ აღწერილობად დღემდე რჩება 1903 წელს დასტამბული თ. ჟორდანიას ნაშრომი.¹ ეს თავის დროზე გამოსადეგი აღწერილობა დღეს უკვე აღარ შეესაბამება თანამედროვე მოთხოვნებს. ახალი აღწერილობის შედგენამდე² საჭიროა ამ ლაკუნის შევსება. პ. პეტერსის აზრით, ხელნაწერი თბილისი A-249 მართლაც წარმოადგენს „იშვიათი და უნიკალური თხზულებების შემცველ, საინტერესო და ძალიან ძველ კრებულს.“³ ქალბატონმა ელ. მეტრეველმა მოგვაწოდა ხელნაწერის სრული მიკროფილმი – რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასხენებთ მას

* Le manuscrit Tbilisi A-249: un recueil traduit de l'arabe et sa physionomie primitive, Bedi Kartlisa, XXXV, 1977, p. 97–108.

1 T. Jordania, Catalogue des manuscrits du Musée ecclésiastique de Tiflis, Tiflis, 1903, p. 261–263 (en russe).

2 პირველი ნაწილი, რომელიც შეიცავს ხელნაწერის 1–100 აღწერილობას, უკვე გამოქვეყნდა, იხ. B. K. XXXIII, 1975, p. 378–379.

3 P. Peeters, Traductions et traducteurs dans l'hagiographie orientale à l'époque byzantine, in anal. Boll. XL, 1922, p. 290; ასევე in Le tréfonds oriental de l'hagiographie byzantine (1950).

– რამაც საშუალება მოგვცა დაგვედგინა, რომ, ერთი მხრივ, იგი წარმოადგენს გაცილებით მნიშვნელოვანი კრებული ფრაგმენტს, და მეორე მხრივ, ახლა იგი არათანმიმდევრულადაა აკინძული.⁴

მამა მ. ვან ესბროკმა თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში უძველესი ქართული ჰომილეტიკური კრებულის შესახებ⁵ დაგვანახა, რამხელა მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეს მას ძველი კრებულების პირველადი სახის აღსადგენად. ჟურნალის წინამდებარე ნომერში მან გამოაქვეყნა ხელნაწერის (დღევანდელი რიგით) პირველი ორი თხზულების თარგმანი. ე. ი. ჩვენი გამოკვლევა მისი ნაშრომის ბუნებრივ დამატებად შეიძლება ჩაითვალოს. ჯერ განვიხილოთ, რას წარმოადგენს ხელნაწერი დღეს და როგორი უნდა ყოფილიყო იგი თავდაპირველად; შემდეგ კი გავანალიზებთ მის შინაარსს.

* *
*

ფურცლების დღევანდელი დანომვრა ყველაზე ზუსტია: იგი ითვლის 111 ფურცელს და ამრიგად, ასწორებს ძველ, ამ ხელნაწერის დამოწმებებში გამოყენებულ პაგინაციას, რომელიც 120-ს მიუთითებდა. ამ განსხვავებას ორი მიზეზი აქვს: ფურცლების დანომვრელმა 2-ჯერ დათვალა მე-12 ფურცელი – თანამედროვე პაგინაცია სხვათა შორის, იწყება fol. 13-ით – და გადაახტა ათიოდე გვერდს 30-დან 41-მდე. Fol. 32-დან მოყოლებული ბოლომდე, ძველი პაგინაცია კიდევ 9 ერთეულს შეიცავდა.

სრულ გვერდზე სტრიქონების რაოდენობა, ჩვეულებრივ, არის 20, ზოგჯერ – 21.

დაწერილია ნუსხურით, რომელიც შეიძლება X ს-ით დავათარილოთ: იგი მართლაც, ძალიან წააგავს ხელნაწერ Sin. გეო-1-ის და Sin. გეო-26-ის (956) მეორე ნაწილის გადამწერის, იოვანეს⁶, ხელს.

4 რადგან ვერ შეამჩნია, პ. პეტერსიცი ჟორდანის დარად ფიქრობდა, რომ საქმე ჰქონდა ორიგინალურ თხზულებასთან ეფრემის შესახებ. ვ. იმნაიშვილი B. M. Add.11281-ის მიხედვით გამოქვეყნებული „ეფრემის ცხოვრების“ კომენტარში მიუთითებს რა ამ ტექსტების ნათესაობას, წერს: „თხზულებათა თანმიმდევრობა ამ ხელნაწერებში ყოველთვის არ ემთხვევა“ (მამათა ცხოვრება, თბილისი, 1975).

5 M. van Esbroeck, Les plus Anciens homéliaires géorgiens. Etude descriptive et historique, Louvain-la-neuve 1975; ბედი ქართლისას წინამდებარე ტომში იხ. ამ ნაშრომისადმი მიძღვნილი ელ. მეტრეველის სტატია.

6 მისი ხელწერის ნიმუში იხ. ცაცა ჭანკიევის სტატიისთვის „პალესტინელ გადამწერ „იოვანეთა“ შესახებ“ დართულ ტაბულაში, მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი III, თბილისი, 1973, გვ. 45–51. სავარაუდოდ, უყურადღებობის გამო ვ. იმნაიშვილი ამ ხელნაწერის გადამწერად მიიჩნევს ათონელ გადამწერს. პეტერსის თანახმად, ჟორდანია ხელნაწერს IX ს-ზე ადრეულად მიიჩნევდა, მარი კი XI ს-ით ათარილებდა; რ. გვარამია მას IX ს-ით ათარილებს.

მთავრულით შემონახული ერთადერთი მინაწერი fol.69–ზე: „მილ-ხინე, ღმერთო ცოდვილსა <დავითს>(?)“ გადამწერის ხელით არ არის გაკეთებული და ბევრს არაფერს გვაძლევს ხელნაწერის ისტორიის შესასწავლად.

ფურცლების ჩამოჭრის გამო დაკარგულია პირველადი პაგინაცია, თუკი ასეთი საერთოდ არსებობდა; სამაგიეროდ, შემორჩენილია რვეულების ორმაგი ნუმერაცია. უახლესი მათგანი XIX ს–ით უნდა თარიღდებოდეს, როცა ფურცლები (არასწორად) დაალაგეს: იგი, მართლაც, შეესაბამება ფურცლების დღევანდელ რიგს და ძველ დათვლას არ იყენებს (ნაცვლად იბ=12, გადადის ლ=30–ზე; ამ სისტემაში „იბ“ მიუთითებს n. 10 რვეულის მეორე ფურცელს). საბედნიეროდ, შესაძლებელია ხელნაწერის თავდაპირველი რვეულების აღდგენა, რადგან გადამწერის ხელით დანომვრა, თუმცა იგი რიგ შემთხვევაში ფურცლის დაზიანების გამო დაკარგულია, ნაწილობრივ მაინც არის შემორჩენილი.

ხელნაწერის შემონახული ნაწილის პირველადი სახე შეიძლება, შემდეგი ცხრილის სახით წარმოვადგინოთ:

რვეულების n	ფურცლები უახლესი ნუმერაციის მიხედვით							
(24)	.	78	79	80	81	82	83	.
(25)	.	74	75	.	.	76	77	.
26	84	85	86	87	88	89	90	91
27	92	93	94	95	96	97	98	99
28	100	101	102	103	104	105	106	107
29	108	109	110	111	37	38	39	40
30	41	42	43	44	45	46	47	48
31	49	50	51	52	53	54	55	56
32	57	58	59	60	61	62		
33	63	64	65	66	67	68	69	70
34	71	72	73	1	2	3	4	5
35	6	7	8	9	10	11	12	13
36	14	15	16	17	18	19	20	21
37	22	23	24	25	26	27	28	29
38	30	31	32	33	34	35	36	.

შემორჩენილი 15 რვეული თავდაპირველი ხელნაწერის მხოლოდ მცირე ნაწილია, რომელიც ჩვენს ფრაგმენტამდე შეიცავდა 23 რვეულს,

ანუ 184 ფურცელს (პლუს 24-ე რვეულის პირველი ფურცელი) და, სულ ცოტა, 6 რვეულს მის შემდეგ და სრულდებოდა ანასტასის ტექსტით: ე. ი. ჩვენამდე ხელნაწერის მაქსიმუმ მესამედს მოუღწევია.

დათვლა საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ პირველი შემონახული თხზულება, „ეფრემ ასურის ცხოვრება“, იწყებოდა 23-ე რვეულის თავში; სხვათა შორის, გადამწერი ხშირად ახალ თხზულებას ახალი ფურცლიდან იწყებდა: ff 37, 1.

ხელნაწერის გარეგნული აღწერილობის შემდეგ – რამდენადაც ამის გაკეთება შესაძლებელია მიკროფილმიდან – გადავიდეთ შინაარსის განხილვაზე.

* *
*

(ff. 74–111) [რვ. 23–29] „ეფრემ ასურის ცხოვრება“ აკლია 14 ფურცელი.

სხვა ქართული დამოწმება: B. M. Add 11281, ff 246–274. ეს ხელნაწერი გამოიცა ორჯერ: G. Garitte, *Vies géorgiennes de S. Syméon Stylite l'ancien et de S. Ephrem, C.S.C.O.* 171–172 (ლათინური თარგმანი), Louvain, 1957 (ლიტერი G); ვ. იმნაიშვილი, მამათა ცხოვრებანი, თბილისი, 1975 (ლიტერი I), რომელიც წარმოადგენს ხელნაწერის B.M. Add. 11281 სრულ გამოცემას.

ხელნაწერი A-249 1957 წელს ხელმისაწვდომი არ იყო პროფ. გარიტისთვის; ვ. იმნაიშვილს არ უცდია ტექსტის კრიტიკული გამოცემა, რაც შეესაბამება G-ს გვ. 84, 16–88, 29; 90, 17–91, 32; 93, 15–94, 27 და 95, 21–116, 14 და I-ს გვ. 214, 42–217, 18; 218, 13–219, 6; 219, 41–220, 32 და 221, 10–232, 37.

ბ-ნი გარიტის აზრით, მოდელი უნდა ყოფილიყო სირიული (ვ. იმნაიშვილი მიუთითებს მის პოზიციას საკუთარი აზრის გამოუთქმელად). რამდენადაც ვიცით, სირიული „ცხოვრება“ BHO 269 მხოლოდ ორ ძველ ენაზე, არაბულსა და სომხურზე იყო ნათარგმნი. სომხური თარგმანი, რომელიც 1101 წ. გრიგოლ მარტიროფილის ბრძანებით განხორციელდა, ვერ იქნებოდა ქართული ვერსიის მოდელი, რომლის ორივე ცნობილი დამოწმება XII ს-ზე ადრეულია. ასე არაა არაბული თარგმანის შემთხვევაში, რომლის ერთი ხელნაწერი მაინც, Sin. arabe 457 X ს-ით თარიღდება; აქ პრობლემის გადაჭრა მხოლოდ უშუალო შეპირისპირებითაა შესაძლებელი.⁷

⁷ ეს ხელნაწერი აღწერა ჟ. მ. სოჟემ, *La Collection homilético-hagiographique du manuscrit Sinai Arabe 457*, in. *Proche-Orient Chrétien* 12, 1972, p. 129–167; ჩვენ დავიმოწმებთ ხელნაწერის ფურცელსა და სტრიქონს კონგრესის ბიბლიოთეკის გამოცემის მიხედვით; სირიულს გამოვიყენებთ T. J. Lamy, *Sancti Ephraem Syri hymni et*

ბ-ნი გარიტის მიერ წარმოდგენილი სირიული წარმომავლობის ნიშნები შემდეგია:

ა) მიმართებით ნაცვალსახელებზე კუთვნილებითის დამატება: § 4 „ღმერთი, რომლისაჲ დიდებულ არს სახელი მისი“ ქართული სინტაქსისთვის უცხოა. ციტირებული ჩანართი არ გვხვდება სირიულსა და სომხურში, სამაგიეროდ, ვხვდებით არაბულში 109r 15: **الله جال ثنا**. ამავე ჩანართს ვხვდებით სხვა ტექსტში, რომელსაც, ჩვენი ვარაუდით, უშუალოდ არაბული მოდელი ჰქონდა: ი. აბულაძე, მამათა სწავლანი, თბ. 1955, გვ. 223, 14–15. მიმართებითი + კუთვნილებითი გვხვდება სირიულსა და არაბულში § 38: ე.ი. ნიშანი ვარგისია ორივე ენისთვის.

ბ) § 27-ის არასწორი თარგმანი „წიწილები“ ნაცვლად „კვერცხებისა“ (სირიულ სიტყვას ორივე მნიშვნელობა აქვს); ქართულმა, ისევე როგორც არაბულმა, თარგმნა როგორც „წიწილები“, თუმცა ხელნაწერში გვიანდელი ხელით ჩასწორდა „კვერცხებად“.

ც) ერეტიკოსი „დუმანი“ ნაცვლად „მანისა“, რომელსაც წინ უძღვის გენეტივის ნაწილაკი „დ“; არაბულში 117v 3: **رومانى**. ქართულის არაბულ მოდელში არც ისე გარკვევითაა ეწერა **ر** და **ا**, ასევე **ج** – რაც დაუშვებელია სირიულში – როგორც ამას მოწმობს § 19-ში „დონობიოსის“ ქართული ტრანსკრიფცია ნაცვლად სირიული znwbyws-ისა და არაბული zn'bis-ისა 113 v 8. ძალზე საეჭვოა, რომ დამოუკიდებლად მოღვაწე არაბ და ქართველ მთარგმნელებს ერთნაირი გასაოცარი შეცდომა დაეშვათ და მერე მოეხდინათ „მანის“ წინამდებარე „დ“-ს „უ“-დ ვოკალიზება.

სურათის შესავსებად უნდა აღინიშნოს, რომ უხვად გვხვდება ქართულის არაბულთან თანხვედრისა და სირიულისგან განსხვავების მაგალითები. არაბული ტექსტის კრიტიკულ გამოცემამდე მოვიყვანთ რამდენიმე მათგანს:

§ 4

Géo G 83, 28–29, I 214, 27–28: მაშინ ყო ერსა ზედა ლოცვით სალხინებელი, რომელ არს ილასმონი, წმიდასა ეკლესიასა შინა.

Arabe 109v 18: ყო ილასმონი ყოველსა ერსა ზედა წმიდასა ეკლესიასა შინა

Syr: ყო სალხინებელი ყოველისა ეკლესიისათვის.

Arm: om.

არაბული საშუალებას გვაძლევს, გავიგოთ ლექსიკონისთვის

sermones II, Malines 1886, col. 3–89; სომხურისთვის კი ჩვენ მიერ მომზადებულ, ჯერ გამოუქვეყნებელ კრიტიკულ ტექსტს; ქართულს მივუთითებთ ჟ. გარიტისა (G) და ვ. იმნაიშვილის (I) გამოცემების მიხედვით.

უცხო სიტყვა⁸ ლეჯბტა“, რომელიც უნდა იკითხებოდეს როგორც „ჰეჯიბთა“ და არაბული „ჰაჯიბიდან“ მომდინარეობს. ე.ი. § 6-ის გაუგებარი პასაჟი ითარგმნება როგორც:

Géo G 85, 29–86, 2, I 215, 34–38: „და არავის უთხრა მოყუასთა მისთა, (რომელნი–იგი ეტყოდეს მას, ვითარმედ: არა არს აქა მეფეჲ. და რამეთუ) რომელნიმე მარზაპანთაგანნი მოვიდოდეს ჰეჯიბთა მთავრისა მისისა თანა და ეტყოდეს, ვითარმედ: არაა არს აქა მეფეჲ, არამედ არს იგი ანტიოქიას ქალაქსა...“

Arabe 110v 6–8: „და მან არაფერი უთხრა თავის თანმხლებთ, რომლებიც მასთან იყვნენ, და ზოგი მისი მარზაპანი მივიდა მის ჰეჯიბთან და უთხრეს მას: მეფე აქ არ არის, ის ანტიოქიაშია...“

Syr.: „ის დაემუქრა მათ ვინც ამბობდა, რომ ბერძენთა მეფე არის ანტიოქიაში...“

Arm.: „და მაშინვე გაბრაზდა თავის ახლობლებზე: „როგორ ამბობს, რომ მეფე აქ არ არის და ის ვისაც ვხედავ ვინ არის? და მათ განაგრძეს მტკიცება, რომ მეფე აქ კი არ არის, არამედ ან კონსტანტინოპოლშია, ან ანტიოქიაში...“

სტილისტური ანომალიები არაბულით იხსნება.

§ 5

Géo G 84, 19 I 215, 2: ხოლო წმიდაა.

Arab. 110r 8 და წმიდაა.

Syr.: წმიდაა.

Arm.: om.

§ 4

Géo.: G 81, 23–24; I 213, 13–14: რომელმან იკადრა და გიყო ესე საქმეჲ?

Arabe: 109 r 6: ვინ გაბედა და გიქნა ეს საქმე?

Syr.: om.

Arm.: ვის მიერ იქნა გაკეთებული ეს საქმე?

§ 21

Géo G 95, 23; I 221, 11 და თუმცა არა შეწევნა ღმრთისად (ბ–ნი

8 იხ. წინამდებარე სტატიის დანართი: რამდენიმე შენიშვნა ლექსიკონებისთვის ზოგიერთი უცხო სიტყვის შესახებ.

გარიტი მიუთითებს: აქ რაღაც უნდა აკლდესო).

Arabe: 114r 3 فلو لا عون الله: და რომ არა ღმერთის შეწევნა, ფორმულა სიტყვასიტყვითაა თარგმნილი ქართულად (თუმცა არა).

Syr.: om.

Arm.: om.

§ 25

Géo. G 98, 24–25, I 222, 39–40: კაბადუკიად.

Arabe 115r 10: კაბადუკია.

Arm. Կապադուკայ.

„ბ“ მოწმობს არაბულში „პ“-დ გადასვლას: „პ“ არ არსებობს არაბულში.

§ 28

Géo G 104, 15; I 226, 8 განაქარვნეს კორცნი აღდგომად.

Arabe 117v 9: მათ არ მისცეს ხორცს თავისი აღდგომა.

Syr.: მან არ მისცა ხორცს აღდგომა.

Arm.: მან უკუაგდო ხორცი აღდგომისგან.

ქართველმა მთარგმნელმა გამოიყენა არაბული ზმნის 'dm მნიშვნელობა, რომელიც კონტექსტს არ შეესაბამება..

ასევე მოხდა:

Géo G 93, 5, I 219, 33: იხილეთ მაჩუენებელი იგი.

Arabe 113 r 11: იხილეთ ეს ფარისეველი.

Syr. იხილეთ ეს ფარისეველი.

Arm. ის არის ფარისეველი.

აქაც საქმე გვაქვს არაბული ძირის ორ მნიშვნელობასთან.

Géo G 93, 14, I 219, 40: და ის მათ (პა)ტიობს.

Arabe 113 r 16: და მან ისინი განანათლა.

Syr. ქადაგებით.

Arm: ის მოუწოდებდა.

საქმე გვაქვს – عطى-ის (მიცემა) და عظ-ის (სწავლება) (დიაკრიტიკული ნიშნების გარეშე) აღრევასთან.

Géo G 104, 25, I 226, 15–16: არაბულის დარად 117v 14 უნდა ითარგმნოს როგორც: „რაჟამს იტყვედ მას შინა ესე სიტყუანი ტკბილნი“ G 114, 29 და 115, 10, I 232, 4 და 113 „საჭიროება“ აიხსნება ḥawadj-ის ორი მნიშვნელობით: „საჭიროება“ და „საქმე“.

გვხვდება ფორმაუცვლელი მიმართებითი ნაცვალსახელის ხმარე-

ბის მრავალი მაგალითი.⁹

Géo G 105, I 226, 20: საკითხავთა მისთა, რომელი (მხოლობითში) დაწერა Arabe 117 v 17: ქადაგებები რომელიც ٢٤٨ დაწერა.

Syr. Om.

Géo G 105, 28–29, I 227, 1–2 „და ყოველთა სასწაულთა თანა, რომელსა (მხ. რ.) იგი იქმნოდა წმიდად ეფრემ, და ქმნა ესეცა სასწაული ქალაქსა შინა ურაჰისასა.“

Arabe 118r 9–10 და ყველა სასწაულებთან ერთად, რომელსაც (მხ. რ.) აკეთებდა ეს დიდებული, ასევე გააკეთა რაღაც ედესაში.

Syr. Om.

Arm. Om.

Géo.: G 92, 7; I 219, 11; ეფრემ, ეფრემ.

Arabe: 112v 5 ეფრემ, ეფრემ.

Syr.: ეფრემ.

Arm.: ეფრემ.

ემოთ მოყვანილის საფუძველზე ვფიქრობთ, შეიძლება შემდეგი დასკვნის გაკეთება: „ეფრემის ცხოვრების“ ქართული თარგმანი მომდინარეობს სირიული დედნიდან, ოღონდ არაპირდაპირ, არაბულ მოდელზე გავლით.

2.(ff. 37–49) „წმინდა მამების სტეფანესა და ნიკონის ცხოვრება“

სხვა ქართული დამოწმება B.M. Add ff. 300–305v. ტექსტი ლონდონის ხელნაწერების მიხედვით გამოაქვეყნა ა. ხახანოვმა (ხახანაშვილი) 1905 წ. „მოამბის“ II 8–ში, შემდეგ (გამოქვეყნდა მისი გარდაცვალების შემდეგ; მ. ჯანაშვილიც იყენებს ჩვენს ხელნაწერს) ტ. IV, 1913 წ., Древности Восточные, რუსული თარგმანით. უკეთესი გამოცემა იხ. I 256–261 (ხელნაწერი B.M.); რამდენადაც ვიცით, ვ. იმნაიშვილი აპირებს გამოსცეს ტექსტის გერმანული თარგმანი და მოკლე გამოკვლევა.

მოდელი უცნობია, მაგრამ ქართული ტექსტი მოდელის ენის დაუზუსტებლად, სრულდება შენიშვნით „ითარგმნა ცხოვრებად ესე წმინდათა მამათა წმიდისა მამისა ჩუენისა საბაძს ლავრასა“.

გამოთქმა, როგორცაა „ვად ჩემდა შენ მიერ (I 257, 18–19, 21–22, 23), რომელსაც ვხვდებით „მამათა სწავლანის“ 220, 3–ში, ვფიქრობთ, ზუსტად შეესაბამება ٢٤٨ ტიპის მოდელს. ამ შემთხვევაშიც, საქმე უნდა გვექონდეს არაბულის გავლით ნათარგმნ სირიულ ტექსტთან, რადგან სირიულის გარეშე ძნელი ასახსნელია „ბარსენარაქ“¹⁰ (i 258, 6; ხელნაწერი A-249, f 41v 5: ბარსენაქ) ნაცვლად ბარ სირახისა.

9 იხ. J. Blau, a grammar of christian arabic, C.S.C.O. 279, Subsidia 29, Louvain 1967, § 431.

10 თუ თავდაპირველად მივიჩნევთ ბარსენარაქის საკითხავს, ეს არაბულში უმახვილო „ი“ და „ნ“-ს აღრევით უნდა იყოს გამოწვეული.

ჩვეულებრივი თარგმანი არაბულად არის იბნ სირახ, მაგრამ სირიული მოდელის ტექსტებში გვხვდება „ბარ“: მაგ. იბნ-ატ-ტაიიბის¹¹ შემთხვევაში. თავად ციტატაც ძველ არაბულ ტექსტს ჰგავს.

Géó: იბრძოლე ჭეშმარიტებისთვის სიკვდილამდე, და უფალი (A-249: ღმერთი) იბრძოლებს შენთვის.

Arabe¹² იბრძოლე ჭეშმარიტებისთვის სიკვდილამდე და უფალი ღმერთი იბრძოლებს შენთვის.

Gr.: სიკვდილამდე იბრძოლე ჭეშმარიტებისთვის და უფალი ღმერთი იბრძოლებს შენთვის.

3. (ff. 49–73v) „წმ. ნისიმეს ცხოვრება“

სხვა ქართული დამოწმებები:¹³ თბილისი, A-146 (XV), ff 90–108v; A-382 (XVI), ff 94–100v; A-124, (1586), ff 302v–315v; Wien, Nation albibliothek, georg. 4 (1160), ff. 224v–234v და ბევრი უფრო გვიანდელი ხელნაწერი.

ტექსტი გამოაქვეყნა კ. კეკელიძემ, ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, კიშინი i, თბ., 1918, გვ. 202–214; კეკელიძემ გამოაქვეყნა ტექსტის რუსული თარგმანი გამოკვლევით (კიევის სასულიერო აკადემიის შრომები, მარტი, 1911; იგივე იხ. ეტიუდები, VII, გვ. 76–101). პ. პეტერსი ამ ნაშრომის ანგარიშში მიუთითებდა, რომ არ ეთანხმებოდა სავარაუდო კოპტური დედნის არსებობას. ფიქრობთ, აქაც საქმე უნდა გვექონდეს სირიულ ტექსტთან, რომელმაც ქართულ ლიტერატურაში არაბულის გავლით შეაღწია. მართლაც, თანამედროვე გამოკვლევა, რომელსაც ვერ გავეცანით, მოწმობს, რომ ქართული ვერსია თარგმნის არაბულ მოდელს:¹⁴ ნ. წაქაძე, ნისიმეს ცხოვრების ქართული და არაბული ვერსიები, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973, გვ. 108–121.

4. (ff. 1–18v) იოსებ არიმათიელი, ლუდიის ეკლესიის შესახებ.

სხვა ქართული დამოწმებები: თბილისი, A-144 (X), ff. 91v–97; ათონი, Iviron géo–9 (977), ff. 154–164 (და მისი XVIII ს-ის ასლი, თბილისი, A-56).

სამივე ხელნაწერი გამოიყენა ნ. მარმა ნაშრომისთვის Иосиф

11 Fiqh an-naṣrānīya, éd. W. Hönerbach–O. Spies, C.S.C.O. 161, arab. 16, Louvain, p. 8, l.2.

12 R. M. Frank, The Wisdom of Jesus Ben Sirach (Sinaï ar. 155, IXth /Xth cent.), C.S.C.O. 358, arab. 31, Louvain, 1974

13 აქ ვიყენებთ თბილისის ხელნაწერთა ინსტიტუტში ყოფნისას რ. გვარამიას მიერ მოწოდებულ ინფორმაციას.

14 არაბული ხელნაწერების შესახებ იხ. G. Graf, Geschichte der christlichen arabischen Literatur I, Studi e Testi 118, Città del Vaticano 1944; ამასთან ერთად, Sin. ar. 542 (IX–X), Sin. ar. 538 (1211) და Sin. ar. 469 (XIII). იხ. გვ. 99, დანართი.

Армафейский (Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии 2) Ст. Петерб. 1900.

5.(ff. 18v-27v) წმ. იერონიმეს ჰომილია ლუდიის ეკლესიის კურთხევაზე.

სხვა ქართული დამოწმება: თბილისი, H-535 (XI), ff. 139-145.

ტექსტი გამოსცა კ. კეკელიძემ, ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, კიმენი I, თბ., 1918, გვ. 1-5, ჩვენი ხელნაწერის მიხედვით. გამომცემელმა შენიშნა ამ თხზულების კავშირი წინა თხზულებასთან.

6. მარს უნდა დაეშვა არაბული მოდელის არსებობა; პეტერსი მას ვარაუდობდა: „საკუთარი სახელების ზოგი დამახინჯება, როგორიცაა მაგ. „ბალადიოს“ ნაცვლად „პალადასი“, მიუთითებს არაბული ანბანის შეზღუდულ შესაძლებლობას (Anal. Boll. LX, 1922, გვ. 288). 4 და 5 ტექსტებისთვის გვინდა მივმართოთ ამავე ტომში დაბეჭდილ მ. ვან ესბროკის გამოკვლევას.

6. (ff. 27v-36 აკლია 6 რვეული) ანასტასი სინელის ლოცვა.

ეს ხელნაწერის ერთადერთი გამოუქვეყნებელი თხზულებაა. საქმე გვაქვს ჰომილიის მარხვის შესახებ და ფსალმუნი VI-ის (PG 89, 1077-1116) საკმაოდ თავისუფალ თარგმანთან გამოქვეყნებულ ბერძნულ ტექსტებთან შედარებით. შესავალი გამოტოვებულია და იწყება პირდაპირ ფსალმუნის პირველი მუხლით.

ამ ჰომილიის ყველაზე გავრცელებულ ქართულ ვერსიას წარმოადგენს ჩვენს ტექსტზე გვიანდელი თეოფილეს ვერსია. ჩვენთვის უცნობია, რომელ ვერსიას ეკუთვნის Wien, Nationalbibliothek, geo 4 (1160) ff. 3v-41-ის ტექსტი, რომლის ხელნაწერიც როგორც არაბულიდან ნათარგმნ ტექსტებს, ისე თეოფილეს თარგმანებსაც შეიცავს.

არსებობს მრავალი არაბული თარგმანი. საინტერესო იქნებოდა ჩვენი ტექსტის შედარება ხელნაწერთან Vatican arabe 71 (885), როცა მასზე ხელი მიგვიწვდება.

* *
*

ხელნაწერი A-249-ის წარმოდგენის შემდეგ იკვეთება, რომ შემონახული ექვსი ტექსტიდან პირველი ხუთი ნათარგმნია სირიულიდან არაბულის გავლით.

„ეფრემის ცხოვრების“ მიმოხილვისას მ. თარხნიშვილი წერდა, რომ ის მიეკუთვნებოდა „ქართული აგიოგრაფიის უძველეს ფენას და რომ უცხოური ლიტერატურის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა შეძლო შეეღწია ქართულში სირიულის გავლით.... ენა.... ძალიან ძველია. რაც ხელს არ უშლის, რომ ამ ტექსტში შეხვდეთ უახლეს ტერმინებს სირიული ტექსტების ქართული ვერსიები შეიძლება შექმნილიყო მხოლოდ

ჩვენი ლიტერატურის შექმნის გარიჟრაჟის მახლობელ ეპოქაში.¹⁵

საკმაოდ თანამედროვე ელფერის მქონე ამ სიტყვებს, როგორც ჩანს, კიდევ უფრო უნდა მიეძღვია მეცნიერის ყურადღება. სხვაგან გაჩვენებთ, რომ „ეფრემის ცხოვრების„ სირიული რედაქცია VIII ს-ის დასაწყისით უნდა თარიღდებოდეს. სავარაუდოდ, იგი ქართულად IX ს-ში ითარგმნა. უშუალოდ სირიულიდან ქართულად ნათარგმნი ტექსტები თანდათანობით იშვიათობად იქცა (გამორიცხულად არ მიგვაჩნია, რომ „პორფირე ღაზელის მარტვილობაც“ არაბული გზით შემოსულიყო). პირიქით, ქრისტიანული არაბული სულ უფრო და უფრო მნიშვნელოვანი გზა გახდა სირიული თუ ბერძნული ქრისტიანული ლიტერატურის ქართულად გადმოსატანად, რომელიც ხშირ შემთხვევაში ამ ტექსტების შემომნახველ ერთადერთ წყაროდ რჩება.

ამჟამად არათანმიმდევრულად აკინძული ხელნაწერი A-249 შეიცავს თავდაპირველი ხელნაწერის მაქსიმუმ ერთ მესამედს. და მაინც, შეიძლება ვიფიქროთ კრებულის ძირითად ხაზზე: ის არ უნდა ყოფილიყო ლიტურგიული ხასიათის (ხელნაწერში მითითებული არ არის იმ საკითხავების გატანა, რომლებიც მთლად აშკარად არ ჯდება კალენდრის რიგში). კავშირი ალბათ პალესტინის სამონასტრო ტრადიციაში უნდა ვეძებოთ: ეს უნდა ყოფილიყო მნიშვნელოვანი ტექსტები, წმინდანთა ცხოვრებები თუ შეგონებები და პალესტინასთან დაკავშირებული ტექსტები.

ხელნაწერმა A-249 შემოგვინახა მთელი რიგი ტექსტებისა, რომლებისთვისაც ის უძველესი, რომ არ ვთქვათ, ერთადერთი დამოწმებაა. ალბათ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ხელნაწერები, რომლებიც შეიცავენ A-249-ში შემავალ თხზულებებს, ხშირად შეიცავენ არაბულიდან ნათარგმნ სხვა ტექსტებსაც: B. M. Add. 112281 შეიცავს „ეფრემის ცხოვრებას“, „იოანე ედესელის ცხოვრებას“, „კვირიაკოზის ცხოვრებას“, „სტეფანესა და ნიკონის ცხოვრებას“; Wien, geo-4 – „დიონისე არიოპაგელის ცხოვრებას“, Iviron-9 მთლიანად არაბულიდანაა ნათარგმნი; H-535 „იერუსალიმის აღებას სპარსელების მიერ“ და „ეფრემის ქადაგებებს“. სამაგიეროდ, აღმოჩნდა, რომ „ეფრემის ცხოვრებასთან“ დაკავშირებით დამოწმებულ სინურ ხელნაწერში Arabe-457 რვეულები დანომრილია ქართული ნუსხურიით და შეიცავს „მარტვირიუსის“ ფრაგმენტს¹⁶ (ქართული კომპილაციისგან განსხვავებით, რაც ადასტურებს არაბული ვერსიის არსებობას ადრეულ ეპოქაში).

ხელნაწერი A-249 თავისებურად გვიჩვენებს არაბული ენის სწრაფ გავრცელებას პალესტინაში მცხოვრებ ქრისტიანთა შორის და პარალელურად, სირიულის დაცემას. იგი ასევე, ქართველების პალესტი-

15 Publications récentes relatives à la littérature géorgienne, in. Le Muséon LXXI, 1958, p.186-189.

16 ვამზადებთ გამოსაცემად.

ნურ ტრადიციებთან ასიმილაციის დამოწმებაა. როგორც ჩანს, იგი იმსახურებდა, უკეთ ყოფილიყო ცნობილი და სწორედ ეს გახლდათ ზემოთ ნათქვამის მიზანი.

დანართი ლექსიკური შენიშვნები

ერთი შეხედვით რამდენად უცნაურიც უნდა ჩანდეს, შრომას ძველი ენის ლექსიკონის შესადგენად არაერთგზის მოყოლია შედეგად იმ სიტყვების ამოღება, რომლებიც, თითქოსდა, მასში უნდა ფიგურირებდეს. ხელნაწერი A-249 მოიცავს მრავალ ასეთ, ახლად მიჩნეულ სიტყვას, რომელთა ამოღებაც დასაბუთებას საჭიროებს.

1. მცლა

„ეფრემის ცხოვრებაში“ G 87, 21 (ფრაგმენტი ამოკითხულია პროფ. ლანგის მიერ): საქმე ეხება ზმნა „მხილებას“ ფორმას, რომელიც ზუსტად გადმოსცემს არაბულ Bakkat-ს (და რომელიც გვხვდება I 211, 18-ში: ამხილოს).

2. ლეჯბთა

G 85, 31. თავის თარგმანში ბ-ნი პროფ. გარიტი აღნიშნავს: „ლექსიკონებში حاك არ გვხვდება“. სიტყვა ამოკითხულ უნდა იქნას როგორც „ჰეჯბთა“ ან ისე, როგორც გვხვდება A-249-ში – „ჰეჯბთა“ (გენეტივის მრავლობით რიცხვში). „ჰეჯბთა“ ამგვარი დაწერილობით არ გვხვდება ლექსიკონებში, მაგრამ გვხვდება „ჰ“-ს გარეშე: ეს გახლავთ, ტრანსკრიფციის წესების დაცვით გადმოტანილი არაბული ḥādīb-ის ნასესხობა.¹⁷ სულხან-საბა ორბელიანი მას ასე განმარტავს – „მეფის მაგიერ მოლაპარაკე; წინამდები მეფეთა; ხელჯოხიანი უფროსი“. ტექსტში საუბარია მარზაპანებზე, დიდ მარზაპანზე: როგორც ჩანს, ტერმინი „ამირეჯიბი“, რომელსაც უფრო გვიანდელ ტექსტებში ვხვდებით,¹⁸ „ეფრემის ცხოვრების“ თარგმნის ეპოქაში ჯერ კიდევ არ არსებობდა. სიტყვა სწორადაა ამოკითხული და განმარტებული I 215, 36-ში.

17 ა-ს ნაცვლად წარმოდგენილი „ჰ“-ს ამოვარდნა ძნელი დასამტკიცებელი არ არის: მაგ. „ზუჰალი – ზუალი“ ნაცვლად პა-სა (ორი გრაფემა ეტლთა და შვიდთა მნათობთა თვის, გამომც. ა. შანიძე, თბილისი, 1975; ასევე: ექიმი – ٤٢٢; ძველ და საშუალო ქართულში არ გამოიყენება თანამედროვე ქართული ენის წესი: arabisches h fällt stets aus, (H. Farenrich, arabische Lehnwörter in der georgischen Sprache, in: B.K. XVII–XVIII, 1964, p.155–163, ციტ. p. 158)

18 ქართლის ცხოვრება, ტ. II; გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, თბილისი, 1959, გვ. 305, სტრ. 15.

3. სამრიმარი

G 95, 25. სიტყვა სწორადაა თარგმნილი როგორც *onus* (თვირ-ტი), მაგრამ უნდა იკითხებოდეს როგორც „სამძიმარი“. საქმე ეხება ბარგ-ს.¹⁹ ასოები „რ“ და „ძ“ ხუცურ დამწერლობაში ხშირად ძნელად გასარჩევია.²⁰ სიტყვა სწორადაა ამოკითხული I 221, 13-ში.

4. შარი

„იაკობის პირველსახარების“ პალიმფსესტური ვერსიის გამოცემაში²¹ პროფ. ჯ. ნ. ბერძოლი სვამს კითხვას, ხომ არ უკავშირდება ეს სიტყვა ბერძნულ *σφαῖρα*-ს. ი. აბულაძესთან ეს სიტყვა დამოწმებული არ არის, ხოლო სულხან-საბა ორბელიანი მას თარგმნის როგორც „კეთილ ნარმას“. ჩვენ ვვარაუდობთ სირიული *ܫܪܝܐ*-ს, „აბრეშუმის“ „ნასესხობას. სწორედ ეს სიტყვა გვხვდება „იაკობის პირველსახარების“ სირიული რედაქციის შესაბამის პასაჟში.²²

ბ. უტიე
სოლემის სააბატო

P. S.

ეს სტრიქონები უკვე იბეჭდებოდა, როცა მივიღეთ ნ. წაქაძის ახალი სტატია: „ნისიმეს ცხოვრების“ ქართული ვერსია (მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, 1, გვ. 69–79), რომელიც გვიჩვენებს, რომ სამივე ქართული რედაქცია ერთი და იმავე არაბული მოდელიდან მომდინარეობს.

ფრანგულიდან თარგმნა
ცისანა ბიბილეიშვილმა
კავკასიის უნივერსიტეტი

19 იბ.G. Charachidzé, *Le système religieux de la Géorgie païenne*, Paris, 1968, p. 559–560.

20 მაგალითად, M. van Esbroeck, in. *anal. Boll.* 1971, p.172, სტრ. 10 კითხულობს როგორც „ნასირვებად“; ი. აბულაძის ლექსიკონში კი იგი ციტირებულია როგორც „ნასიძეებად“ („შობილ იყო დედაკაცისა ვისგანმე მეძავისა ნასიძეებად“, რაც უკეთესად გაგება კონტექსტს).

21 In *Le Muséon* LXXXIII, 1970, p. 56, სტრ. 3 და სქოლიო.

22 Ed. Smith–Lewis, in. *Studia Sinaitica*, XI, p. 29.

ჩვენი ავტორები Contributors

ავთანდილ არაბული – აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა
ეროვნული აკადემია

Avtandil Arabuli – Academician, the Georgian National Academy of Sciences
(GNAS)

თამარ არჩვაძე – მაგისტრანტი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Tamar Archvadze – MA student, Ilia State University

ცისანა ბიბილეიშვილი – პროფესორი, კავკასიის უნივერსიტეტი
Tsisana Bibileishvili – Professor, Caucasus University

ვინფრიდ ბოედერი – ემერიტუს-პროფესორი, ოლდენბურგის უნი-
ვერსიტეტი
Winfried Boeder – Emeritus Professor, University of Oldenburg

ელგუჯა დადუნაშვილი – ასოცირებული პროფესორი, ილიას სახელმ-
წიფო უნივერსიტეტი, იენის ფრიდრიხ შილერის უნივერსიტეტი
Elguja Dadunashvili – Associate Professor, Ilia State University, Friedrich
Schiller University Jena

ნინო დობორჯგინიძე – პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსი-
ტეტი
Nino Doborjginidze – Professor, Ilia State University

დარეჯან თვალთვაძე – პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელო-
ბის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Darejan Tvaltvadze – Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ელენე ლადარია – ასოცირებული პროფესორი, ილიას სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
Elene Ladaría – Associate Professor, Ilia State University

მღვდელმონაზონი ეფრემ გივი ლომიძე – ღვთისმეტყველების პაბი-
ლიტირებული დოქტორი (doctor habilitatus). წმ. ეფრემ ასურის
სახელობის აღმოსავლურ-დასავლური სასწავლო-სამეცნიერო
ცენტრის ხელმძღვანელი; ვენის უნივერსიტეტისა და თრუმაუს
კათოლიკური უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტი

Hieromonk Ephrem Givi Lomidze – PD Dr. theol. habil. Rector of St. Ephrem Scientific Center for Orient&Occident-Studies (STEP); Private Lecturer at the University of Vienna and Teacher at the ITI Catholic University

თამარ მახარობლიძე – პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჟესტური ენის ლაბორატორიის ხელმძღვანელი

Tamar Makharoblidze – Professor, Ilia State University, Head of the ISU Sign Language Research Lab

ბერნარ უტიე – ემერიტუსი, საფრანგეთის სამეცნიერო კვლევების ეროვნული ცენტრის (CNRS) წამყვანი მკვლევარი; ბიბლიური რელიგიების კვლევითი ცენტრის (CERL) მონოთეისტური კვლევების ლაბორატორიის (LEM) ნამდვილი წევრი

Bernard Outtier – Director of Research Emeritus at CNRS; Statutory Member of the Laboratory of Monotheist Studies, CERL

დიანა ფორკერი – პროფესორი, იენის ფრიდრიხ შილერის უნივერსიტეტი

Diana Forker – Professor, Friedrich Schiller University Jena

ნიკა ხოფერია – ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი; საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტის (GIPA) ასისტენტ-პროფესორი

Nika Khoperia – PhD student, Ilia State University; Assistant Professor at Georgian Institute of Public Affairs (GIPA)